

JOSEF ČAPEK

KULHAVÝ POUTNÍK

OBSAH

Předmluva

Chůzí kulhavou

Jaká je cesta

A jaké setkání

Také zacházkou

Kráčí člověk

Mateřídouška a nezdárnost

Blízko i daleko

Ve znamení knihy a obrazu

Znamé jméno

Chůzí kulhavou

Všeliká věc má jistý čas a každé předsevzetí pod sluncem svou chvíli.

Jest čas rození i čas umírání, čas sázení i čas vykopání, což vsazeno bývá;

čas mordování a čas hojení, čas boření a čas stavění;

čas pláče a čas smíchu, čas smutku a čas proskakování;

čas rozmetání kamení a čas shromažďování kamení, čas objímání a čas vzdálení od objímání;

čas hledání a čas ztracení, čas chování a čas zavržení;

čas roztrhování a čas sšívání, čas mlčení a čas mluvení;

čas milování a čas nenávidění, čas boje a čas pokoje.

Co tedy má ten, kdo práci vede, z toho, o čem pracuje?

(Kazatel 3, 1–9)

Už déle jsem v sobě nosil hodně nepevný a stále odsunovaný záměr, či spíše jen nezávazné pomyslení, že – napíšu-li kdy ještě něco, čemu se říká knížka (neboť kniha se mé nerozhodnosti jevila příliš náročným úkolem), bude to něco o *Kulhavém poutníkovi*. Tato váhavost sice v sobě nenesla všechna ta blaženství, jakými se dovede odvděčovatí dobře spravovaná lenost, zato však dávala po vůli mnohému potěšení, radostem, jakých poněkud tupá přirozenost lenosti svým lidem uštědřiti nemůže. Tichost, odlehlá a bez závor stále otevřená a přístupná zátiší takové váhavosti nabízejí napořád vítaný útulek duchu, který v sobě tají lecjaký neklid, odpoutanost i tíhu. Taková váhavost vhodně může sloužiti za výletní místo myšlenkám, jež se do jejích neoplocených výšin a dolin neomezeně mohou vraceti, aby se tu toulaly bez určitého cíle. Je to kupodivu rozlehlá krajina, někdy úžasně slunná, nejčastěji však překlenutá šerou, ale nedeštivou mlžností. Tam právě nejvíce se cítí doma ten pravý, o němž jsem se tu dosud nezmínil. Ostych: až někdy, až jindy, snad někdy později; až budu věděti ještě něco jiného, až budu vědět *ještě něco víc*.

Kdo to měl být, ten *Kulhavý poutník*? A bych to řekl co nejstručněji, znamenal mi člověka, který někam jde. Kohosi, kdo zajisté má někam namířeno, ale napadá trochu na jednu nohu, a tak ovšem není rázným chodcem. Ta nachromlá noha, snad si to někdy v mládí zavinil z vlastní nezbednosti sám, když neprozřetelně lezl někam, kde není dosti jisto a pevně, a odnesl si z toho pak pro život takovouto památku; nebo mu to mohli způsobiti jiní, jejichž

zlomyslnosti, surovosti nebo hlouposti se podařilo přerazit na světě o jednu nohu víc, jak se přihází u dobytka, ba i u užitečného náradí. Nebo, ještě prostěji, je ta jeho kulhavost vadou už vrozenou, jenom organickým neduhem. A též i takto: řekněme si, že život i svět mu zůstali něco dlužni a on zase že zůstal něco dlužen jim, světu i životu; byla v jeho myšlení také zvláštní směsice skepse, vnitřního patosu, odporu i dobrodušné důvěry. I to je určitý druh chromosti.

Ale ta trocha kulhavosti mu nevádí, aby si, třeba napadaje, nešel svou cestou jako jiní lidé. Ba, jda o něco tíže a pomaleji než mnozí ostatní, někdy při tom více vidí a pozoruje a snad i o něco uvážlivěji si povšimne všelikých setkání. Občas se pozastaví, když se ta kratší noha malinko či více připomene; usedá třeba u příkopu, což je docela dobré místo k zastávce, neboť příkop je vždycky tak trochu průměrem světa a života, nebo se posadí do stínu pod velikým stromem, jehož listí se třpytí a šepotá dolů k zemi, do šira kraje i vzhůru k velkoduchému blankytu, a zde tedy odpočívá, aby nespěl příliš kvapně, aby si pooddechl a přitom se porozhlédl. Tu, nabíraje na silách i na vděčně odevzdaném poklidu, nazírá úkazy veliké, jako jsou nebesa a dálky, a současně velmi drobné, jako je třeba pták anebo jen motýl. Takto tedy tou kratší, méně hybnou nohou, kterou je při své pouti životem postižen, bylo mu zase něco přidáno: jako tu svou kratší nohu, tak zase i některé věci života a světa pociťuje o něco připomínavěji a silněji.

Tož taková byla ta představa Kulhavého poutníka; zajisté že nic obzvlášť interesantního, ale opravdu poskytovala mnohou příležitost k útěšlivému i méně útěšnému snění, což ostatně není z nejhorších bludností tohoto světa. A proč bych nepřiznal: chovala v sobě kousek nějakého podobenství, v ledačem omluvného a tím občas i povzbudivého. Byl mi nejčastějším a nejbližším společníkem, šli jsme spolu mnohými cestami, po dláždění i po travnatých stezkách, ve shodě i v hádání, Kulhavý poutník a já, když jsem šel sám.

Ale knížka! Vždyť při spisování knih to nejpodstatnější je otázka napínavosti, senzačnosti; na překvapujícím a vzrušujícím ději přece nejvíce záleží. Na spleťtých a vzrušujících dějích právě rádi sbírají lidé poznatky na cizí vrub, na účet těch nevšedních a zajímavých hrdinů, zvláštních a mimořádných okolností a poměrů, které spisovatelova dovednost kolem nich seskupila. A tady nesvižně se šine jen Kulhavý poutník a nic neobyčejného, silného či jinak obdivuhodného nepodniká, nic nepříslušného ani senzačního nepodstupuje.

Což o to, mohl bych to pro větší napínavost snad tak nějak nastrojít, že by se při svém lopotivém putování stal někde nějak třeba svědkem nějaké podivuhodné vraždy. Nebylo by

to však málo? Což nepřihlížíme my všichni den co den přemnohým, až příliš mnohým vraždám? – Nebo také ledacos napínavého by se dalo vysoukat z toho, že by se oženil. Že by se Kulhavý poutník oženil, ale žena by se mu stala nevěrnou a opustila by ho, jak lze hnedka pochopit, pro tu jeho jednu kratší nohu; ale jiná, ryzejší, právě pro tu nohu kulhavou by si ho oblíbila a z lásky k němu by se odhodlala opustiti svého muže, který má obě nohy stejně dlouhé; ale poutník by ušlechtilě odmítl a s teskně schýlenými rameny by rezignovaně odbelhával trpěti neznámo kam, a ona by tedy pak také rezignovala. Nebylo by však i toto málo? Koneckonců jsme takto všichni na obě nohy ve skutečnosti příliš krátkí, slabí a kulhaví a zamilováváme i opouštíme se až dost často pro ještě menší nedostatky a rozdíly. – Nebo že by se stal vynálezcem a že by něco vynášel, co by dramaticky, ale přece ne nezachranitelně zvýšilo nepořádek a potíže nejen v jeho užší rodině, nýbrž obzvláště i v širším provozu tohoto světa? Ale ani to by nebylo dost senzační. Což nejsouce ani velikými vynálezci, nepůsobíme všichni mezi svými i obecněji ve světě nepořádku a potíží dost a dost? – Nebo, jakpak kdyby Kulhavý poutník vlastně kvačil připojit se k nějakému kolektivu, kde by se i přes svou tělesnou vadu napodiv užitečně, iniciativně a konstruktivně uplatnil? –

Nic platno, žádnými lacinými vtipy svou fabulační nemohoucnost nezakryji. Poutník, co ho znám, pokulhával svou cestou a do žádných takových komplikací nevstoupil. Zhola nic takového mimořádného se s ním za ta léta nedělo. Jak potom neváhat a se neostýchat? Opravdu nebylo při něm nic tak románově dobrodružného a senzačního, čím bych mohl beletristicky navnaditi čtenáře. – Je mi už souzeno, abych s prázdným prutem seděl nad hladinami a nepřinesl domů té nejvzácnější kořisti.

Zatím se čas naklonil. Čas se naklonil, a to je všechno a nic víc.

*Ach, letí roky, Postume, Postume,
jak střela letí – nežli se naděješ,
máš vrásky, dohoní tě stáří,
přikvapí nezdolná smrt a – konec.*

Ano, váhal jsem, ostýchal jsem se, až budu věděti více, až budu věděti ještě něco jiného! Kulhavý poutník, byť se šinul zvolna a těžce, přece má někam namířeno, přece někam, k nějakému cíli jde. Tento cíl – ten pevný úmysl, v němž i Kulhavý chce dojít na konec své cesty, to dokazuje – *je smrt*. Ano, je jisto, že mu bude dříve či později zemřít!

*Je marna zbožnost. Kdybys i den co den
mu tři sta býků zabil, tím ukrutný
se nedá uchlácholit Pluton,
vězníci Titya, Géryona,

ty silné obry, za vodou protivnou,
již přelout musí najisto každý z nás,
jež plody svými živí země,
ať je to král, nebo nuzný rolník.*

*Je marno války se stranit krvavé
a vlnobití ječící Adrie,
je marno v podzim vždy se chránit
studených větrů, jež tělům škodí:
tu smutnou řeku Žalu, líně se ploužící,
... musíme zhlédnout všichni.*

To tedy zatím se čas o něco naklonil. Vím o něco více, vím ještě něco jiného, než jsem, zhlédnuv Kulhavého poutníka ponejprv, tehdy věděl. Proto to váhání; a proto už se tolik neostýchám. – To napínavé, to jisté, to veliké a hlavní dobrodružství, ke kterému to všechno cílí, ve které vstoupí Poutník, kam někdy dojdou já, jež jednou podstoupíte vy, jest smrt.

Cesta zdá se přímá člověku, ale dokonání její jistá cesta smrti.

(Příslaví 16, 25)

V našem ději je smrt. Nevymyšlená, románově nevykombinovaná, životně nežádoucí, avšak jistá, jistota jistotnější než cokoli jiného ostatního, co považujeme za zaručené a bezpečné. Tu, děj se co děj, i kdyby se seabeměně líbilo, nemůžeme ze svého děje vynechat. Musíme zemřít, nakonec ze všeho a ode všeho odejít.

*Svůj pozemek a milenou ženu svou
zde necháš, a z těch stromů, jež pěstuješ,
se k dočasnému pánu žádný
nepřidá, jenom ten smutný cypřiš.*

(Horác^{LI}: Ódy II, 14)

Tedy Vanitas. V starších časech byly v oblibě obrazy Marnosti, v nichž malíř vypodobnil člověka, který zahodiv daleko za sebe veškerou světskou žádost, v hlubokém přemítání pohlíží na lebku, jejíž prázdné oční důlky mu s propastnou vyhýbavostí zpříma odpovídají: Běda! Prach jsi a v prach se obrátíš!

Aj, na dlaň odměřil jsi mi dnů, a věk můj jest jako nic před tebou, a jistěť žeť není než pouhá marnost každý člověk, jakkoliv pevně stojící.

Jistě tak pomíjí člověk jako stín, nadarmo zajisté kvaltuje se; shromažďuje, a neví, kdo to poběře.

(ŽALM 39, 6–7)

Znám jeden starý obraz toho způsobu, v němž je takových umrlčích hnátů přespočet, z velké části i dobytčích, a k tomu rozeklaná skaliska, puklá, větrající antická váza, i příkře zkroucené větve stromů s řídkou listovou korunou, kterou prohlédají mračnatá nebesa. Poustevník, či snad je to učenec, je těžce zahloubán do knihy, hledaje na všechn ten pohrobní nelad odpovědi. Avšak kniha zpuchří a změní se v prach. Vanitas vanitatum^[21]!

Nuže tedy, toto by nebyla ani v nejmenším má představa Marnosti. V zamyšlení? Ano, jak by ne? V pohroužení? Ach jistě! Ale nevidím u toho žádné lebky, žádných dřevných očních důlků, naprosto nic z kostlivce.

Stře se přede mnou krajina ozářená ve slunci, líbezná, utěšená, to ta nejhezčí, s milostnou prostotou složená ze všech těch radostných krajin, které jsem tu na světě poznal. S postavami ženců, žen trahajících jahody, s myslivci, rybáři, s milými dětmi, které dovádějí, hrajíce si u dveří. S domy, s vesnicemi, s městy. Se zvířaty, květinami, motýly a ptáky. Se zavínutou kuklou, s mravenčím vajíčkem, s jednou kapkou rosy. Se vším, s jediným z toho, čím je pro mne život a svět, ten veškerý bílý svět. Odcházíje z této tak důvěrné Marnosti do neznámé ciziny věčna, ještě bych chtěl v poslední chvílce míti v očích nikoliv obraz zahnědlé lebky uboze dřevných a němých očních důlků, ale třeba jen jedinou větvičku růžově kvetoucího vřesu, jen šípkový květ – odnésti si v pohledu třeba jen jediný ve větru se kymácející modrý zvonek a – než všechno zhasne – nechť se v jeho kalichu třepe ještě muška, ještě naposled, malinká, skoro neviditelná! Neboť mám všechnu tuto Marnost příliš rád, i sebemenší kousek z ní by mi ještě na tu velikou cestu stačil, tak na ní visím, bláhově lpím, úporněji, osudněji, než by se rozumněji orientovaným lidem zdálo hodno uvěření a schválení.

*... A smrt je zlo – tak bozi uznali:
vždyť kdyby byla krásná, též by zmírali...*

(Sapfo^[3])

Jakkoliv uznali dávní bohové, i jim bylo odejít od šumivých lučin a hájů, od zpívajících studánek, z teplé hlasitosti tohoto světa. Pomyšlení na smrt, na tu nejjistější jistotu mezi všemi tak žádoucími jistotami, jichž bez ustání snažíme se dosáhnout, není věru pěkným pomyšlením. Ale nemůžeme je ze svých dějů škrtnouti. Ať by se nám co nejdárněji podařilo je z naší mysli zaplašit, dojdeme přece vždy neodvratitelně tam, kam dorazí i Kulhavý poutník.

Smrt není zlem, nýbrž věcí přirozenou, a tudíž lhostejnou. Smrt i vyhnanství a všechno, co hrozným býtí se ti zdá, před očima ti buď den co den, ze všeho pak nejvíce smrt; a nikdy na nic nízkého ani nepomyslíš a po ničem příliš nezatoužíš.

(Stoika Epikteta^[4] Rukověť mravních naučení)

Ba ne, není nikterak mým záměrem strašití kohokoliv smrtí. Co by nám zbylo dobrého na životě, kdyby nám věci přirozené měly být lhostejnými! A toužím! Příliš toužím! A nechci se vzdávat toužení. Nedám v těchto věcech mnoho na moudrého otroka, třebaže byl také kulhavý.

*Stoik vypleňuje v duši
pudy, vášně, zlé i dobré, vše, co vzruší,
až i milé zatoužení.
K lidem takovým mám odpor velmi tuhý.
Loupí duším našim nejhlavnější vzpruhy.
Ještě zaživa nám život ve smrt mění.*

(La Fontaine^[5]: Bajky, 10, XX)

Budeme se raději všemi dýchajícími póry co nejúporněji držet milené marnosti života; nic nám ji, právě ji, nenahradí! Nebudu tu o ní, o pomíjivosti života, mluvit nadbytečně; ale darmo bychom se tvářili, jako kdyby pro nás, pro jednohokaždého z nás, neexistovala. Ani jí snad nebude pomlouvati, a přijde-li na ni řeč, budu o ní mluvit pěkně. Vždyť opravdu myšlenka na smrt otevírá cestu života v celé její hloubce a šíři. Co bych tu chtěl za Kulhavého

poutníka, za sebe (co nejosobněji i co nejobecněji) a snad i za některé z vás vypovědět, to jí předpokládá prostě a vážně a – vzpouzeje se proti její moci byť i ze všech sil – co nejlidštěji.

Ani se o tom nemíním dohodnouti snad jen s těmi, kteří vyfasovali svůj bochníček života již o něco dříve a mají teď před sebou už jen jeho hodně skrovnější půl. Přál bych si, aby bez nechuti a bez posměšku odpověděli na pozdrav Kulhavého poutníka zrovna lidé mladí, kterým ještě mnoho zbývá v zásobě.

Je nebe věčné. Necht' dá věčnosti půl zemi!

Jak dlouho těšit ze světa, vína je mi?

Sto let – to málo je, sto let je příliš moc.

Za každým životem přec zívá hrobu noc.

O – hé... O – hé...

(Li-Tchaj-Po^[6])

O – hé... Není nic snadnějšího než přivoditi si na sebe povážlivou diagnózu: Koukejme, čas se o něco nachýlil a tady zase jeden – ostatně ani první, ani poslední – vypůjčuje si čtenáře na to, aby před ním dal slabošský průchod svému strachu před smrtí!

... znaveni životem a ve strachu před smrtí...

(Prý oblíbená Chaplinova)

Prostě přišel do věku, kdy mu začíná být chvílemi úzko; a v tom to všechno je.

Ale ano, ale ne! Ale ovšem, vždyť jsem živočichem, proč bych nebyl, proč bychom nebyli my všichni živoucí naplnění, nabití, přetopení strachem před smrtí? Strachem, který se již tolikrát v našem životě ukázal důvodným a ustoupil pak zase do svého vyhrazeného koutku, aby až do dalšího dopřál přednějšího místa pocitům jistoty a bezpečí. Ale ne! Obejdeme se, jako kdyby nějaké smrti vůbec pro nás nebylo. Jako ta zvířátka, jejichž čipernost zdá se tak roztomile popíratí trvale hrozivou přítomnost každého zániku, jako pěkné je na podívanou rejdnění družin i poletování jedinců, hupková neposednost veverčina, vrtošivost sýkorčí, těkání motýlovo, to všechno tak lehké, dovedné, půvabné, jako kdyby ani zemské tíže nebylo.

Obyčejně se v historkách smrtí spíše končí, a to se zřetelem, aby byla náležitě tragická a dodala zápletku hodně efektního závěru. Tuto však je proti zvyklosti konec všech našich dějů položen hned na začátek a stává se tak trochu východiskem, tak trochu klíčem k tomu

ostatnímu. Nebo, řekněme to tak, že v jistotném vědomí konce můžeme hned předem pod tím vším, z čeho a od čeho bude nám odejít, vésti pomyslnou čáru a vyplnit tuto nejposlednější rubriku všech rubrik přibližným součtem, jakousi bilancí toho nejhlavnějšího. (Je mně samotnému úlevou, že tady již počínáme se odchylovati od otázky smrti; nemá pro mne naprosto žádné takové zálibné lákavosti, jak by se mylně snad zdálo.) Rozhodně však cítím nutnost vyrovnati se nějak s tím, přihlédnouti k nějakému souhrnu a vypovědět se aspoň trochu z toho, co jsem tu uviděl, co jsem na světě poznal.

Ne, nechci si nijak mnoho osobovati; naopak. Vím až moc dobře, že věcí světa je tolik, že – ač od věků podněcují básníky, vědce a zákonodárce – dosud jich nepojaly všechny jeho knihovny. Uviděl a poznal jsem na světě *příliš mnoho i příliš málo*. Příliš mnoho v tom, co ani nejdravějším životem, ani nejdůvtipnějším duchem se neobsáhne. A málo v tom, co by až do dna ukojilo lidskou tĕkavost a neklid, baživosti a touhy. Ó, jistě nebylo snad tak naprosto nemožné vysunouti svůj život na širší, dobrodružnější základnu. Zažítí ohromný kus světa, pobývat, všude doma, v cizích dálavách, rozvinout širokou činnost; vířit a rozpínat se v podnikání, podstupování, uskutečňování! Komu by to dost, ba skoro všechno neslibovalo, komupak by se nechtělo toho, čemu se říká silný, zmnožený život?

*Vzduch! Vzduch! tak lomcuje tvá hrud' –
a cítíš žasna v každou noc:
že nezáří jednoho slunce moc!
Život – života rozkoší bud'!
bež slepě, co jen krásy tu je,
až v tobě cíl se probudí:
Sto tisíc hvězd oblohou pluje,
sto tisíc sluncí poraňuje
nás paprsky svými do hrudi.*

(Dehmel^[7]: Tři prsteny)

Popravdě můj život byl malý a chudý; popravdě je to jen velmi vymezený, uzoučký proužek života. Z toho se vskutku nedá ušítí žádný slušivý a velkolepě řasnatý plášť. Mohl by to být spíše jen jakýsi odstřížek, či spíše jen něco jako vzorek, na který se ani vtištěné kvítko, vysunuté poněkud ke kraji, už celé nevešlo. Řečeno střízlivěji, tedy takový život z hlediska osobní expanzivnosti naprosto nebohatý na vnější události. Ale pozor! To ovšem nemusí ještě

nijak znamenat nuznost dojmů a malé vnitřní vzruchy. Tady je ono známé neznámé bezmezí, jemuž se nelze doměřiti hranic.

Bez hnutí jsem sledoval, jak svět se hýbe...

(*Ou-jang Siou*^[81])

Všecky věci jsou plné zaneprázdnění, aniž může člověk vymluviti; nenasytí se oko hleděním, aniž se naplní ucho slyšením.

(*Kazatel 1, 8*)

Ale čtenáři svazků si nežadají nedoměřitelných bezmezí, nýbrž dramatických dobrodružství, ostře raženého děje. Toho tu nemáme. Bohatec si může své vzruchy a své události kupovat. K chudému přicházejí spíš v podobě ran. Nuže tedy, nic nádherného jsem nekoupil ani z žádných těžkých ran nekrvácím. A co není z chudoby ani z bohatství: vedle všeho, co je černé a hořké, vychází z vnějšku i vnitřku života, z tváře veškerenstva i z komůrky srdce nedočerpatelný jas, určitá pohoda spíš duchové než hmotné povahy, to nejlepší, myslím, čím je bytí nadáno, i když mnoho čiperněji založených lidí právě o tento dar života valně nestojí.

Možno-li takový nedobrodružný život k něčemu přirovnati, tedy je to mezi ostatními jeho hybnějšími figuracemi nejspíše ten, jemuž pro jeho určitý nedostatek vnějšího vzruchu, pro jeho připoutanost k danému místu a podmínkám (a tedy pak i nutnou a přirozenou převahu vnitřnosti, fantazie a kontemplace nad zevnější činorodostí) je vtištěno něco – dejme si to slovo líbit – *vegetativního*. Život, jehož kořeny jsou v tom nejbližším – tak jako je tomu u bylin a u stromů –, nevyžaduje k svému uplatnění velikých vnějších pohybů a akcí. – Dávno a známě bylo už člověcké srovnáváno se zvířecím; podle povahy i podoby to dává bajkové připomínky orla i vrány, lišky i osla, slavíka i krkavce, lva i myši, čeho chcete, šelem a také hovad. Tuto by bylo možno dojít zase k jiným podobenstvím: jsou tu plísň i mechy, přikrčené bylinky suchopárů, stébla obilná, lilie lesních stínů, jedovaté blíny, máty, jež rozemnuty, hořce vonějí; lidé, jež možno přirovnati k jabloním kvetoucím, plodícím, nebo i vyschlým, mrtvé pahýly i bujné, košatě rozložené stromy. Jsou tu i semena, letící ve větru, z nichž někde může něco vyrůst.

To tedy je život tisíců a tisíců lidí, žádná osa velikých dobrodružství ani pohnutých dějů.

Nebaví vás tento váš život? Nepřikládáte mu žádné důležitosti, žádné ceny?

Jen skrovné; jen soukromě, ne obecně; je cenný a důležitý pro nás samotné, sotva však už pro koho druhého. – Ano; máte raději přenesené životy: životy románů a her, které jako by za vás prožívali jiní. Je to zase jen život, nic více, nic v podstatě jiného; ale to přenesení na jiné postavy, než jste vy, na cizí tváře a srdce, to zkrášlené a zesílené zveřejnění vašich nejvlastnějších věcí, co vy můžete setrvat v anonymitě pouhých diváků a čtenářů, to nejnezávazněji ulevuje těm vlastním tíhám. Nejsme příliš ochotni naslouchat, když mezi čtyřma očima nám někdo svěruje ze svého nejnuitrnějšího; obtěžuje nás to, uvádí jaksí do rozpaků, protože to není hráno na jevišti, tištěno v knize, vymalováno na plátně a zarámováno. Známe z novin, jak všeliké životy získávají na významu, na zábavnosti a na váze, zajímají-li se o ně jiní. – Kulhavý poutník může však být obrazem života jednoho každého; nevstupuje na scénu vyvolávati rušné a románově dramatické děje; těmi největšími dobrodružstvími budou zde ta dobrodružství vniterná.

– I zatrápeně! Tedy psychologie, meditace, traktáty?

Ne právě. Poutník znamená cestu, cesta může znamenati různá setkání. Jeho dobrodružstvími je to, co na silnici života potkal. Bude to tedy *knihá setkání*. Setkání, ale ne činů; a to setkání dokonce naprosto nevýjimečných, tak nevýjimečných, jaká může míti vůbec každý. Nehodlám zde totiž mluvit o něčem, co nikdo nezná, nýbrž právě o tom, co všichni znají. Co nikoho neudiví ani nepřekvapí a co se mnoha lidem ani nezdá hodno pozornosti a úvahy.

– Špatný nápad, něco takového, když jde o knihu.

Jsem už takový podivín, že jsem si vzal do hlavy takovou. O Kulhavém poutníkovi, kusou, pomotanou, nevěcnou. Knihu neuzavřenou a roztríštěnou, vypravovanou ještě k tomu slovem kulhavým. Nebude to zdárný produkt literárního umu. Nemůže být utříděným produktem ducha něco, co je jen výrazem jeho životního nepokoje.

(Zde je asi to místo, kde zklamaný čtenář, docházeje k mínění, že není co slibného čekat, knihu sklopne a odloží.)

Ale budou v ní přece jen ta největší dobrodružství, s kterými se každý z živoucích může na tomto světě setkati!

Jaká je cesta

*I vyšel jsem od sebe sám a ohlédati
se počal mysle, odkud a jak začít.*

(Komenský: Labyrint světa)

Na začátek...

Na začátek mám určité potíže s roztríděním své látky. Těžko, ba nemožno tříditi, kde jde o nedělitelný celek, o úhrnný a ve všech svých částech do sebe zasahující a současný proud, jakým je bytí. Nejde dobře z takového neohraničeného plynutí oddělit nějaký určitě vymezený úsek. Co vypovím zde, je namnoze jen náповědí k tomu, co bude předmětem kapitoly jiné a tamto zas bude mnohé odkazovati k neúplnému začátku. Neuvaruje se nezdaru, kdo si obral věci příliš mnohé a těžké k vypsání.

Kulhavý poutník jest poutníkem v bytí. To je ta celá jeho cesta. Jde životem a několik nejzákladnějších setkání na této cestě jest jeho velkými dobrodružstvími. Každá cesta poskytuje svá setkání a příhody. Události této cesty nejsou však dary náhody; vládne jim její opak: nezbytná, neobejitelná nutnost. Jsou přímou součástí této cesty, náležejí bezprostředně k její podstatě; jsou vlastně jí samou.

Cesty takového způsobu vedou od začátku do konce ještě také pohádkami: v nich přijde se k lávce, k čarodějně studánce, potom k zakletému stromu, dále pak k skleněné hoře a posléze k dračímu hradu. Tyto postupné zastávky nebo stanice dobrodružství náležejí rovnou k podstatě pohádkového děje; jakkoliv nenadálé, určují a budují jej v jeho následné souvislosti. I na cestě bytí jsou taková dějová utváření a neméně podivuhodná, jejich řád není však tak postupný. Jsou v jediném toku a prolínají se trvale v současnosti.

Pokus oddělit je od sebe a vyčlenit je samostatněji je předem hodně marný. Je jen ústupkem, diktovaným potřebou vyhovět základním sklonům našeho rozumu k určité soustavnosti a didaktičnosti. I kdybychom na ně přiložili jakoukoliv systematiku, vždy ji ve své mohutné zvůli na všech stranách přerostou a poplynou si po svém.

* * *

Jde svou cestou Kulhavý poutník.

Tedy nejdříve pozdrav a otázka, která se dává všem cestám a poutníkům. *Odkud a kam?*

Odkud a kam? ptají se, když se toulávám po krajině oravské. Tož z Podzámku^[9] a hore na Javorovou. Tak, správně: z určitého místa na určité místo. Vyšel jsem zpod oravského hradu, od panské hospody, z našeho dvorka, kde jsem se rozmýšlel, a jdu na horu Javorovou, tam, co je nahoře triangulační bod. Odtud a odtud, tam a tam.

Jakže, zpod hradu, opravdu, ze dvorka? Odkudže vlastně jsem se to vydal? Zdá se, že spíše než od snídaně to bylo už od včerejšího dne; či ne, už od dřívějšího, spíše už od zimy, kdy jsem si vzpomněl na to jedno pamětihodné místo, kde křičeli ořešníci a v dálce se modře rýsoval vysoký Choč; ba ne, vyšel jsem až od loňska, kdy právě také jsem šel na horu Javorovou; ach ne, vždyť jsem vyšel z Prahy, tvrdě tam svítil elektrický lustr a tucet lidí mluvilo najednou. A možno že jsem vystoupil z chvíle, která byla, je tomu deset, snad už dvacet let; rovnou ze svého mládí, ze svého chlapectví (byly tehdy také prázdniny) – nebo snad vycházím z hodin, ze dnů, které přijdou, až budu starým mužem.

A kamže? Skoro by se řeklo, že spíše je to zase tam, odkud jsem vyšel: do včerejška, do loňska, do daleké mladosti či do dalekých dnů, které přijdou, až budu starým mužem; do krásné knihy, kterou jsem kdysi četl, do veršů, které budu čísti snad za měsíc, snad za deset let, nebo snad nikdy. Jdu k černobílým ořešníkům, ukáží-li se. K tmavé zmiji, kterou jsem vloni nezabil, tak byla mrštná; byl také ohořelý strom. Jdu snad sbírat hříby na kosmatém úvalu, bude-li kosmatý úval s hříby. Nebo vlastně k ničemu z toho, snad k docela něčemu jinému, co jsem čekal nečekal, o čem, jda na horu Javorovou, nevím.

Z neurčitěho místa na místo ještě nevyzrazenější. Vpravdě jdu odnikud nikam, jen putuji v něčem; nejsou to místa, kudy vede ta cesta: mnohem spíše je to určité trvání, napětí v čase, spíše jen stav.

Poutník, pobelhává odkudsi vpřed, není tu na světě ani výletníkem, ani na prázdninách; vykonává svou danou cestu mezi začátkem a koncem, mezi zrozením a smrtí. Odtud a tam jde. *Odkudže, poutníče?*

A Poutník neví.

* * *

Přicházím, odpovídá Poutník, ze svého zrození. Ale odkud jsem se to vlastně vydal, to nevím. Vyšel jsem ze svých rodičů, dědů, z bezejmenné řady předků. Přicházím sem z vajíčka, které bylo oplodněno a pak dozrálo. Dozajista, vyšel jsem z organického, které chce zase organické,

z přírody, která chce, aby život pokračoval. A nepochybně také jsem vyšel z vesmíru, z kterého všechno, co jest, vychází. Ale odkud to je, není mi povědomo. Odtud se vzal můj tělesný obrys, vyrobený, až na tuhle malou poškozeninu, zcela podle typu dílny. Ale odkud jsem *já*, není mi známo. Ptal jste se, odkud a kam jdu, abyste z toho vysoudil, kdo asi jsem. – Ani to hrubě nevím.

Jak to, nevíte?... Utrpěl jste snad někdy nějaké poranění...

Ne – takové ne, po jakém se ztrácí paměť. Paměť mám dobrou, pamatuji se na všechno až po své nejčasnější dětství, na léta učení, na svá povolání (neboť neměl jsem jen jedno), na celé to curriculum vitae, na to všechno, až kam má paměť sahá. Ale nejsem si nikterak jist, že tak, jak jsem, *čím jsem sobě sám*, jsem odněkud, z nějakého určitého a pojmenovatelného místa vyšel. Přírodě, byla-li to jediné ona, která mne postavila na tuto cestu, není, jak se ujišťuje, jedinec skoro ničím, prospěch a udržení druhu vším. Šlo jí o druh, nikoliv o mne. Jsem tedy jen neurčenou, sumární a nesamostatnou částicí druhu; druh je mou příčinou, za mne se zaručuje či nese na mně vinu, mne zdůvodňuje, za mne vlastně odpovídá druh, ale řeknu vám, ten vám toho mnoho o mně nepoví, darmo se ho ptát. Může vám ledacos snad říci o sobě – ale mne nezná, jak by také, nikdo mne nemůže znát, ani já sám. Četl jste Quintona^[10]? Ten to říká tak: Příroda tvoří druhy; netvoří bytosti. Účelem jest jí druh, a bytost jen tomuto účelu slouží. A vlastností jednotlivce jest mýliti se o svém údělu a domnívati se, že je zrozen pro sebe sama.

Četl. Má toho tam, k této věci, ještě víc. Jako tohle: Mravní velikost je sama duše druhu. Kolektivní duše, která je v každé bytosti, poroučí jen sloužení ideji udržení druhu. Duše individuální jest jen sobectví, malost, prostřednost, nízkost, podlost, hrubost, lakomství, pýcha, zbabělost. Duše druhu jest jen odříkání, vážnost, obětavost, sebezapření, naprosté odevzdání a obětování celé bytosti pro druhé.

Ano, to velmi pěkně platí o zvířatech. V jejich naprostém odevzdání se službě druhu je ušlechtilost, velikost. Pták zpívá, aby krmil mláďata a udržoval druh; jeho láska k mláďatům je láskou druhu; a jeho boj s jinými samci je také vlastně láskou k druhu. Dává to, i u zvířat, vysoké nadosobní pohnutky a vyšší nadosobní smysl. Služba je sama ušlechtilost, není-li otroctvím. A s jakou celostí, s jakou vážností zvířata příkazům druhu slouží! My, lidé, jsme od základu podemleti, rozleptáni svým osudným rezonérstvím. – Ten Quinton, když se mu porozumí, není vůbec tak strašlivý, jak se zdá těm, kteří nedovedou nahlédnouti, že nepsal

maximy o společenském životě, nýbrž o válce, a že z filozofie války řekl tak to nejlidštější a nejvznešenější, co o tak hrozné věci možno říci.

Já nechci mluvit o válce!

Já přece také ne!

*– Jedni vojsko jízdné a jiní pěší,
jiní loďstvo na zemi černé mají
za věc nejkrásnější; a já zas ono,
po čem kdo touží. –*

(Sapfo)

– Ano tedy – hledával jsem mnoho, u nejrůznějších autorů – Ale o sobě samém se člověk nedoče, chci říci, nepoučí. Co vlastně jsem, kdo jsem – vypadalo by to nejspíše tak, že vlastně produkt náhody a že smyslem bytí jest, abych ani tohle dobře nevěděl.

O naší náhodnosti?

I to. Podívejte: vyšel jsem, jakožto živý tvor, z rodičů. Nebo spíše jen z jejich prostřednictví? To se rozumí, jsou tu geny, chromozomy a to všechno, dědičné vlohy fyzické i duševní – ale odkud jsem *já*, ten nový, samostatný, podstatně odrůzněný celek, v němž ty dědičné vlastnosti mají jen úlohu stavebního materiálu, ale neurčují jeho formu, nedobudovávají jeho osobní nejvlastnější styl? Je vypočteno, jdeme-li do šestnácti generací nazpět, dělá to přes pětaticet tisíc předků. Z jaké nádrže života takový jedinec, o kterého vlastně přírodě nejde – vychází! Vždyť je to v zásadě sériová výroba, co ta příroda při svých nevyčerpatelných zásobách živé hmoty a svých milionech let času dělá; jen toho jedince tak zhruba přiteše, a teď jdi a dodělej se a starej se o sebe sám. A ten se mocí mermo staví na vlastní nohy – ale z čeho? Odkud on to má brát? Z rodičů? Dva a dva či jeden a tři vrody, to by přece zpravidla mělo dělat čtyři, ne? Ale tady pak z toho pojde docela něco jiného, tak silně odlišného, jako kdyby součet stejně tak dobře mohl činit tři nebo pět. – Z přírody? Ta přece chce druh, a ne jedince. – Z vesmíru? Ten přece chtěl své miliony hvězd, své vesmírné záření a prý snad nechtěl ani tuto naši zeměkouli s její přírodou, s jejím životem a tím méně s nějakými jedinci. Hvězdář Jeans^[11] něco o tom praví, že zeměkoule je podle všeho produktem náhody: odumírající, vychládající těleso se dostalo nahodile a výjimečně do takových podmínek, neopakovatelných

snad v celém vesmíru, že se na něm mohl vyvinouti organický život, vlastně jen taková plíseň.

– Takové pomýšlení by nutně –

– Víím, co chcete říci.

Kulhavý poutník měl poněkud zarputilý, jakoby hněvívý výraz každého, kdo s určitou potíží usiluje formulovati své myšlenky. Kdo je už v sobě zažil a nechce se mu znova je slovně opakovat a rozvádět. Kdo nevázaný a bloudivě klikatý vnitřní tok nerad svírá do regulovanosti slovního výrazu. Ale nebyl to hněv ani tíseň z čehokoliv. V jeho hlase byl spíš přízvuk nitrné volnosti a pohody a z hloubi očí to zíralo sametově.

Vím, co chcete říci. Nene: nejsem přívržencem žádného pesimistického mudrování, i když se mu někdy neubráním. A tím méně nihilistou. Ale vyhýbavá tajemnost a zpupnost téhle veliké nejistoty mne občas provokují. (A asi jste se domníval slyšeti i více, než jsem ve skutečnosti říkal; jste asi jako já, unáší vás to pořád příliš daleko –) Ba ne: těším se cele ze života, jsem si příliš vědom rozkoše prožívat život na sobě a skrze sebe. K tomu tu přece jsme. Děláím v tom opravdu, co mohu. Jsem maximalistou, kterému i málo stačí. Jsem rád, jak tady jdeme, že svítí slunce, ale líbí se mi to také v podmraku. A líbí se mi, když stromy dostávají nové listí, a i když je pak v podzimu zlaté a rudé shazují. Vždycky tu něco je, vždycky je ve všem všechno – Znáte tohle?

*Hlad' vodní šedá v dálku rozlitá,
volavka krouží jíním stříbřítá.*

*Na hrázi stojím, oči si rukou stíně.
Dívám se tiše po krajině.*

(Li Tchaj-Po)

Krásné, že? Jako kdyby to nic nebylo – a je to tak naplněné, a přece nestísněné, a jak se do toho vejde člověk – i když se před tou vodní dálavou jeví tak ztracený, tak drobounký! Je to báseň už více než tisíc let stará. (Mám rád verše; jsou ze všech slovesných útvarů nejunělejší a přitom nejbližší přírodě.) Tak dávná, a ještě jsme se na tu kroužící volavku nedodávali, z toho tichého dívání na širou krajinu se nevyžili. Stále tu něco je, co si člověka cele jímá, až příliš věcí –

– Náhodných –

A kdyby třeba i náhodných! To podstatné, to rozhodující, absolutní je, že tu jsou. Co bych si bez nich počal? Vždyť je tu všechny potřebuji.

K čemu?

K čemu? Nu přece abych žil, abych byl, abych mohl být mnou.

A vždyť přece ani nevíte, kdo jste, odkud jdete –

– To nevím. *A nevím ani kam.*

Do náhody?

Do náhody? To ne. Jdu do nutnosti, do smrti. Všechno, co se zrodilo a žije, musí také zemřít. Tam tedy jdu najisto. Ale *co* je to, a jak dál, to věru nevím říci.

Ale člověk umírá, mdlobou přemožen jsa, a když vypustí duši člověk, kam se poděl?

(Job 14, 10)

Rozumí se, konec – a dost.

Konec – Čeho konec? Snad konec mne, toho, co tu v tuto hodinu o nějakých koncích povídá, ale ne konec všeho jiného. I kdybych byl o tom cele přesvědčen, nemohu dokázat, že tam je naprostý konec všeho a nastává už jen ta děsivá černá díra, propastné nic. – Ne, nechci tím nijak říci, že tam, na té druhé straně, má teprve být snad to pravé, to lepší, proti čemu to zdejší je jen bezcenným brakem, nebo tak nějak, jako kdyby se přišlo z chudácké vesnice do krajského města, kde jsou domy vyšší, kostely i krámy větší, všechno lepší a bohatější. – Vždyť přece ani řádně nevím, jak to vypadá tady, a potloukám se v tom už hezkou řádku let.

Tady po této cestě?

Ale jakápak cesta! Přece ve věčnosti, v nekonečnosti! Ta není snad teprve až tam, za nějakou hranicí, za nějakým koncem něčeho; vždyť jsme přece už tady rovnou v ní. Věčno a nekonečno by nebylo věčnem a nekonečnem, kdyby štítivě obcházelo měkkou, porézní, tak přenáramně lehce prostupnou stěnu hmoty živé i neživé. Prochází námi, prostupuje nás, pojímá nás v sebe tady zrovna tak jako potom tam, po smrti, na té druhé straně; je už zde,

mezi námi a v nás. Život je jen jednou z jeho manifestací, jednou z těch nám aspoň zlomkovitě dostupných, když ne víc, tak aspoň trochu smyslově. Snad ani není žádné druhé strany, to se jen změní naše složení a náš aspekt na to, zbude-li z nás pak ještě něco člověku podobného, čím vnímat po vezdejším způsobu. – Ovšem – pravda, nádoba má svou hmotu a formu, a náplň, to už je pak něco docela jiného, co je jiného skupenství, má jinou podobu, jinou tvárnost – ale myslím, že jsme přece jen spíše už také tím obsahem než jenom nádobami.

Sňal z hlavy klobouk a široce rozmáchl rukama: podívejte se, už častěji jsem četl, že Brána věčnosti stojí všude před námi, jest všude, kdekoliv, otevřena. Nechme to tedy tak, při té bráně; to naše lidská nedostatečnost si vytvořila představu právě nějaké brány, brány někde na konci u hradeb, kterou, když udeří ta rozhodující hodina, se vstupuje tam jinam – ven. Nechme to tedy při té bráně, která je stále a všude před námi otevřena. Ptal jste se, odkud a kam jdu. Máme stejnou cestu: belhám se Branou věčnosti.

Skládala se na tomto místě ze zelených svahů, porostlých křovinami a několika stromy, které se poněkud skláněly nad silnici. V listoví se šušlavě tajilo několik ptáků; asi tam hnízдили. Při kraji cesty sloup s automobilistickým návěstím označoval zatáčku.

Tohle, poznamenal Poutník, je užitečná věc. Člověk důtklivě potřebuje návěstí, označení směru, ukazovacích šipek a milníků, aby v životě rovněji a jistěji trefil. Jsou nebezpečné zatáčky, záludné spády, křižovatky. Pozor tady! Pozor, nebezpečný přejezd! Halo, pomalu, abyste nepřevrhli! Ouha! Nevjed'te do funusu anebo do průvodu. – Což o to, poušklíbl se, jsem jen pěší kulhavec a kolikrát jsem se octnul zatrápeně na kraji, srazil se i převrhl svůj náklad. Ještě že jsem měl vždycky dost štěstí –

– Já, přidal jsem, také bych rád jezdil, ale nemám na čem. A také ani nemám žádný vůdčí list.

* * *

Tak jsem vám, zastavil se Poutník, kale nepověděl, odkud a kam jdu. A také ani, kdo jsem. A ani vám pořádně nemohu říci, co tu chci, co tu na světě vlastně mám na práci. Co tu na světě – ten uzlík masa, náchylného k hnilobě, i s tím vším ostatním, pudy, intelektem a co ještě je náchylné k bláhovosti – až po ten trošek vnitřní vzpoury –, co já tu pohledávám? – Hledám důvody pro svůj život –

– Snad už zase ne –

Ne, Hamlete. Vidíte:

*Kdo by nes svůj kříž
a lkal a dřel se bídným životem,
nebýt tu strach před tím, co přijde pak,
před nepoznaným krajem, z něhož zpět
se nikdo nevrátil. –*

(Shakespeare: Hamlet)

– Ani mne nenapadne. – Pohodil rukou pohybem, do kterého vložil něco jakoby hazardérského. – Hled'te, při ohromném provozu vesmíru je možno považovati sám holý fakt vlastního života za úspěch, ba za něco jako vyznamenání; při nedbalosti zase, jaká je – pochopitelně – nezbytnou součástí takového drtivě mohutného provozu, za jedinečnou náhodu, tedy za dobrodružství. Oba případy jsou něco pro životní podnikavost, nebo, u povah méně činorodých, pro úžas, ne-li pro životní radost a požitek včetně toho, čemu se říká filozoficky slast.

Takto ovšem – ale jsou o tom velmi rozličná mínění. Tak třeba zrovna svrchuřečený Quinton praví, že příroda nedává života bytostem pro jejich blaho. Přikazuje jim jen, aby sloužily, to že je účelem a žítí jest jen prostředkem. – Tak co tedy?

A co by! – Ať si říká, kdo chce, co chce, ji *chci být šťastný, já chci svému blahu!* Ten Quinton moc krásně mluví o účelu, jemuž jsem podřazen, ale tuze málo mne poučuje o tom prostředku. Jaképak pozérství, prosím vás, u mne! Nejsem tadyhle hrdinou v bitvě; neobětují se právě v zákopech ani nejsem právě obětován, ledaže bych o tom nevěděl; zatím nezabíjím ani nejsem právě zabíjen: jsem té chvíle jen kulhavcem na poněkud lopotné cestě života. Žiji, chci svoje blaženství (a není to nárok malý), *ale co je to bytí, to valně nevím.* – Račte nahlédnout, že je toho dost, až příliš, aby tím byl jeden takový život víc než vrchovatě naplněn.

* * *

Složil ruce k hrudi, jako kdyby mu v ní bylo příliš těsno. Víš (přecházel časem v tykání), víte, moc je toho, aby měl člověk čím býti naplněn. Však má v sobě na to dost prázdnoty. Jak mne tu vidíte, jak mne tu vidíš, jsem tak trochu jako ta mušle v ruce dítěte, na které se díval ten svatý Augustin^[12]. Ano, ta mušle, to jsem já; a ten chlapeček, přelévající tou mušličkou oceán,

to jsem také já; ten svatý Augustin, beroucí si z toho ponaučení, jsem, při všem respektu, také tak drobet zase já. A vlastně, když to tak vezmeme, ten oceán, to jsem tak zčásti – aspoň v té míře, co to dítě svou mušličkou vybryndalo – zase já. A tak tu spatřujeme složitou scénu sehranou v jedné osobě. Nemám zrovna příliš řád metafory; ale jest opravdu zvláštní výhodou podobenství, že se na některou situaci hodí až do roztrhání.

* * *

A když už jsme tu, poznamenal Poutník, mluvili o prázdnotě, musím se přiznat, že se ve mně pohnul hlad. I tělo chce mít svůj díl.

Byl tam vábivý keř lísky, ale kvetla pod ním zahrádka zvonků. Pod trnkou nebylo volno; zrovna se na ni usadil rozčileně vrzající pták. Na vysokém kvítí pod kalinou se opile rojili perleťovci. Usedli jsme pod divokou jabloní s pěknou vyhlídkou široko do kraje. Bylo viděti cestu, v dálce něco střech, lidi pracující na polích i u lesů.

Měli jsme chleba, kus špeku a ještě uzený sýr.

Po svěžím ránu to dobře chutnalo. – Taková potrava, která v sobě nese pach kouře a živého ohně, hrubých polen a pecí, má přece jen obzvláštní bytelnost.

A nepohrdl bych ani sklenkou borovičky, kdyby byla. – Dobré to bylo! povzdechl Poutník a zapálil si dýmečku.

Bylo to dobré. Tělo je uspokojeno a rovněž duše je v klidu. Nikoliv, tělo není přítěží! – Jako žádosti a žízně těla jsou trýzní, tak jejich ukojení je rozkoší. To je, myslím, jeden důvod ve prospěch těla. A u duše je tomu nejinak. Nechápu (aspoň v tuto chvíli), proč staří sháněli tolik argumentů proti tělu, pro rozpor duše s tělem. – Hej, víte, že cynikové tvrdili, že slasti jsou jen přestávkou bolesti?

Eh – já bych to nebral tak automaticky.

A jakpak, Lao-c'^[13]? To, čím máme velké zlo, jest, že máme tělo. Kdybychom dospěli toho, nemítí těla, jaképak bychom měli zlo?

To je mně příliš moudrost východu. Tělo by mně ani tak příliš nepřekáželo. Zadnice a čelo, to je jedno tělo, říkávala moje babička. – A nemítí těla –

– Tělo je podle buddhismu složeno z 32 nečistot:

*Trup je plný jater, střeva – bránice, měchýře, plic –
ledvin, srdce, slezi změti – jiných hnusů skrývá víc.
Plný hlenu, slin a slizu – vlhký potem, kluzký tuk –
plný krve, mazu v kloubech – žluč, hnis, štávy, morku
shluk.*

Z devíti děr prýští z něho – močka, lejno –

(Suttanipáta)

– Dejte pokoj, to stačí! To mně je zase příliš hrůza východu. A nemíti těla – co kdyby pak někdo neměl už nic víc? Pro nás, svět západní, by snad mohlo stačit, jak to říká Platon: Kdykoliv se duše neshoduje s tělem, ve všech těchto nesčíslných případech vzniká jedna smíšenina bolesti a libosti.

Jakápak libost, podle Epikteta? U toho se vůbec duše s tělem neshoduje. Jakápak shoda, prosím, když prý člověk je duše, jež nese mrtvého, to jest tělo?

No tak už dost těch citátů! Naproti všem ostatním autoritám tvrdím já –

– Konečně, že jednou chcete něco tvrdit.

Nic netvrdím! Tuze snadno mohu být z těch duchů, o jakých řekla jiná autorita, jejíž jméno mi už vypadlo z paměti, že mají pravdu v tom, co popírají, ale nikoliv v tom, co tvrdí. A tuze možno, že nemám pravdu v obojím. – Koukejte je! ukázal dýmkou směrem k silnici.

Spěchali tam dva občané, odění v tmavé sváteční šaty. Vlekli se s černými svrchníky, ačkoliv bylo velmi horko, a v rukou se jim klátily deštníky, třebaže nic neukazovalo k dešti. Pod paží nesli aktovky. Byli oblečeni s nesprávnou náročivostí: k proužkovaným kalhotám a šosatému kabátu zánovní žluté botky. Všechno na nich napovídalo, že mají napilno za záležitosti, nejspíše do města k soudu.

Co myslíš – jsou to duše nesoucí mrtvého?

Oba velice gestikulovali, pohazující rukama i šosy. Patrně vykládal jeden druhému, co a jak komusi s obzvláštním důrazem řekl, či spíše asi říci chtěl, a co a jak někomu řekne, až se k tomu udá vhodná příležitost.

Nikoliv, Epiktete, oba tito mrtví se zdají živými až moc.

Chudák duše, pousmál se Poutník, má to s takovou zmitavou mrtvolou práce!

*Jaké vzácné putování
když jdou spolu – divná věc –
tělo mé, ten ošklivec,
a má duše, krásná paní.*

(Ponchon^[14])

Předpokládá ovšem, že člověk, ten animal, vůbec nějakou duši má.

*Případnost synů lidských a případnost hověd jest případnost jednodušejná. Jakož umírá ono,
tak umírá i on, a dýchání jednodušejné všichni mají, aniž co napřed má člověk před hovědem;
nebo všechno je marnost.*

Obé to jde k místu jednomu; obé jest z prachu, obé také se navrácuje do prachu.

Kdo to zná, že duch synů lidských vstupuje zhůru, a duch hovědí sstupuje pod zemi?

(Kazatel 3, 19–21)

Co by nebylo u lidí sporného? Především – člověk není animal; na to se už příliš zpronevěřil přírodě; to se ví, nevádí mu to, aby tu svou animálnost občas pro sebe nereklamoval jako polehčující okolnost. – A co se duše týká, já jsem pro duši!

Oho! – Nesmrtelnou duši se vším, co k tomu přísluší?

Kdyby na mně záleželo, já bych jí té nepomíjivosti z hloubi srdce přál. Ale jak to mohu vědět?

Úžasně bohatý, ten lidský duch, na to všechno, co neví!

A to zas ne! Nevím – ne proto, abych se tím chtěl nadýmat, dělat se chytřejší či moudřejší než jiní jen z toho levného titulu, že nic nevím. Naopak, žasnu nad tím a nejednou mne to i mrzívá, že – stár jakožto *člověk vědoucí* podle lidských dohadů možná už půl milionu let, dle muzeálních dokladů přes sto tisíc let, dle letopisů na tisíců šest, dobrých sto let od vynalezení lokomotivy, několik desetiletí od vynalezení dálkového přenosu a už i nějaký rok od objevu krystalinické bílkoviny – vím méně, než vím. – Ale co se duše týká – máme přece na ni

nějaké právo – k duši já bych se přihlásil. Já jsem si svou duši nevymyslíl. *Setkal jsem se s ní, se svou duší* – ano – na této cestě!

Ne, nebyl to sen ani přízrak. Netrpím strašidly. Ach ovšem, ne, duše nevypadá jako krásná slečna s křídly a v bílém hávu

– *bílá linda, bílá labuť, krásná panna* –

A to setkání nebylo žádným náhlým zjevením: vyplynulo pozvolna z určitého pocitu stálosti a trvání v životě.

– A poznal jsem ji!

A jaké setkání

Anima animula mea...^[15]

(Marcus Aurelius)

Měl jsem více významných setkání na této cestě; několik; byla to ta nejhlavnější, která možno na každé cestě udělat. – Na každé takové cestě, po které se mnoho chodí. Tamhle je cestář, je skutečný a není žádnou alegorií: zasypává drobným šterkem nějakou nerovnost. Děti tudy chodí ze školy i do školy; babička si vede hopsající vnouče; žena nese od kupce cukr a sůl; muži spěchají za svými záležitostmi a večer se tu prochází milenci. Chodívá se tu na křtiny, jindy se tudy sune pohřeb. Dobře naložené fůry po ní svážejí zboží na trh a úrodu z polí. Právě taková ta obyčejná cesta, na jaké se lidé pořád setkávají. – A zde jsem ji potkal.

Ale abych od něčeho začal. Zmínil jsem se o cestě, ale mohl bych stejně dobře začít se sebou samým, anebo s duší; všude by došlo k tomu setkání.

Řekl jsem, že to nebylo žádné náhlé zjevení. Je taková představa, že člověková duše asi tak nejspíše by mohla býti jakýmsi jeho druhým, krásnějším zjevem, přízračnou a z vyšších látek utkanou podobou, kterou až do hodinky své smrti – kdy ona z hrubé hmotnosti jeho těla vystoupí – nosí neviditelně ztajenou v sobě. Nuže, nezdá se, že by byla – aspoň zde – nějakým stínem, oděným v řízu a sandály, takovým blaženě žalným stínem, jaké rozmlouvaly

v podsvětí s rovnými sobě, že by byla postavou podoby mladistvé, oproštěné od neduhů, mrzáctev a ošklivosti, které křušily zažíva tělo.

Ale ani tak, v tom, co popírám, její podobu určití nedovedu. Duše je příliš vznešený předmět našim světly, praví Pascal^[16] a uvádí Montaigna^[17] a ten zase jiné: Co lidský rozum vyložil nám o duši... o duši, která nám náleží a kterou máme více znáti? Někteří řekli, že jest duše všeobecná, jako veliké tělo, z něhož všechny jednotlivé duše jsou vyňaty a do něhož se vracují, mísíce se v tuto světovou hmotu..., jiní, že se k ní jenom připínají; jedni, že duše jsou výtvoř podstaty božské; druzí, že andělé je učinili z ohně a vzduchu; jedni, že jsou od nepaměti; druzí, že od chvíle potřeby... Mínilo se také, že duše je jen výparem krve; Platon soudil, že je to podstata sama sebou se pohybující, jiní zase, že duše není, to že jen tělo se chvěje přirozeným pohybem; že je to příroda bez odpočinku, nebo jen vzněcování smyslů; a posléze Bucharin^[18], že otázka duše je pouze projevem slabosti. – Co mne se týká, jsem žalostný a nenapravitelný laik a držím s laiky: držím se Simmiou a ještě více s Kebetem^[19]!

Hoho! – S těmi, kteří si to pro větší názornost pletli!

Necht'si, i proto. Jsem s nimi zajedno, že se nedali o věci tak nejisté lehce přesvědčiti a že, třeba i omylně, hledali svůj způsob. A jací hodní, sympatičtí hoši to byli, ti dva! Tak slušní – jak by neměl Sokrates tak milé oponenty rád! Známa na světě málo knih tak vzácných, tak ušlechtilých, tak božsky lidských, něco tak strhujícího a jímavého, jako je Platonovo vypsání posledních hodin Sokratových, třebaže mne jeho pojetí duše, duše se převtělující a znovu se navracející, nijak nepřesvědčuje.

A i takové krásné věci, jako je ten jeho popis podsvětních vod; jaká velkolepá, podmračně zaklopená velebná krajina smrti, ten teskný Acheron,^[20] Tartarus^[21] a řeka Kokytos^[22], z jejichž vln volají o pomoc vrahové, a Pyriflegeton^[23], ohnivě blátivý, v němž pykají ti, kdož se provinili proti rodičům, a širá a šerá vodstva Okeanu^[24] a Styxu^[25]! – Kolikrát – Narodil jsem se u řeky, vždycky jsem žil někde u vody, rostl jsem u břehů řek. Je taková hypnóza z plynoucích vod, ze všeho, co odplývá, úchvaty z ječícího dmutí přívalů –

– I z toho, co tkví, co neplyne, co bobtná trváním; jsou také jiné hypnózy, konfrontace, proti kterým i let ptáka bouřliváka nad nejdívěji vzduťnými vlnami může být jen samolibou promenádou. – Ale chtěl jsem ještě o Simmiu Kebetovi. Kebes namítá Sokratovi na jeho tvrzení o duši nesmrtelné: – ale to, co se týče duše, vzbuzuje v lidech velkou pochybnost, že snad, když se odloučí od těla, již vůbec není, nýbrž hyne a zaniká onoho dne, kterého člověk

umírá; tu že hned odlučujíc se od těla a vycházejíc z něho jako dech nebo dým se rozptýlí, rozletí a zmizí, a již není nikde nic. Ovšem kdyby někde byla sama o sobě shromážděna a odloučena od těchto zel, která jsi právě probral, byla by to velká a krásná naděje, Sokrate, že jest pravda, co ty říkáš; ale tohle vyžaduje ještě asi nemalého přesvědčování a dokazování, že duše po smrti člověka jest a má nějakou sílu a rozum.

Nu, a co z toho plyne?

Počkej trochu! Teď na to Simmias: Já se totiž, Sokrate, věru domnívám, že i tebe samotného tohle napadlo, že pokládáme duši nejspíše za něco takového: naše tělo jako by bylo potaženo a drženo pohromadě teplem a studenem a suchem a vlhkem a takovými stavy, a naše duše že je smíšená a harmonie právě těchto stavů, když jsou vespolek dobře a přiměřeně smíšeny. Jestliže tedy je duše nějaká harmonie, je zřejmé, že kdykoli je naše tělo nepřiměřeně povoleno nebo nataženo působením nemocí a jiných zel, nastává nutnost, aby duše ihned zanikla, ačkoliv je nejbožštější, právě tak jako i jiné harmonie, jak v tónech, tak i ve všech jiných výtvorech umělců, avšak zbytky každého těla aby vydržely dlouhý čas, až by buď byly spáleny, nebo ztrouchnivěly. Viz tedy, co řekneme na tento soud, jestliže někdo bude tvrditi, že duše, jsouc smíšenina stavů obsažených v těle, při takřečené smrti první zaniká.

Myšlenka harmonie by se mi líbila; což o to, v harmonii je vždycky něco dobrého, jenomže tady –

– Nu právě; a teď zase Kebes: – že by duše nebyla něco silnějšího a trvalejšího než tělo, v tom se nepřidávám k Simmiově námitce, neboť se mi zdá, že po všech těchto stránkách velmi mnoho vyniká. – Ale – nikdo, kdo se nebojí smrti, není jist, že ta jeho nebojácnost není nerozumná, pokud by nemohl dokázat, že duše je věc veskrze nesmrtelná a nezničitelná; pakli však nemůže, že se v každém případě člověk mající zemřítí nutně musí o svou duši bát, aby právě při tomto rozpojení těla nezahynula.

Má pravdu, ten Kebes. Kdyby co mělo spotřebiteli účinně doporučit duši, bylo by to: když duše, tedy nesmrtelná!

Dozajista. – Ale svatý Augustin řekl: Jak duch souvisí s tělem, člověk nepochopí, a přece je to člověk. A to mi připomíná, chci-li mluvit o duši, že bych měl začít u člověka. – Ne, počkat! ještě moment k té duši! Velice prosté a obsažné poučení v duchu křesťanském poskytuje o ní Komenský, ten ji mohl jistě dosti dobře znát. Má to v Orbis pictus, čítance Světa v obrazech. Podává tam o předmětu tak neuchopitelném tento svůj nejobecněji srozumitelný nákres:

<i>Anima humana.</i>	<i>Duše lidská.</i>	<i>Die menschliche Seele.</i>	<i>L'ame humaine.</i>
Anima a Deo creata et immortalis, vivificat corpus.	Duše od Boha stvořená a nesmrtelná, oživuje tělo.	Die Seele von Gott erschaffen und unsterblich, belebt den Körper.	L'âme créée par Dieu et immortelle, vivifie le corps.
Sensibus percipit, ratione cogitat et cognoscit, voluntate appetit et reicit.	Smysly pociťuje, rozumem myslí a poznává, vůlí žádá a zamítá.	Durch die Sinne empfindet sie, mit dem Verstand denkt und erkennt sie, mit dem Willen verlangt sie und lehnt ab.	Elle sent à l'aide des sens, elle pense et reconnaît par la raison, elle demande et rejette par la volonté.
Inde sentit gaudium et maerorem, iram et dolorem habet spem et metum.	Odtud cítí radost a žal, hněv a bolest, má naději a bázeň.	Daher fühlt sie Freude und Trauer, Zorn und Schmerz, hat Hoffnung und Furcht.	De là elle ressent du plaisir et du chargin, de la colère et de la douleur de l'espérance et de la crainte.
Memoria complectitur	Pamatuje si, co poznala	Sie merkt sich, was sie	Elle retient ce qu'elle a

quae cognovit et ex eis fingit novas cogniciones.	a z toho tvoří poznatky nové.	erkennt hat, und bildet daraus neue Erkenntnisse.	reconnu et en forme des connaissances nouvelles.
Vera rerum cognito est scientia, falsa error et opinio.	Pravé poznání věcí jest vědomost, nepravé blud a domnění.	Die wahre Erkenntnis der Dinge ist das Wissen, die falsche Irrtum und Vermutung.	La vraie connaissance des choses c'est la science, la fausse c'est l'erreur et la supposition.

Komenský v tomto svém Obraze světa vychází podle řádu stvoření od nebes a světa, země a života na ní, nejdříve k člověku, aby pak od něho postoupil tam výše, k duši. Ta mu s tělem neděleně souvisí a jakožto vyšší princip mu vévodí; a od ní teprve přechází k člověkovu sociálnímu zařazení a jeho různým povoláním. – Chci také vyjít od člověka, *Homo, Der Mensch, L'Homme*, ale vychází mi to nějak složitější: jeho úřadování na tomto světě, které se hlavně domáhá uznání a pozornosti, se nám leckdy hned už předem dosti bezohledně vtlačí před člověka a ještě víc před duši.

Pojďme, už jsme dost seděli! Nerad setrávám dlouho vysedaje na jednom místě; mívám pak pocit, jako bych tím chtěl vtisknout svým myšlenkám zdání pohodlné bezpečnosti a souvislosti, čehož nemám. – Pojďme zase dál!

* * *

Člověk mluvící o duši, řekl Poutník, protahuje se a natřásaje se v údech, člověk mluvící o duši snadno se může uvrhnout v podezření, že to s ním není docela v pořádku. Předně je možné, že na to v sobě nemá dost náležité a pravé víry, a za druhé je značně patrné, že na to myšlenkově nestačí. –

– A za třetí, jste si jist, že ta vaše duše není třeba jenom drobet jinak literárně zakukleným problémem dvojníka?

Aha, rozumím! – Nějaké jeho druhé já, nějaká ta jeho lepší část? Pravda, nemusí být takovým dvojníkem vždycky zjevení zlé; člověk by mohl být někdy naplněn i nějakým dvojníkem neškodným. – Ale dvojnictví je celou svou podstatou úkazem vzácným, omezeným na výjimečná literárně nebo psychiatricky pozoruhodná individua, kdežto duše, řekl bych – duše je úkazem hromadným: jestliže jest, má ji, to jest, měl by ji míti každý.

I zvířata, i květiny?

Ovšemže!

Ha, slyšte!

Jenomže ne lidskou.

A jakou tedy mají, prosím?

Tu, která je tolik šlechtí a kráslí: duši vesmíru.

A člověk?

Člověk? Člověk – nu tutéž. Ale u člověka je k duši přidružována svobodná vůle; to znamená, že duše vesmírná se v něm individualizuje na jeho odpovědnost a nebezpečí.

Pro tohle by se vám mnoho lidí vysmálo.

I prosím, necht' si jenom poslouží! Nestydím se za to, že jsem hloupý – není nesmyslu, aby nebyl vysloven už někým jiným –, nestydím se za to, že jsem málo rozvážný, že nedovedu svou kosmickou tíseň uměřeněji a disciplinovaněji prokázat. Ani jiní, onačejší než já – a kteří nebyli kulhaví – se za svou nevědomost nestyděli, ač mnohým z nich, dohaduji se, nemohla nebýti malou trýzní. Copak já mohu vědět? – Podívejte, ten Pascal:

Člověk jest jen samý blud přirozený a nesmazatelný bez milosti. Nic mu neukazuje pravdy. Všecko jej klame; oba principy pravdy, rozum a smysly, nejenže nejsou spolehlivé, ale klamou se také navzájem. Smysly klamou rozum nepravým zdáním; a právě tou šalbou, již rozum klamou, samy jsou rozumem klamány: rozum odplácí. Vášně duše kalí smysly a vnukají jim nesprávné dojmy. Lžou a podvádějí se o závod.

Ale mimo tyto bludy, které přicházejí náhodou a z nedostatku rozumu, při jeho rozdílných vlastnostech...

... No – a dál?

... Tak co je?... Jak je to dál?

Dále to není. Tato kapitola totiž nemá konce. Právě tuto Pascal nedopsal – zůstala neukončena...

Byli jsme na silnici.

– A tak tedy žádné dvojnictví, to ne; na to já mnoho nedám. Arciže, je pravda, že člověk bývá právem vyličován jako bytost velmi podvojná, jejíž vnitřní i vnější nedostatky a vůle po lepším ocitají se v častém sváru a se nesrovnávají – ale vidím ho raději kompaktnějšího.

A co ještě víc může jít nad to. Kdybych měl říci, jaká podoba člověka se mi kdy zdála nejkrásnější, tedy byl by to bůh: *Apollo Tenejský*. To tělo, rovné a vztyčené jako strom, vyrostlé do velikého utkvění šťastné a volné síly! Jedna z nohou mírně a pevně předsunuta, neboť – chce-li může bezpečně kráčet, nemajíc, kam by s přílišnou chtivostí spěchala od domnělých pekel k vysněným rájům. Nevzpíná sebou v marnosti, v ničem, v žádných mukách nepokoje se nezmítá. V jeho nitru není místa pro tragické pocity života; ten úsměv blaženství, nesený do věčnosti –

– Blaženství božského! Ale člověk se skládá z žalostných protikladů. Vezměme si o něm ještě výpověď Pascalovu:

Nesrovnalosti. – *Člověk jest přirozeně lehkověrný, nevěřící; nesmělý, smělý.*

Popis člověka: *závislost, touha po nezávislosti, potřeba.*

Povaha člověka: *nestálost, nuda, neklid.*

A mohlo by se toho uvést ještě zadržet víc.

A co to říká jiného, než že člověk je bytost velice náročivá, osobivá a přitom krajně rozeklaná?

Řeklo by se, že živočich politováníhodně nepodařený, protože naplněný nejtraplivějšími rozpory. Ale ten jeho rozpor mezi duší a tělem by ovšem předpokládal už něco hodně jinačího nežli jen živočicha:

– *tělo, svět, ďábla přemáhám* –

Nejsem kajícím, tím méně asketou, ohradil se Poutník. Dejte mně s tím pokoj; nechci umrtvovati své tělo a svět mám příliš rád! Zasmál se.

Podívej, tady je tělo, ukázal zblízka na dlaň své pravice a levice – a tady je svět, obepsal oběma rukama širé oblouky, objímající vše, co bylo kolem dokola. Tady! sevřel ruce v pěst, jako kdyby do nich to vše pojal a přisunul mi ty pěsti k očím. Nato je náhle rozevřel a ukázal prázdné dlaně, jak to dělají kouzelníci, a rozestřel jimi veliký půlkruh, a věru dokola byl zase širý svět. Zasmál se; dělal si blázny. – Tak co?

Tak co? vrátil jsem mu to, tohle já také dovedu, a udělal jsem po něm o něco méně zdařile totéž.

Nu tak, usmál se znovu, co je na tom co přemáhat?

– Míjeli nás dva páni; letmo k nám dvěma bláznům zalétl odsudivě udivený pohled a do poklidných kulis krajiny se s poněkud deklamačním přízvukem vříznul slovní úryvek: – to já si přece nemohu nechat líbit! Ale to víte, on je v předsednictvu hlavní osobou...

Ach ne, řekl Kulhavý poutník, a rozmarného úsměvu na jeho tváři už nebylo, ach ne, řekl, a byla v jeho hlase nějaká tíha. Vždyť přemáhám! Přemáhám tělo – svět –

– Ale d'ábel! – Kde do toho, v tomto osvíceném věku, berete d'ábla?

Tak tedy ne d'ábel. Řekněme tomu moderněji démon, to je výraz civilizovanější, a je to. D'ábel žádný, ale tohleto ano: démon samolibosti. Tělo, svět a sobělibost dávají – Totiž – mám to trochu jinak, než byla ta stará konstrukce o rozporu těla s duší. Vidím to tak: *tělo + svět + sobělibost skládají Osobu*. – Znáš *Osobu*? Víš, co je to *Osoba*? Ó, ta je zlá! Na tu se musí dát pozor. – To ne tělo, ale *to ona, Osoba*, má rozpor s duší. A tam právě, ve znamení toho rozporu jsem duši potkal a poznal jsem ji! A já se k ní hlásím; hlásím se o duši!

* * *

*Jsi-li člověk, ukaž se ve své podobě, pakli
ale d'ábel, dělej si, co chceš.*

(Shakespeare: Bouře)

Nejdřív ale abych se přihlásil k Osobě, vždyť také náležím do jejího družstva, tak jako vířník^[26] mezi vířníky, komár mezi komáry a králík zase mezi své. Pravím-li, že jsem potkal

duši, předpokládá to, že jsem nejprve musel potkat Osobu, abych v tom, co od sebe odhání jako žebráka, zase rozpoznal duši. Neměl jsem o ní, o Osobě, včas dostatečného povědomí, neznal jsem ji hned – jako tak ledacos jiného; dosti dlouho jsem ji zaměňoval s člověkem, což je určitý omyl, neboť Osoba si toho důtklivě nepřeje, aby byla považována za pouhého člověka a kladena jemu jen tak zhola na roveň.

Tak tedy setkání s Osobou je jedním z těch velkých dobrodružství této cesty, dobrodružství nemalé, protože Osoba je tvor člověku velice nebezpečný. Nemá k němu vůbec vážnosti ani ohledů, a jak by měla, když tak, jak jest, nevyšla jako on bezprostředně z dílny stvoření? Bere svůj původ hodně odjinud, a abych řekl, není na to málo pyšná. – A kdo že ji tedy vytvořil, když nebyla matkou porozena? – Tak jako mnohé jiné neblahé věci vyrobil si ji člověk sám, a povýšiv ji nad sebe, sklání se poslušně pod její vrchnostensství. A přece není ona zbudována z nikterak lepší látky ani není v ničem krásnější než on: v žádném z těchto ohledů nemá čím se nad ním pyšnit. Její panovačnost nad člověkem je způsobena také tak trochu (jako mnohde jinde) z přitupělosti a pověry.

A přece vždycky a naveskrz – jakkoliv téměř k nerozeznání člověku podobna – je produktem druhotným, ba umělým a do značné míry paraziti na jeho tělesných a duševních šťávách. Říkává se o nešťastných lidech, že jsou obětí svých temných pudů, svých vášní; co jich však je obětí své Osoby! Té záludné příšery, která se tisícerými háčky přidržuje na jeho těle; která si ho obléká, a vydávajíc se za něho, mluví jeho řečí, jeho posunky a jeho konáním.

Ale abych o ní nemluvil tak obecně. Člověk sám vchází do světa branou mateřského těla nahý, divoce něžný, ubohý. Nahý a bezbranný vůči jeho společenské složitosti, nepřipravený a nevybarvený na všechny jeho sociální svízele a požadavky, na jeho společenský pořádek i nepořádek, s kterými se – zakládaje a udržuje si existenci – nezbytně střetne. Jak na to, co dělat? I co, jaképak s tím okolky! Však on si už na to v této tlačenici získá své nejfortelnější hledisko, spásonosnou orientaci opatrně přikrčeného slabošství i velmi sobělibé vůle. – Závislost, touha po nezávislosti, nesmělý, smělý – má na to řešení hnedle nejbližší vzor a příklad: Osobu; ta v tom přec umí chodit. I přičiní se ze všech sil státi se také Osobou a hotovo. – To slabošské: je vlastně mnohonásobným otrokem, vlastnictvím i hříčkou: otrokem pudů, vlastnictvím, hříčkou přírody, vesmíru, těla, kolektivnosti. Mohl by se – aspoň zčásti – osvobodit vnitřnějším dorozuměním s nimi. Ale on nehledá přímější dorozumění, necítí se na to dost volný a silný; zastrašen, tlačěn závislostmi, chce se před nimi krýti, schovati se a vyhnouti, zaštitit se Osobou. Ta, zdá se mu, se vsunula do výhodnější životní polohy, do

příznivějšího i pohodlnějšího řádu jsou, kde nezdá se být už tak bezprostředně podřízena aspoň poručenství přírody a vesmíru, tomu, co se mu jeví nejméně rozumné, regulovatelné a ovladatelné. – A to sobělibě volní: jsou tu určitá nepohodlí, napětí i útlaky duchového nepokoje a čím vším může člověk být tísněn a vzrušován při mnohdy potízných úlozích bytí; není divu, že se chutěji přichyluje k životnímu řešení, které pod podobou Osoby nese na sobě zdání co největší samovolnosti a aktivity.

Podívej se, děti! Děti přicházejí na svět zhruba všechny stejné. Teprve prostředí, výhodnější nebo méně výhodné životní podmínky a příležitosti je pak postupně odrůžňují; člověk, vázán zaujmouti v životě své místo, udělat si svou existenci, stává se z tlaku nutnosti samochtě Osobou. Osoba je v něm podmíněna, člověk má k Osobě osudný sklon. Má v sobě neodolatelné pužení individualizovat se právě tímto směrem, být individuem ve znamení Osoby. Ta je sice z velké části společenským produktem, strojovou výslednicí, ba hříčkou až i odpadkem danosti, prostředí a poměrů, ale dovede – domůže-li se jen trochu – dodat si náramně závažného zdání samotvorby a původnosti.

To boj o chleba, o sociální zařazení, potřeba uplatnit se, ukázat se schopným funkce, společenského významu a poslání podstatně přispívají k tomu, aby člověk ze sebe utvářel Osobu. A připočtíme teď k tomu to nejhlavnější, co je od toho démona: ješitnost, sobělibost, která na Osobě vidí, slyší, číje, hmatá a cítí i ctí větší parádu než na pouhém člověkově. Ten jeví se o sobě holý a bledně nahý, jako duše je nahá, ztracený, příliš maličký a anonymní ve vesmírnosti jsou. Na toho to fičí z mnohé nahé díry, zato ale Osoba je někým; je povoláním, je potřebností, je titulem, je oděna svou funkcí, svým významem, svými příslušnostmi, svou služebností závažností v menších či větších společenských útvarech. Není nutno býti k tomu velkým pánem; právě sluhům neschází na panském vědomí – a vyjma trestanecké čepice – každá čepice s prýmky je ráda nošena.

Tak se Osobě podaří jednak svou individualizací, jednak svou kolektivizací vymknouti se ze své lidsky bytostné závaznosti vůči tajemství vesmíru i duše. Obrnila se sebou, svou průměrností, konvenčností a frází, a není ve svém světě ničím z toho ohrožována. Udělá si své duchovně menší, užší prostředí právě tak na svůj hmotný dosah a formát, v němž má svou úlohu a hraje i většího pána. Tak se Osoba jeví pro život lépe vypravena a zaopatřena než pouhý člověk a zdá se mu v životním boji zaručovatí mnohou výhodou, víc jistot a bezpečí a i víc síly a úspěchu vůbec.

Neprochází cestou života, nýbrž sune se životní kariérou. Nedosáhne-li jí, je to zklamání; Osoba chce a musí se uplatnit, Osoba chce být právě při své prostřednosti úspěšná. Podaří-li se jí, považuje se za něco, čím lidství vrcholí; dopracuje-li se své nejmožnější situace, mní se být závěrem i smyslem stvoření. Figurace Osoby ve světě není pravdivá; ona sama je jen podvrhem a její svět je pouze kulisou, které chybí skutečný hloubkový plán.

* * *

To je toho! řekne se mi, ten člověk nám s velikým důrazem vykládá veliké hlouposti. Jaká to otrava, anarchie, ne-li dokonce mystika jím zmítají? – To přece je náš životní úděl, abychom pracovali o svém živobytí a stali se užitečnými členy lidské společnosti. V tom je naše blaho i povinnost. Slouží-li Osoba prospěšně své funkci, která jest jí ve světě přidělena, co možno proti ní namítat? Čemu či komu tím ve veřejnosti škodí?

Ach jistě, nikomu a ničemu; vždyť právě pod tímto typem je člověk v společenském provozu nejvíce žádán. Možno-li mluvit o nějaké škodě, je tu jen tato jediná: *škoda na duši*. – Osoba není z osobitosti, nýbrž z *osobivosti*: ta škoda je v tom, že se ustavuje na člověku tak silně na úkor duše. To je ten jejich rozpor, jejich boj. Jde o tělo, o život, o všechno ostatní až po to nejposlednější. To duše se někdy postaví proti nadvládě Osoby: ne, člověče, to nejsem já, mnohé, co děláš; a jsem mnohé, co neděláš. – Viděl jsem v tomto boji duši pobuřujícím způsobem podléhat. Proto jsem pro duši.

A proč by mermomocí s duší, když to jde docela dobře bez duše?

Protože snesu víc tísně i více blaženství!

* * *

Duše se totiž chce také individualizovat. Ale má to o mnoho těžší než Osoba. Ta se individualizuje jen v sobě nejbližším prostředí časnosti, avšak před duší, bytující v člověku, stojí věčnost. Odpovídá tlaku vnějšího života, že se ustavuje na člověku Osoba; při potřebách života vnitřního duše. Ale Osoba jí ve své osobivosti toho člověka nadmíru přebírá a bere jí takto takřka pod nohama všechnu pevnou půdu.

Osoba má větší přizpůsobivost v existenčním boji než duše; sobělibá a sebejistá, jaká už je, myslí prospěchářsky jen na sebe a příliš nesvědomitě těží ze svých výhod. Uzurpuje si tělo, celého člověka se vším, co mu na smyslech a intelektu náleží; má pro sebe své činnostnictví, poslání, svou přizpůsobivost, potřebnost a užitečnost v životě; svou schopnost a energii

domoci se; svou chytrost a kalkulaci se vším, co to na životních výhodách pro sebe zabírá; má tu navíc i svou fyzickou sílu, svou hmotnou závažnost a náročnost vedle té své společenské, má své aktuální místo v lidské společnosti, v sociálních útvarech.

Duše je sama. Její místo je nikde. Zastupuje ji Osoba. Smysly, intelekt i vůle, to všechno si zotročí Osoba. Jejich výtěžky inkasuje pro sebe Osoba, nedbale, ziskuchtivě, podle toho, jak jí to je k výhodě.

Všecka práce člověka je pro ústa jeho, a však duše nemůže se nasytiti.

(Kazatel 6, 7)

To Osoba je činorodá; Osoba se chce, musí uplatnit, rvát se o chleba i pozici, ničiti druhé, mítí úspěch. To duše ne; je nějak zvláště pasivní a co do uplatnění zdá se nespolehlivá, nikdy si nelze spočíst, co od ní čekati, k čemu by se to hodilo a jak s tím u ní jsme. Duše není zjištná; to duch, který se dal do služeb Osoby, chce spekulativně užívatí světa jako svého nástroje, i když mnohdy špatně, když zle.

Duše by darmo překážela. Pryč, z cesty, tady se uplatňuje Osoba!

Ale duše nejde z cesty. Trvá, zvláště pasivní, neuplatněná a neprokázaná; utlačena Osobou, trvá věrna drahému tělu zrozenému, jednajícímu i umírajícímu, které se jí ustavičně zpronevřuje, které si cele vyhrazuje Osoba.

Tak jsem ji na této cestě uviděl.

* * *

Nu, jakási zápletky by tu sice byla, ale do napínavosti detektivky to má tuze daleko. – Jaksi někdo se tu vydává za někoho jiného; falešný strýc si přivlastňuje místo v krásném zámku, který má náležitě ukřivdění dívce, jež trpí bez přispění. Jestlipak také dojde bídník zaslouženého trestu?

Ó zajisté, toho svého, který mu docela náleží. Zámek, který si násilně přisvojil, propadne jednoho dne zkáze; zřítí se a sesuje se až do základů, jež postaveny na tekutém písku, byly velice nepevné. A Osoba zachází bídně zároveň s ním, ztrácejíc tak v jediné chvíli všechno, co si po celý život neprávem přivlastňovala.

A co, řekl jsem, se stane s dívkou, s tou pravou dědičkou?

To je právě to, zastavil se Poutník. – Kulhavá noha se dala pocítit.

Tak co – duše nesmrtelná?

Co mohu vědět! Kdybych mohl voliti, měl bych rád duši nesmrtelnou –

A co, jestli všechno v nás je přece jen hmota a její chemické a mechanické změny, nic jiného a nic víc, a není tedy žádného zvláštního duševního dění, a tedy žádné duše?

Osoba je mně příliš prázdnou formou života. Věřím v duši, chci duši, já duše potřebuji.

Myslíte, že byste nemohl bez duše dost dobře zemřít?

Zemřítí snad ano, ale ne dost dobře žít.

Ale co s ní pak, po smrti? – Snad se nějak usmlouváme.

Dám to levně. – Dejme tomu, že duše by byla jen procesem hmoty. Dejme tomu, že se bere cestou těla a rozruší se. Ale jsouc méně hmotné povahy než maso a kost, jde nepochybně směrem látek méně hmotných k tomu, čemu se nejvíce spřizňuje a podobá, čeho se vždycky zdá částí.

Čeho to?

Duševnosti. Necht' hmota vládne až do těch nejzazších mezí – duše je přece jen maximum toho, k čemu vývoj života mohl nejdále a nejvýše dospět. A žádný Nadčlověk snad; nemám tohle Nietzscheho hrdopyšství rád. Člověk mi docela stačí. Člověk s duší.

Bytost nepokoje.

Ano, nepokoje ze změny a trvání. Z časnosti i věčnosti, ze života a smrti. Nepokoje ze smyslu všeho toho.

A což, jestli duše je jen nepokojem, jen tou tísní, jen slabostí, jen hluchým výkřikem zoufalství do závratného prázdna?

To je málo, ale, konečně – je to všechno. Duše je nejposlednější a nejvrcholnější otázka, jakou je život schopen v jedinci si položit.

Ale otázka není odpověď.

Ne, není. – Až snad na jednu jedinečnou výjimku, právě tady: že tuto je otázka zároveň už odpovědí.

Také zacházkou

Pojďme teď tudy, ukázal Poutník na boční travnatou stezku. Nemusíme jít pořád po silnici a nevím, co bych už říkal o duši. Tady to je odbočka a trochu i zacházka, ale přijde se k velmi krásným místům podél vody a skal, u vysokých stromů – jen se podívejte –

– není na obloze jediné větve, jejíž kresba by se něčím nelišila od druhé –

(Rouault^[27])

a je to tam takové tiché a ztracené jako ve snu. Někteří říkají, že je tam smutno. Ale já tudy chodívám rád; připomíná mi to tam nevím jaká známá místa, snad z nějakých obrazů, básní – nevím sám –

*– V tomhleto kraji já už žil,
někdy a nevím kdy. –*

(Cchen-Cchan^[28])

Jste také vzdělanec, vidíte, četl jste mnoho knih, že tak mnoho citujete?

Ano, četl jsem velmi mnoho, až zbytečně, náruživě, až bez potřeby, ale ve skutečnosti jsem četl jen několik málo knih, jen těch několik, ke kterým se stále zas mohu navracet, které občas zase znovu mohu číst. Nakladly by se bezmála všechny do nevysokého sloupce na noční stolek; v těch hledám, jak kdy, někdy nějaké to okouzlení, jindy moudrost –

*... tu ho zabij,
o knížky dřív ho olup; buďto klackem
mu rozraz lebku, nebo ho vykuchej,
neb trubici mu nožem přeřízni.
Než nezapomeň dřív se zmocnit knih,
neb bez těch troupem jest jak já, i nemá*

po vůli žádných duchův...

Jen knihy nejdřív spal.

(Shakespeare: Bouře)

A jste krajní individualista, a to se také nemá.

I ten Kaliban^[29], chtěje se osvobodit, chtěl zase sloužiti.

A což já ne? – A co ty stromy tady? Třebaže každý z nich má jinak rostlé větvoví, třebaže každý z nich chce být individualitou, přece drží věrně všechny znaky druhu. Ničemu, pod co veškerou svou podstatou náležím, se nechci vymykat. Naopak, je mi co nejlépe, velká část mého blaha je v tom, že chci jakožto člověk co nejceleji v sobě třimat všechny podstatné příkazy druhu. – Všechno v přírodě je množstvím a všechno v přírodě chce se co nejmožněji státi jedincem v rámci druhu, počínaje už od neviditelného krystalu. Jedno vyžaduje a podmiňuje druhé. Množství by asi mnoho ztratilo na své umocňovací síle, stagnovalo by, kdyby nepřipouštělo, aby se každý jedinec v jeho směru co nejmožněji individualizoval. Jedinec by se izoloval, vyloučil by se snadno ze životaschopnosti, kdyby se příliš vzdálil a opustil řád, jímž druh se drží. – Proč by se jinak směly individualizovat i rostliny? I těm toho příroda dopřává. Podívej se, ty stromy –

– Tam je to nevinnější.

Zaručuji se, že svého individualismu nijak nenadužiji. Jsem hodný jako tady ta vrba. Nechci nikudy vyklouznout z lidského společenství. Netěšilo by mne být utečencem, osamotnělým jedincem, který kompenzuje tísnivě méněcenné pocity své nevalné užitečnosti útekem do nitra a zahrazením se v něm. Ani také nehodlám velikášsky se vytrhnout ze sociálního celku, abych se pak chopil snad samovlády, diktoval v lidských osudech, měnil mapu světa, stěhoval a vyhlazoval národy. Řeším si – fuj! – trpím docela prostě pod svým privátním problémem. Chci být šťastný, volný, dobrý – či užitečný v celku – to toho je!

Moc ne, jen typická krize intelektuála. Určitá neschopnost k životu, ale veliká jeho potřeba. Utrpení Osoby: její někdy sešinuté a nesamozřejmé umístění v sociálním řádě. Utrpení duše: samota, pocity poněkud cizího hosta na tomto mechanicky skřípavém světě. Anebo ještě víc vedle: duchovní vagabundství.

Hoho, neřekl bych, že jsem host zrovna moc ostýchavý. Píti život, svůj život, jako pije velmi žízňivý velikými doušky, ten vnitřní tok života, hustý, bílý, jako těžká a sladká smetana,

červený, ohnivý a hořký, jako je těžké pivo, tiše, lačně, zhluboka a dlouze! A bývá, že žíznivý upírá při pití jakoby u vděčnosti své oči vzhůru. – A duchovní vagabundství? To přiznávám: kulhavý jsem, to je pravda, ale zdá se mi, že sudičky na mně jinak nešetřily. Dostalo se mi skoro až příliš štědrě dvou darů: až přílišného daru odpírati, chci říci nesouhlasiti, a až přílišného daru býti okouzlen.

Tyhlety schopnosti se nehodí tak hned k nějakému řádnému zaměstnání.

To věru ne. Mohl jsem být ze slepé náhody ledačím, na co bych se byl hodil i nehodil, vojákem, továrníkem nebo jen továrníkovým zaměstnancem, malým pánem i prostákem – ledacos jsem dělal, o všelicos se pokoušel – také jsem se po celý život vydával za umělce –

I hled' me! Snad za spisovatele?

To ne; kdežpak by – Nejspíše jsem tak trochu hudebníkem.

Skladatelem?

Jakýmpak skladatelem? Jen tak – takovým tichým nadšencem – hudebním posluchačem. Hledám, nalézám, ztrácím, sleduji v sobě svou vnitřní melodii. Tu melodii, která sama se skládá a sama sobě naslouchá.

Přeloženo do civilnějšího jazyka, tedy nejvlastněji tak trochu životní estét.

Rozlítíl se.

U čerta, jaképak v tom je požívactví? Nevybírám si, beru vše, ničemu se nevyhýbám a ke všemu se přihlašuji, abych mohl – abych směl – abych z toho vyšel zase já, celý a soudržný s duší i tělem, to hlavní, první, jediné, co mohu, musím v bytí poctivě uchovat. Jsem chudý, hloupý, kulhavý a nepodstatná částice mezi množstvím. Ale – kdo mně má morálně co diktovat v melodii mého nejvnitřnějšího života? Povrchnost, nešetrnost, sufizance^[30] těch silných, anebo zbabělost a otrocká pokora těch slabých? Či hluché pedantství těch, kteří žádné vnitřní melodie nemají? – Nu prosím, jsem tedy soukromníkem. – Utišil se zas. – Nechci nikoho napravovat ani nic podvracet; nejsem ani reformátor, ani anarchista, třebaže s mnohým stavem světa nejsem spokojen. Obhajuji jen sebe, řekněme svou kulhavost, a uznejte, že si prostředky k tomu nedělám příliš lehké. Řekneš, že nejsem dost důsledný a že si odporuji. Nejsem filozofem, nemám na to dost příslušné disciplíny; nejsem učitelem, který všechno ví; a teprve nejsem tady v té fabrice světa žádným dílovedoucím. V tak těžko

uchopitelném prostředí, jako je svět nepoznatelnosti, nesrovnalosti a zmatku, je těžko někdy si neodporovat. Blaho – jistoty – svět – a já – a naproti tomu tak omezené a nespolehlivé schopnosti poznání i usuzování – kam mohu s nástroji tak nedokonalými? – Nu dobře, jsem tedy takovým soukromníkem.

Míníte tím, že jaksi spíše duší. –

Pohříchu ne tak jaksi docela. Na to jsem příliš Osobou. Ale snažím se nebýti příliš Osobou.

Hle, člověk náramně naplněný sám sebou!

A bodejt' by ne. Však je také čím! – Největším tajemstvím je člověk sobě sám – jak poznal jeden velice slavný básník až v žaláři. – Nelíbí se mi v tom tajemství ten rozpor Osoba versus duše. Přál bych si pro duši větších šancí. Osoba, opírajíc se o materiálnější stránku věcí, to z obou vyhrává; na tom, do valné míry, stojí hmotně společnost. Vyhrává-li to duše, k těmto výhodám poněkud netečná, stane se člověk společnosti trochu nepotřebným. Soukromě, pro sebe, ovšem přitom získává –

– Samotářství.

Hájím samotáře. Samotář nikdy není sám. Nese si s sebou tolik věcí –

– V svém malém kufříčku, emigrant ve věčnosti.

I co! Jaképak emigrantství? Všichni jsme chtěj nechtěj v jejím koncentráku!

* * *

Ale chtěl jsem vlastně mluvit o jiném. Ano, ty lilie! Vidíte tam ten kopec porostlý bučinou? Vyhlíží to jako jediný nedělený hřbet, a přece, ani by se nezdálo, plno menších pahrbků se tam střídá s dolinami, a tam jsem jednou šel. – Chtěl jsem navštívit starého přítele z mládí, znali jsme se jako hoši a jako mladíci, totiž on byl o něco starší a já se mu chlapecky obdivoval, a pak jsme se léta neviděli; chtěl jsem se na něho podívat a řekl jsem si, přinesu mu jednu z těch divokých lilií, zlatohlavé se jim říká, které tu na teplejších místech v hojnosti rostou. Ve skutečnosti mají tyto lilie květy krásně růžové a vonné, a zlatá je vlastně jejich cibulka, tak zlatožlutá, že se dříve mínivalo, že by pro tuto svou barvu mohla mít obzvláštní účinnost v alchymii. Ta cibulka – je to zvláštní, vždyť tato lilie mívá spousty semen, kterými se může snadno rozmnožit – má v sobě, jako všechny rostlinné cibule, značnou schopnost nastavovati svůj život vytvořením cibulek dalších; a když ji rozdělíte na její jednotlivé plátky

– a i těch je hodně –, z každé její jednotlivé šupiny se může vyvinout samostatná rostlina. Takovou životní schopnost má tedy tato líbezná a křehká květina. – Tak dobře, chtěl jsem mu vybrat nějakou pěknou, hezky růžovou, však byly právě v květu. Bylo jich tam na sta. Hned první byla velice krásná, hedvábitě růžová, posetá u jícnu drobnými tmavými skvrnami. A cožpak ta vedle, řekl jsem si, musím se na ni podívat, ta se zdá lepší, silnější! Byla rovněž tak růžová, ale ty skvrny na ní byly veliké, místy až do sebe slité, jako jaderné tygrování; vyhlížela docela jinak než ta první, podivněji, zvláštněji. A další zas neměla téměř žádných teček. Prošel jsem celý ten liliový les a nebylo mezi nimi jediné zcela stejné, jediné, která by se té druhé naveskrz podobala! Byly tu růžové i tmavorůžové všech odstínů; temně červené a jiné zase až bílé; hustě i řídké, hrubě i nejjemněji skvrnité. Každá z nich byla v něčem jiná. Všechny ovšem byly utvářeny zcela v příkazech druhu, každá z nich byla co nejvíce zlatohlavou lilií, *Lilium martagon*, ale bylo to, jako kdyby přes ně přešlo něco divně nevázaného, nějaké rozmarné božství, které si každou z těch lilií jinak poznamenalo. Jako by nějaká lesní víla či co vpisovalo do těch květů zápisy svého letného těkání, svá tajemství snad za noci větrné a měsíčné, kdy se mohou dít zvláštní věci.

Vybral jsem tedy cibulky od barev tří: bělavé, růžové a nejtemnější, aby tak v malém bylo ode všech.

Jel jsem za ním, přinášeje s sebou, abych nepřišel s prázdnou, ty tři zlatové cibule lilií. Bydlil na rozlehlém kopci o samotě. Docházeje, doufal jsem ho nalézt, jak jsem v sobě nosil jeho podobu z těch našich mladých dnů, od té, kdy jsem ho viděl naposled: hoch, mladého junáka, chlapa z rozkvětu mladých let, jak tomu bylo, než nás život rozdělil. Nevěřívá se mnoho v přátelství. Snad bývá přátelství jen vzájemnou shovívavostí; snad může být jen shodou ve společných zájmech. Toto však bylo mým mládím; to jsem šel navštívit své mládí, nesa mu malý a nevinný dárek, který by kdysi jeho pýše nic neznamenal: zlatové cibulky tří lilií, od květů barvy bělavé, růžové i rudé, jak se nám tehdy jevil život.

Uvítal mne starý muž. To tedy měl býti on, hoch, jehož jasný hlas bylo slýchat daleko mezi stromovím a mezi lidmi! Jeho oči, kdysi tak smělé a jiskrné, již ničím nezářily; byla v nich jen mdlobná dobrota odříkání. Chudák! poznal jsem; věděl jsem, jeho život byl silný, bývalo v něm mnoho překvapení a statečnosti, a toto už jen zbývá! Usedněme, řekl; na stole ležely noviny a dějepisná kniha. Půjčuj mi včerejší, řekl, však na nich nic nezmeškám. – Dal jsem mu ty tři své lilie; velmi se zaradoval. Pojd'me je hned zasadit, řekl, už se na to těším, jak, každá jiná, napřesrok pokvetou. Měl maličkou zahrádku, s velikou láskou ji pěstoval. Pomohl

jsem mu; viděl jsem, jak potízně se dobývá rýčem do sypké půdy. Toto, ukázal s jímavou pýchou, jsem tu všechno sám vypěstoval. Bývalo to tu velice zpustlé. To, to a to jsem si sám vysel z malého seménka, a jak to tu pěkně roste!, že mohu teď sám uštvřit jiným. Bylo vidět, jak ho blaží, že – sám tak slabý a vetčný – může dávat něčemu život, že je mu možno vládnout a pomáhat v bytí nějakých věcí. S radostí se díval, jak večeřím; vyptával se a vypravoval o svém životě: byl to takový, při kterém, jak mnoho se zdál slibovat, se hodně trpí a ustavičně ztrácí, a zbývá pak již jen člověk sám, již jen tělo, které zachází, a duše, která na chorém těle již žádných činů a dějů nežádá.

Ráno pak mne šel vyprovodit. Shledali jsme, že zahrádka byla přes noc surově rozvrácena. Co kvetlo, bylo urváno a sešlapáno, a co se dalo odnésti, bylo vypleněno. Byl tím žalostně raněn; těžce se ho dotklo, že tam, kde blažilo ho dávat život, mohlo tak ohavně vtrhnouti tolik krutého zmaru. Nu, nevadí, řekl v bolestném údivu, to se zas spraví; beztak chtěl jsem tu ještě mnohé zlepšit.

Šel těžce; co chvíli byl nutkán k traplivým zastávkám. Mám potíže, pozvedl zmučený pohled, a také srdce není docela v pořádku. – Ano, viděl jsem, že jeho tvář je poznamenána smrtí. Její blízkost – tou měrou patrná, jak se život vzdaluje – již vstoupila do jeho očí, do jeho kroku, do jeho tělesného trápení. – Rozloučili jsme se. Těším se, opakoval, až ty lilie pokvetou.

Za tři týdny nato zemřel.

Věděl jsem, že zemře, že musí jít, ale přece mne jeho smrt sklíčila. I ten Quinton, filozof tak krvavý a nemilosrdný, jemuž smrt statisíců na bojišti zdá se jen vznešenou poslušností, neubráníl se pocitům pobouřeného a nesnesitelného úděsu z umírání: Nemluvte mi o ní, praví, smrt je věc ohavná, požár muzea; tolik ctnosti, tolik velikosti je vydáno napospas jedinému výdechu, není-liž to hrůzou? – Toto ani nebylo muzeem velikosti a krásy; v chrámu, v kterém bydlíme, nespádl žádný vlys. Uhasí jen jeden šere blikající plamének života, jen jeden vadnoucí, chudnoucí život – jen domek o samotě, včerejší noviny, rozkotaná zahrádka a naděje, že pokvetou tři květy. – Květiny se hrobům nevyhýbají; vidíte, lidé mají divně *láskyplnou* snahu obklopovati mrtvé zamlklým životem květin; asi těm, kteří již odešli, přisuzují tišší, jemnější radosti, když už se nic víc z tohoto vezdejšího života nepotřebuje a i to je ku posledu zbytečností pro kosti Čuanga-c'^[31].

*Smrt přinesla mi klid a pokoj;
zaživa jsem se jen plahočil.*

*Je snad tvrdost zamrzlého proudu
lepší nežli jarní tání?*

*Z Praducha je teď má podstata.
Jsem jen vlnou v řece Světla, Temnoty.
Tvůrce všeho je mi otcem, matkou,
nebe je mým ložem, země poduškou,
hrom a blesk mým bubnem, vějířem,
slunce svící, měsíc pochodní,
Mléčná dráha příkopem a hvězdy klenoty.*

*S přírodou jsem spojen;
nemám vášní ani tužeb.
Umyj mne a nezbělím,
pokálej mne, a čist zůstanu.
Nepřicházím, jsem však zde;
nepospíchám, jsem však hbitý.*

(Čang Cheng^[321])

S přírodou jsem spojen – ovšem je v tom kus útěšné představy, že není naprosté ztráty, že to, co je v nás z přírody, zůstává i po smrti nějak s ní spjato. Umírá se na východě i na západě, ale nikde se nechce umírat se vším všudy a nadobro. Moudrost východu je snad už příliš dávná a daleká; co tedy mluví k tomu západ? Uschoval jsem si tu – hle, věčejší noviny – něco – napsal to lékař:

*Smrt je fyziologická nezbytnost.
O srdci znaveném, o chorobách mozku a plíc
ví celkem lékařská biologie dost.
Ale můstek z pomíjivosti na věčnost
začínáš já – a končí v pouhém nic?*

*Strach je opovržen hodný cit
sobecké slabosti. Pro lidstvo práce je ctnost,
když jsi se spotřeboval, musíš jít,
jen tvoje skutky budou žít,
spravedlivý to pomníček pro věčnost.*

*Vědo i ctnosti občanská, všechno vám dám,
své dlaně i ducha s jinými ochotně spojím,
ale když jít mám do tmy a nevím kam,
když víru vědění vzalo a strašně sám
opouštím přeludy jsoucna – umřít se bojím.*

*Aspoň mi řekněte, básníci, že z toho tlení
znovu se vrátím – snad kámen, rostlina snad,
že se mých molekul jenom vzoreček změní,
že v proudu života marného zániku není –
že slunce zas uvidím, lesy a děti si hrát.*

Básníci by nebyli básníky, kdyby nemilovali přírodu; vždyť přece v sobě nesou příbuzná tajemství. A hledají nám říci něco útěšného i o krátkém koloběhu. Když já zaniká, není tu tak naprosté, nemilosrdné ztráty: co bylo z přírody, zůstává i pak nějak v ní. Nemá to již vědomí, není to již já, ale ještě to nějak, něčím představitelně je, něčím, pod nějakou aspoň trochu pojatelnou a důvěrnou formou to ještě nějak žije, dožívá, ještě není všechno z bytí tak docela vymazáno, ještě se to úplně nepropadlo do té černé díry nicoty. Budeš aspoň kamenem, stéblem, rostlinou – než rostlina, stéblo i kámen zaniknou.

*Květinou-li mne životu navrátí,
list můj i květ můj k světlu obrátí;
však ach, jen země zas tma mne uchvátí,
světla ve stany jíti nedá!
Vy hvězdy jasné! – Vy hvězdy ve výši!*

(Karel Hynek Mácha: Noc)

A což není-li duše? Pak by mohl ten odchod ze světa být vlastně snadnější. Komenský praví o duši: – *pamatuje si, co poznala* –. Asi že tady je myšlenka na rozloučení se světem právě tak bolavá: duše, spjatá paměť se vším, co tu milovala, s životem těla a životem okolních věcí (od čeho všeho věru je těžko se odtrhnout) odnášela by si toho opravdu příliš mnoho na ten osudný můstek. Kdyby nebylo paměti, nebylo by co opouštět; jestli první, co v člověku zhasíná, by byla paměť, nebylo by ztráty ničeho.

Ale i kdyby, i kdyby – i kdyby ledový dech smrti milosrdně první v člověku odvál paměť, všichni víme, že odchází nějaké já. Snad jde v podstatě víc o to já než o ten život – aspoň u

velké většiny lidu křesťanského. Ale řeknu upřímně: mně by šlo o obé. Chtěl bych si na ten můstek nabrati co nejvíce všeho, k čemu jsem tu s láskou a radostí lnul – je v tomto světě věru mnoho krásného a radostného – a budiž!, abych nic nevynechal, zlého!, s čím vším, obtížen vrchovatě, bych rád přes ten můstek přešel. Necht' by si má duše dobře uchovala paměť na to vše, čím jí byl život a svět!

To by každý – Ale už dlouho mne to ponouká poznamenat, jak vás smrt napodiv fascinuje. Ustavičně se k ní vracíte – má pro vás takovou zvláštní přitažlivost?

Naprosto ne! Je divno, opravdu, že – chce-li se mluvit o duši, musí se mluvit i o smrti. Že nám lidem to jinak jaksí nejde. Vidíme je nějak příliš v páru. Proto i o duši se tak nerado uvažuje; zavání praktickému rozumu tak trochu záhrobím. A nadto i rozum přes veškerou svou čipernou pohotovost má rád některé své odklady. A tady je právě jeden takový pořádný odklad: Jak! Mám řešit svůj život ze stanoviska věčnosti už zde? Však až tam, za tím mostem, se uvidí!

Stanovisko věčnosti? – Mnoho lidí, a zrovna náramně neodkládavých, by vám řeklo: Kdybyste měl více co dělat, víc užitečného na práci, nemyslil byste tak mnoho na tyto věci.

Právě ano! Právě že mám – a čím více bych měl na práci, tím spíše měla by se tu ozvat potřeba pohledět na své činění z tohoto hlubšího průhledu, abych se na své věci nedíval jen Osobou. Osoba, zcela uspokojená tím, že její síla je jen v časnosti, si ovšem z toho těžkou hlavu nedělá. U můstku – u rozuzlení, či lépe zauzlení toho složitého přadena, jemuž se říká život, jak to zas jinak obrazně nazývá Quinton – končí životní dráha Osoby. Odbyla si své. Přejde-li co na druhou stranu, může to býti jen duše. Ale o tom jsem nechtěl mluvit; co také mohu? Začínám smrtí, protože smrt nás upozorňuje na duši; a pak by bylo třeba vědět i něco o tom, má-li duše nějaké své místo především už tady v životě. Myslím, že má, a viděl jsem, jakými hrubými silami ji Osoba utlačuje. To nebylo lhostejné setkání; až by se zdálo, že děje se vražda. Stavím se poznovu za duši!

Působnost duše v životě – Poslyšte, tak mi teď napadá, nezdá se vám, že jsme při svém uvažování vůbec opominuli náležitě rozlišovati ducha a duši? Že co tu bylo přisuzováno duši, náleží namnoze duchu a naopak? Kde bychom potom byli?

Kde bychom potom byli? Taky se ptám. Duch – vezměme nejprve, co o tom klade Naučný slovník: „*Duch* (etymologicky příbuzno s dech, dýchatí, duji) pojímá se nyní ve dvojm smyslu: buď ztotožňuje se s jménem *duše*, anebo tak se liší, že o *duši* se mluví, pokud jsouc v

těle, vnímá, myslí, cítí a projevuje se zase skrze tělo, o *duchu* pak jakožto bytosti těla prosté, ale svých vniterných stavů si vědomé. V obojím však případě jest pamatovati, že tu naskytují se jen dvě slova jakožto označení téže substance, jen dle rozdílných hledisek.“

Nu tedy nechme to pro větší jednoduchost tak, jak to stojí v slovníku. Že je to zhruba totéž a není tu podstatného rozdílu.

Počkej, jsou tu také mínění jiných. Pěkně to má Aristoteles, jenž naproti *duši*, kterou přičítá všemu organickému, klade ještě *ducha* jakožto mohutnost myšlení. U Tomáše Akvinského^[33] zase jménem *duch* označuje se nehmotnost božské substance a odtud přikládá se i všem substancím nehmotným a neviditelným –

– Hm –

Ale: „Poněvadž *duch* jest právě to, co působí, že člověk žije, a to nejen tělesně žije, nýbrž myslí, soudí, cítí a chce, že tedy *duch* jest, jenž činí jádro a základ člověka a jenž vtiskuje mu určitý ráz, povahu, jimiž se liší od jiných lidí, pochopíme význam metaforických rčení jako ‚má ducha‘, jest ‚duchaplný‘ a podobně. Odtud mluví se *duchu* nějakého plodu duševního, knihy, výtvoru uměleckého a tak dále, čímž naznačiti se chce buď základní idea díla, nebo zvláštní svérázný způsob jejich původce. Poněvadž pak tam, kde se vyvine společnost jednotlivců, ‚*duch*‘ každého jednotlivce na ostatní působí a sám jejich vlivu podléhá, takže odtud se vyvíjí znenáhla a téměř nepozorovaně celková shoda v myšlení, cítění a snažení oné společnosti, která činí dojem, jako by založena byla v jediném obecnějším *duchu* té společnosti, mluvíme obrazně o *duchu* té společnosti, *duchu* kastovním, *duchu* národa, *duchu* času a tak dále.“

Jsem bytost primitivní, smyslová; tomu obraznému rozumím spíše.

Já taky, ale jakýsi rozpačitý zbytek i potom ve mně zůstává. Duch je tedy jednak jaksi pohotovost člověkových schopností, a jak se tu praví, vtiskuje mu povahu, určitý ráz, ačkoliv bych řekl, že člověkův duch je asi nějak i ze své strany vázán na jeho fysis až snad i do složení jeho krve a šťáv a jí bývá do nějaké míry i zabarven, a tím že se zároveň spoluutváří to, čemu se říká taký či onaký naturel. Je duch konstruktivní, pedantický, výsostný, hravý i všelijaký jiný a ještě různější snad i dle svých těsnějších i vzdálenějších styků s duší, kterou bych mu ovšem v mnohém směru nadřadil; a dále pak je tu ještě k tomu ten obrazný duch obecnější. Jednotlivcův duch podstatně stojí na intelektu, na rozumu, a tam právě se mně zdá, že není tak zcela téže substance jako duše. Duch chce co nejvíce své činnosti (a proto se může

těžko mýlití), duše chce svému bytí. Někdo „má ducha“, „je duchaplný“, ale nemusí jím býti, protože jeho duch se může zmásti. Zmate-li se nejstrašněji, říká se pak, že jeho „duch se zatemnil“, nebo že jeho „nádherný duch byl ztroskotán“; není však šílených duší. To duch je ztroskotán v tom, co mu v těle na nejvlastnějších schopnostech náleží. – A co se týká „ducha obecnějšího“, duch společnosti se někdy může zmásti:

Pohříženíť jsou národové v jámě, kterou udělali; v osidle, kteréž polékli, uvázla noha jejich.

(Žalm 9, 16)

Duši, naproti duchu, bych rovněž přisoudil více pohody, víc jasu, něčeho, co nevyzařuje jen z člověka samotného, ba ani z doby nebo ze společnosti. Duše nemusí být nutně sdružena s duchem, a nemusí proto být lidová píseň méně melodická ani obraz méně pravdivý a výrazný; duch nesdružený s duší mnohdy se však jeví tvrdý, až i krutý. Člověkův duch může býti, rád uznávám, velice okřídlený a lehký, ale také i těžký, příkrý, bezcitný a i zlovolný, co duše trvá ve větší nezávislosti na stavech těla i společnosti. – Tak. – A nyní toho obrazného ducha nenápadně opustíme, jak už se to dělá se vším nejasným a metaforickým.

Dobře, ale – neopravňuje tu něco k podezření, že ta vaše duše, o kterou se s takovým nákladem lehkého, těžkého i zmateného ducha tak horlivě zasazujete, není než právě jen zjitřeným intelektem, který sebou zmítá – nu – v kleci?

Zmítá se?

Což o to, zmítá!

Tak ho laskavě nechte zmítat. Podceňujte si ten intelekt jak libo, ale nepodceňujte, prosím, důvody, které ho k tomu zmítání vedou. Ty stojí stejně před vámi jako před ním, i když si to nakrásně nepřipouštíte.

Hleďte ho, jeden raněný vesmírem!

Nevídáno! Jestli je to tak, tedy ustrnul před ním jen něco dříve, vy jím budete zdrceni později. Klesl dobrovolně, v plném vědomí, aby mu nebylo potom padnouti tupě a němě jako dobytčeti. Jako nechci žít životem Osoby, tak nechci zahynout ani její smrtí. Nechci být ve své poslední chvílce zabit věčností; nejsa již mlád ani ještě stár, žiji a velmi chci žít; chci v ní své lidské místo! A kdož ví, třeba je mi přán dlouhý věk.

* * *

Krajina, o které mluvil, když navrhl jít touto zacházkou, se rozkládala před námi. Veliké stromy, tyčící se z křovin, čněly vysoko k roztrepeným oblakům. Řeka, dosti široká, plynula v nesdílňém šumění u paty šedých a fialových skal. Vegetace tu byla velice kyprá a bujná, přece však, při veškeré kráse těchto míst, všechno tu budilo dojem určité vážnosti, zamlklé odlehlosti, ba smutku. I tak, že se v této hodině ještě třpytila i tměla ve slunci, bylo si možno představit, že – až se ztopí do předvečerního stínu – může se všecka tato její krása položit na mysl s určitou tíhou. Chvillemi vymrštilo se z vody stříbřité tělo ryby a vodní hladina vylekaně zazvonila jako měřítko velice táhlých vteřin.

Mám rád smavá místa v přírodě, ozval se do toho trochu hluše Poutníkův hlas, sady i obilné lány, ale necítím v sobě nic, co by se v jakémkoliv bázlivém zmatku vzpouzelo vážnosti těchto míst. Zmínili jsme se o těžkomyslnosti a napadá mne, že mnoho lidí je jí podrobena, více, než dává se znát. Ba i mnoho velmi bujných lidí jsou vlastně zoufalci. Těžkomyslnost, řekl bych – tak jako ty krajiny, kterým se říká smutné –, nese na sobě rysy nějaké znepokojivé velikosti, mohutných samot, velikých i rozlehlých částí, členících se s určitou srázností. Ne- račte ovšem těžkomyslnost zaměňovati snad s trudnomyslností, s těžce bezvládnou a bezhraničnou melancholií, s němým a hluchým smutkem. Těžkomyslnost je více aktivním i dramatičtějším stavem ducha než toto druhé, co je obestřeno mráкотami smrtelné tesknoty. Ale není snad tak dalece prudkým a bezděčným střídáním nálad v labyrintech ducha, zjitřeně vyborceným zrcadlením zevnějších věcí, jako spíše trvalou základní tóninou, do níž si takto utvořený duch překládá vše žité a cítěné. I těžkomyslnost je vnitřní melodií.

Máte k těžkomyslnosti zvláštní sympatie.

Ano, mám. Nebudí ve mně vyhýbavou hrůzu jako šibeniční vrch. Mnohým zdá se na sobě nésti poznačení kletby a zavrženosti, kdekoliv se s ní setkají, zvláště v knihách. *Osoba* není nikdy těžkomyslná, nejvýše jen nevrlá, zlomyslná, nedůtklivá; trpí-li či opájí-li se *Osoba* city a myšlenkami, tedy jsou to převážně hnutí závidosti, ctižádosti a kalkulace.

Vy ale velmi důtklivě nechcete býti *Osobou* –

Míníte, míníš – ach ne, nejsem nikterak těžkomyslný; dokonce velmi miluji dobrou pohodu a jadrný šprým – ovšem jsem poněkud těžkokrevný, to ano, hodně těžkokrevný se sklonem k bláhovosti – a – Myslíte, že budu něco popírat? Ano, i těžkomyslný jsem – cožpak je možno být optimistou na heslo? – těžkomyslný v té míře, jaká – nu prostě jaká mé kulhavosti náleží.

Knihy života je plná vykřičníků i otazníků – A pročpak by ne? Tedy ano, hlásím se k těžkomyslnosti! Jsem jí postižen a musím si to pochválit: jsem postižen tou těžkomyslností dobrou – myslím alespoň, že je to ona, ta, která nechodí po svých návštěvách zahalena někdy v purpuru a nejčastěji v černi, nýbrž oděna rouchem duhovým – ta milostiplnější z obou sester.

– Milostiplnější? Nemocná Paní nemocných! Nebylo by dost na jedné jediné?

Kdežpak: touto těžkomyslností se nestůně; žije se jí. Tou druhou však – Jsou totiž dvě formy těžkomyslnosti: dobrá a zlá. Napsal o tom něco Guardini^[34], vzácnou knihu, ne pro každého. – A velmi záladnou v tom, jak znamenitě jemnými, inteligentními a nejhluběji lidskými cestami se nakonec dopracovává tam, kam chtěl dojít, k agitaci náboženské. To misionářským materialistům a nevěrcům se příliš často nedostává důvtipu a svůdné pronikavosti některých spisovatelů katolických. Bývají od základu velmi nekultivovanými a silně nemúzickými ochotníky a vyvářejí své lojové polévky pro chudé duchem z nejhruběji konfekčních pravd.

Co chcete? Při takovémto vybavení ducha jiné než tyhle nezbývají.

Ano, tož tedy jak to má Guardini: Těžkomyslnost jest souvislost s temnými hlubinami bytí – a „temný“ neznačí tu žádné znehodnocení. Neznačí protiklad k dobrému a krásnému světlu. Temno neznačí zde tmu, nýbrž živou protihodnotu světla. Tma je zlá, je to něco záporného. Temno však náleží k světlu a obé dohromady tvoří tajemství toho, čemu říkáme to vlastní. Po tomto temnu touží těžkomyslnost, vědouc, že z něho se vynoří jasné přítomné barvy a podoby. – Těžkomyslný člověk má zajisté nejhlubší vztah k plnosti žití. Jemu září jasněji barvitost světa; vroucněji mu zní sladkost vnitřního zvuku. Vycitňuje těsně až k živosti mohutnost jejich útvaru. Těžkomyslný člověk to jest, z jehož bytí tryská přemíra proudu života a který je s to zakusití nevázanost všeho žití. – Vždy však, jak myslím, ve spojení s dobrotou. Ve spojení s přáním, aby život ubíhal v dobrotě, vlídnosti a aby druhým činil dobře. – Touží po lásce a kráse zároveň; po kráse, která přece už sama je něco hluboce ohroženého, a kde se vynoří, ohlašuje krizi umění žití. – Zakouší muk pomíjejícínosti: odnětí toho, co miluje. Že sousedkou krásna jest smrt. Těžkomyslný člověk touží setkat se s Absolutnem, ale jakožto s láskou a pravdou. – Jistě je tomu tak: Touha po plnosti hodnoty a života, po nekonečné kráse, spojená ve své největší hloubce s pocitem pomíjejícínosti, zmeškání, ztracení a promarnění, s neutěšitelným hořem, smutkem a neklidem, jenž z toho vzchází – toť

těžkomyslnost. – Jest jako nějaký vzduch, který vše obklopuje, jako nějaké fluidum, které vším proudí, jako nějaká hluboká hořkost a zároveň sladkost, která je ke všemu přimíšena. –

To je tak citlivě a pronikavě podáno, že vám odpouštím, že jste – jak už se zdá vaší zálibou – tak dlouze citoval. To tedy zdá se být těžkomyslnost básníků, básníků zmaru a touhy –

*Dalekoť jeho sen, umrlý jeho stín,
obraz co bílých měst u vody stopen klín,
takt' jako zemřelých myšlenka poslední,
tak jako jméno jich, pradávných bojů hluk,
dávná severní zář, vyhaslé světlo s ní,
zbortěné harfy tón, ztrhané strůny zvuk,
zašlého věku děj, umřelé hvězdy svit,
zašlé bludice pout', mrtvé milenky cit,
zapomenutý hrob, věčnosti skleslý byt,
vyhasla ohně kouř, slitého zvonu hlas,
mrtvé labutě zpěv, ztracený lidstva ráj,
to dětinský můj věk.*

Řeka nesdílne šuměla u paty skal; Řeka času: závrativé odcházení ji čeřilo, vlna za vlnou, hrob za hrobem se zvedaly a propadaly v průsvitném plynutí. Ztrácení –

*Nynější ale čas
jinošství mého – je, co tato báseň, máj.
Večerní jako máj ve líně pustých skal;
na tváři lehký smích, hluboký v srdci žal.*

Z plynoucí hladiny se vymrštilo stříbřité tělo ryby a voda vylekaně zazvonila jako měřítka velice táhlých vteřin. Žal –

*Vidíš-li poutníka, an dlouhou lučinou
spěchá ku cíli, než červánky pohynou?
Tohoto poutníka již neužrjí zrak tvůj,
jak zajde za onou v obzoru skalinou,
nikdy – ach, nikdy! To budoucí osud můj.
Kdo srdci takému útěchy jaké dá?
Bez konce láska je! Zklamánať láska má!*

(Karel Hynek Mácha: Máj)

Stesk z toho, co uplynulo – žal v přítomnu – bolest a neútěšnost budoucího – Nikdy – ach, nikdy! Závrativé uplývání čeřilo řeku... Hej, slyšte, řekněte, a jaká je tedy těžkomyslnost zlá?

Těžkomyslnost zlá není již těžkomyslností básníků, tou Nemocnou Paní nemocných, za kterou je považována, tvrdím že neprávem, neboť její bytost je utvořena z látky věčnosti a ta se neporušuje žádnými chorobami, nemaří se žádnou slabostí, žádným zlomem, úpadem ani vyžíváním. Zdá se mi, že je to v podstatě táž látka, ze které se skládá všechn jas světa i života. Bytí – ani tam, kde může vyvolati nejsvěřavější stesk z míjivosti radosti a lásky, ba ani tam, kde jeví se nad lidskou sílu těžko a krutě snesitelné – nemá černého rubu a rmut kalného a hořkého ducha není usazen na dně věčnosti.

Slyšel jsem těžkomyslnost nazvánu těžkým vínem osamělých pijáků.

To v něm mnoho uzrálo ze solí země, z krve života, ze zlaté brunátnosti dnů a hlubokého chladu nocí, a tak tedy bylo by to víno husté převelmi až dotmava a opojné vším, co ze sil bytí v sobě obsahuje. Zvedám svou sklenku! Na zdraví vám, kdo toto víno pijete, pozdrav všem, kdož je kdy pili a budou pít! Ó písň mládí, ó živote, smrti, veliká věčnosti, co miluji, co oželeno, a vy, touhy! Samoto zvuku houslového; vy smutky šťastného smutku; stesku radosti! Krátká sladkosti, ó věčná těžkosti vteřin! Zde sedím za hrubě zrobeným stolem svého bytí, životem znavený, z života žíznivý, podnapilý; připíjím vám v povzdálí z mysli těžké, těžce husté a temné, na radost i na žalost, rozjařen a obtížen vším, čím se z vás naplnila: ó duše má, na věrnost všemu – až do konce!

Jste těžký piják. Jaká že potom může býti ta těžkomyslnost zlá?

Ta „spočívá ve vědomí, že věčno nenabylo tvaru a podoby, jaké mělo nabýti; ve vědomí, že člověk selhal, že prohrál. V ní cítí člověk nebezpečí, že je ztracen, protože neučinil, co mu bylo uloženo; co znamená věčnou spásu nebo věčnou záhubu, avšak musí býti vykonáno v čase, který uplývá a kterého nelze již dohoniti. Tato těžkomyslnost má jiný ráz. Jest zlá! Může narůst až v beznaděj a zoufalství, v němž člověk sám sebe se vzdává a prohru svou zpečetuje.“

Čím? Jakou pečetí?

Z vosku nejčernějšího. Ale co mohou znamenat i nejkrajnější činy u něčeho tak nevýslovně obludného, co narůstá a narůstá v zoufalství a nenabývá tvaru ni podoby? Guardini

prohlašuje, to že byla těžkomyslnost Neronova. Nevím – její místo v dějinách, do nichž ke štěstí lidstva tak často nevstupuje, by muselo dle toho býti strašlivé, protože její zlomocná působnost dá se na druhé přenést jen cestou muk. Neznám nic, co by mohlo být živoucí bytostí větším prokletím než odmítnutí sama sebe. Je možno odmítnouti svět, lze odmítnouti život, vše, co jest; ale vzdáti se o živu sebe, odvrhnouti sama sebe v děsu a ošklivosti jako zkaženou a jedovatou věc, zhoubnou na všechna setkání, to je, myslím, nejpropastnější mez, do jaké se může lidská mysl vhroutiti. Toto je pak život, jemuž je veškerá milost odepřena.

Pravíte milost a bylo tu vysloveno slovo prohra. – Ale vy – byl jste chvílemi velmi upřímný, řekněte – když se přece tak usilovně ohlížíte po duši –, nepocitujete vy snad někdy, třeba i vzácně, ve chvílích největší střízlivosti, ve chvílích nejtěžší opilosti z toho těžkého vína – nezažíváte vy snad někdy též svůj život jako zklamání, jako prohru?

Aha! Poutník se usmál, tak nějak?

Zahnojily se, a kyší rány mé pro bláznovství mé.

Přihrbený a sklíčený jsem náramně, každého dne v smutku chodím.

Neb ledví má plná jsou mrzkosti, a nic není celého v srdci mém.

Zemdlen jsem a potřín převelice, řvu pro úzkost srdce mého.

(Žalm 38, 6–9)

To tedy ne už těžkomyslnost dobrá ani zlá, ale trýzeň životního zdrcení, bolavá pokora a nářek slabého a usouzeného, co?

Tak asi, něco takového: lítost životního nesplnění, úzkost opuštěnosti. Výčitka života ledasjak vymařeného a s ní spojené pocity nějaké životní prohry – životního nezdaru, neúspěchu –

– Ne tedy, ať to už jednou víš: nic takového nepocituji. To je právě to podivné, řekl Poutník, zastaviv se a dívaje se zpříma na mne, to je právě to zvláštní: naprosto ne! – Připočteme k tomu i všechny ostatní vady a nedostatky, o kterých jsme se dosti nezminili: a tedy jsem kulhavý, pravda, a přiznávám, i nějak těžkomyslný a jistěže jsem jako kdokoliv a třeba i více než jiní v životě i mnohokrát selhal; ale prohlašuji, jsem nepochybně šťastný. Ach, jistotně! Nejsou to zhola výčitky zmařeného života, co mne pudí dohledávati se duše. Ovšemže lze v životě mnoho vyhrát, mnoho pýchy, celá císařství – Ale vidíš, nehrál jsem a také neprohrál; ani jsem nehrál, a vyhrál jsem velmi mnoho. Ba ne, nepocituji svůj život jako prohru; naopak:

jako velký a nenadálý dar, o kterém ani nevím, co všechno obsahuje; a nemysli si, nejsem nikterak skromný. Z toho ten nepokoj, ptaní i pochybování. Strašně lehký, strašně těžký je žít. – Ale že duše by mohla býti zástavou za nějaký prohraný život, to ani nejde, to je protismysl: vždyť duše je právě to, čím teprve se život ve své celosti objevuje a získává.

Veliký dar, opatřený velikým otazníkem.

Nechť si i tak: vysoká dráždivost, napětí, štěstí i tíseň, obsažené v hádance. Co dělat, nechť i zůstane nerozluštěna. Ať by se mi třeba i tvrdilo, že by svět a život byly jen zdáním a člověk v tom jedinou skutečností, anebo naopak, vše ostatní skutečností a člověk v ní sám jen preludem, nejbezmocnějším strašidélkem vesmíru, nebo že vůbec vše je jenom zdáním – ne! Všechno jest a v tom je příčina onoho nepokoje, někdy štěstí a někdy hrůzy. – Člověk, sám hmota a život a nadto všechno ještě duch, klade svým já svůj otazník proti otazníku bytí.

A čeho jste se doptal u velikého otazníku?

S duší jsem se už setkal a měl jsem ještě jiná podivuhodná setkání. Je ji viděti vedle Osoby, která ji utlačuje cestou tam, čemu se obrazně říká můstek; ukázal jsem na ni v životě, kde ji dusí démon sobělibosti, a v blízkosti smrti, kde Osoba se hroutí zároveň s okupovaným tělem. Citoval jsem duchy ukonejšení, nepokoje i těžkomyslnosti. Snad toho bylo příliš mnoho, a přece zas ještě málo na živý sen, jestliže my i všechno ostatní kolem je utkáno ze sna, i zase málo na rozezdění, jestli je náš život jen krátkým probuzením z bezhraničného spánku.

*Ty hledíš, synu, jaksi zděšeně,
jakoby pobouřen v myslí. Upokoj se.
Tu končí naše zábava: ti herci,
jak jsem už pravil, jsou pouzí duchové
a ve vzduch, v tenký rozplynuli vzduch.
A jak těch postav útvar nepodstatný,
tak věže nebetyčné, hrady stkvoucí,
posvátné chrámy, sám ten zeměkruh
a vše, co chová v sobě, pojde s ním.
A jako mhlivý zmizel prelud náš,
tak z nich těž stopy nezbude: z téže látky,
jak naši snové my setkání jsme
a krátký život náš obtáčí spánek.*

(Shakespeare: Bouře)

– I jděte, řekl jsem, nic mne nepobouřilo; já nepotřebuji být konejšen. Ale ti mnozí ostatní! A vy – vy nejméně jste nakloněn se domnívati, že život je sen. Všechno nejkrajnější, každý přelud, i duši, chcete mít skutečností, vy tkalče snů!

Byli jsme zase na silnici. Na mezi u cesty spal muž s motykou, a žena, hlídající vyprázdněné nádobí od oběda, posadila si na klín dítě. Chlapec u křoví sloupával vrbový proutek. A dva mladíci jedoucí na kolech přeletěli věru jako přelud.

Kráčí člověk

Na mezi probudil se muž s motykou a žena, hlídající misky vyprázdněné od jídla, objala dítě, které sedělo na jejím klíně. Chlapec u křoví sloupával vrbový proutek. Dva mladíci jedoucí na kolech mihli se jako přelud.

Všichni se po nás ohlédli.

Myslím si tak, řekl Poutník, jak každý z nich mohl nás viděti jinak, každý z nich v něčem něco jiného. Muž viděl dva muže bez motyk; žena viděla dva muže, kteří probudili toho jejího; chlapec viděl někoho, kdo nejsou chlapci jako on a nesloupávají vrbový prut; nemluvně vidělo blížící se zjevy; cyklisté viděli zbytečné pěšáky. Muž poznal, že nás nezná; žena poznala, že nepřicházíme nikomu ublížit; chlapec poznal, že vrbový prut je lepší; nemluvně poznalo, že se zase vzdalujeme; cyklisté poznali, že jsme nezkřížili obtížně jejich cestu; všichni poznali, že pokulhávám. Muži vadilo, že nepracujeme anebo nespíme; ženě vadilo, že jsme ji znepokojili; chlapci vadilo, že na nás nic není; nemluvněti vadilo, že utichl cvrček, cyklistům vadilo, kolik tam bylo naráz lidí. Muži se líbilo, že nejsme pány; ženě se líbilo, že jsme se usmáli na dítě, které otevřelo ústa, ale nezačalo křičet; chlapci se líbilo, že jsme mu nevzali jeho vrbový proutek; nemluvněti se líbilo, že máme barevné košile; cyklistům se líbilo, že dívajíce se na nás, uhánějí vesele vpřed. Muži bylo lhostejno –

– Tak už je toho dost, té říkanky! Na copak si to hraje?

To nic. – Jenom na takovou schovávanou. – Ale vážně: není to tak snadné, v té krátké chvíli života vidět vedle sebe také ještě jiného člověka. Toho druhého, třetího, tisíce jich, celé lidství a tak dále, když

– *krátký život náš obtáčí spánek.* –

To by byl tedy náš život jen chvilkovým probuzením, krat'ounkým bděním mezi dvěma propastnými spánky: bezhraničným spánkem, který předcházel, nekonečným spánkem, který nás pak zase obtočí. Sotva si stačíme protřít oči na tak krátkou chvíli, ve které máme vše uvidět. A to ještě, řekl bych, přichází duše s námi na svět malá, maličká, jako kdyby jí při tom vkročení do života ani nebylo.

Hoho! Soudíte snad, že roste a se vyvíjí zároveň s člověkem?

To ne, jen se uvolňuje. Záleží také tak trochu na člověku – kolik té duše je v něm svobodno. – A teď si pomysleme, že ta duše přišlá, nelze se domakati odkud, se po tomto spánku znenadání dostává do té světské motanice, do veškeré té složitosti života, které ten spánek, spaný v nepovědomu věčnosti, nezná; do okolností, ve kterých nebyla, do nichž přichází ničím nepřipravena; do stavu a řádu věcí všelijak stávajících, načatých, nedodělaných, již odbytých i zle kvasících a kriticky naléhavých, jak je po sobě zanechali ti, kteří bděli svou chvilku o něco dávněji či ještě včera, hodinu, čtvrt hodiny před námi. Není divu, že – protírajíce si oči – nepostřehneme pro mnoho jiných podružnějších nápadností a souvislostí právě mnohé z toho trvalejšího a základnějšího. A co Osoba? Ta zrovna se probouzí na člověku hodně záhy, s náramně časnou přičinlivostí, a její bdělost přináší v sobě mnoho marného pachtění výtržnictví, protože je to už v její povaze, aby všechno, co je jí na dosah, náročně navazovala k svému sobectví a prospěchu. Vmístí se veškerým svým chtěním více tam, kde je její nejvlastnější živel, v tom povrchově položeném pásmu lidských praktik a zřízení, v té kolísavé sféře hospodářského spolubytí, kde se udává to, čemu se říká zápas o život, existenční boj. Tam dolů, nejspodněji, nejhlouběji, či tam výše, kde není co čekat hmotných zisků a postupů, si Osoba ušetřuje vstoupiti. Ona pro sebe nic takového nepotřebuje; nedá se to obrátit a využít k žádnému bezprostřednímu profitu, tak co s tím?

I co, má věru dost práce, aby se vůbec nějak obživila a zvětšila zdárně svůj krajíc. Nač jí ještě tohle? Protírá si oči, aby viděla na tuhle svou cestu, aby dobře v tom svém pořídila, co nejúspěšněji trefila, nesrazila se na svou škodu s konvencemi, s dobovou mentalitou, s občanským zákoníkem. Co by se přitom zbytečně ohlížela někam příliš dolů nebo nahoru?

Inu pravda. Vždyť i to dost dlouho trvá, než si člověk protře oči, aby poznal, že jsou na světě lidé.

Míníte lidé jakožto jedinci, či lidé jakožto usměrněné množství; lidé různých povolání, tříd a názorů? –

– Ah, nejen to, nějak základněji, prostěji. Dost jsem se po této silnici nachodil, než jsem uviděl, s čím se v nich nejdříve setkávám. Ani to není malé setkání, toto s lidmi. I v tom je nad čím se zastavit. –

– Co? Chcete snad také vy objevovati a dokazovati, že lidé jsou dobří, zlí, krásní, ohavní –

Ovšemže jsou; to jistě, jak bylo objeveno a prokázáno už mnohokrát a dostatečně. Dost dlouho jsem se potkával s člověkem a obhlížel na něm to nejrůznější a nakonec s údivem vidím, že člověk je ještě něco jiného, jinak souvislého i nesouvislého, než jsem podle všech ostatních zjevných znaků za to měl. Uviděl jsem, lidé, to že jsou děti, dospělí a starci!

Opravdu? To je nám objev!

A přece je. Shledal jsem, že člověk třikrát ve svém životě není zcela totéž. Že tu bývají tři různé světy, ačkoliv život člověkům jest jen jeden. Řeknete, že tu jsou mnohé můstky, nepřetržité a souvislé schůdky a přechody. *A přece to jsou tři ostrovy.* Na tom prostředním, největším a nejbohatším z nich je usídlena Osoba, neboť z ní se skládá majorita dospělých. Ten první, ostrov dětí, je zahradou plnou kouzel, ale nepravím, že na ní, třebaže v menší míře než na těch ostatních, nepřebývá také trápení. Ostrov, na němž statkaří a úřaduje Osoba, je jako mohutné průmyslové město se skvělými třídami i zábavními místnostmi, ale také s velmi černými čtvrtěmi chudých. Ostrov starců pak jeví se jakoby naveskrz šerý a velmi pustý, takže by se zdálo – ačkoliv právě na něm najdou se vzácně roztroušená místa veliké krásy a vrcholného jasu –, že je jakýmsi ostrovem vyhnanství, kam jest odtransportovati se těm, kdož se na tom prostředním ostrově s dostatečným úspěchem nebo chutí nedovedli natrvalo udržeti.

Mezi těmito ostrovy jsou tedy četné komunikace, to nepopírám: dětství nenáhle přechází v dospělost, muži a ženy se stávají postupně starci a stařenami. A přece, jakkoliv tu není ostrých hranic – není mezi nimi valného vnitřního dorozumění; jeden svět nemá tu druhému vnitřně mnoho co podati. Každý shodne se tu nejspíše jen se sobě rovným: děti jen s dětmi, dospělí si rozumějí podle svých záležitostí nejvíce jen s dospělými, starci se starci, a ti obzvlášť bývají na svém ostrově osamoceni. Ještě spíše si mívá co podati stáří s dětstvím než jedno i druhé s

dospělostí, má-li jít ještě o něco více než rodičovskou péčí, které se ovšem dětem přirozeně dostává.

A té přece nebývá málo!

To také netvrdím; vždyť je přece poháněna velice mohutnou silou: péčí o udržení druhu, která se ve své mocnosti uplatňuje naprosto rozhodným způsobem už přece předtím ve vzájemné přitažlivosti pohlaví; i toho přece málo nebývá. Ale péče, obětavost ani láska nemusejí být ještě rozuměním, starobince, jesle i pěstounství nemusejí ještě nijak znamenati přímou vnitřní shodu. Vždyť i Osoba je velmi poslušná příkazů udržení druhu, zrovna Osoba velmi lne k svému potomstvu. Mnoho jsme tu citovali; ale kdybychom se měli poohlédnouti po dokladech, nakolik, jak sourodně a z nejsvobodnější pohnutky se skutečně chápe mládí se stářím, či spíše ještě dospělost s oběma (neboť literatura je tvořena všemi stupni dospělosti), moc bychom toho nenašli. Několik vzácných, milosti plných knih; několik dětinných písniček, několik málo krásných příběhů, sladkých básní. Pravím, že vzácných, a jedno smrtelně kruté drama ze soudní síně dějin, abychom nezapomněli, že mezi rodiče a děti se může položit nerozumění jako nůž vraždy.

... a ty,

*vše střásající hrome, na plocho
rozmáčkni tlustou světa kulatost!
zdrť tvory přírody, znič pojednou
vše zárodky, z nichž člověk nevděčný
se počíná.*

*Vysopti břich! Srš ohni, dešti lej!
Dešť, vítr, oheň nejsou dcery mé.
Vám krutost nevyčítám, živlové,
vám nikdy království jsem nerozdal,
vás dítky nenazval; vy nejste mně
svou vděčnost dlužni; pročez nasyťte
svou hroznou rozkoš! Tu jsem, otrok váš,
chudý, povrhlý, mdlý a sešlý kmet!*

(Shakespeare: Král Lear)

O člověkově dětství neostýchám se vyznati, že mám děti velice rád a ve veliké vážnosti. Překonává mne to jejich přírodně božské puzení nabíratí života a býti milovánu. To dvojí v jednom. Ta radostně divá potřeba státi se životem, ta síla růstu, nabývání a dobývání života, nadaná úžasně optimistní energií, aby se mohla postavit svrchované strašlivosti vševládajícího zmaru. Je divné, že nepodléháme těm nejrůznějším, slepě vítězným náporům života rychleji, dříve, nemilosrdněji, než se zdá vyměřeno. Že nejsme zasuti semeny, jež se schystává naprodukovati vegetace, zavaleni obžernou vlnou života, která se vzdouvá ve všem živočišném, že robátka se přes noc nestávají obry lidožrouty. Energie života je přece strašlivá, obludná obludností onoho slavného kousku kuřecího srdce, zakletého ve zkumavce doktora Carrela^[35]. Odřezek živého srdce z nevylíhlého kuřátka tepe, vyživován umělou krví, nepřetržitě již čtyřicet let, co život slepice jich čítá čtyři, nejvýše pět. A toto tepající srdce ustavičně roste; kdyby tuto nesmrtelnou tkáň nechali růst, neodřezávajíce, co na ní přibývá, už dávno by přerostla své skleněné vězení. A kdyby se mohl tento srdeční úkrojek z nevylíhlého kuřátka zvětšovat nepřetržitě a volně svým normálním tempem, rozrostl by se pomalu už teď tak, že by pokrýval celou zemi.

Takovéto nestvůrné síle by stačilo, že by snad i celý vesmír mohl z jejího rozpětí být jen obrovitě vzrostlou živou tkání, jediným srdéčkem z nevylíhlého kuřátka, jež tepe a roste, netvárně tepe a roste. Stačila by ho naplniti. A to úžasně: tato tkáň, vesmírná obludnost života, kterou je život napěchován, se ohraničuje, člení, formuje a pořádá v mezích a pevných obrysech, které jsou krásné a nejvyšší milostné právě v těch chvílích, kdy tato základní síla života je ještě v živém přítomna a v něm působí: ve všem mládí. Ještě je v dětech ten její divuplný ferment bytí, růstu a rozvíjení. Pokrývá celou zemi, bytuje v celém vesmíru, a přece nedusí a nerozdrcuje nic z toho, co si už dočerpalo svou částku životního kvasu a dále již tělesnou tkání růsti nemůže. Umíráme, jsouce vytlačováni ze života ne pod tlakem její rozpínavosti, nýbrž z neúprosných příkazů mezi života, jež jsou jí uloženy všude tam, kde se rozptyluje a uzavírá v jedince. Druh je trvalejší než jedinec, život trvalejší než druh, vesmír trvalejší života.

Míním, že je strašlivá přesila ve všem, co mezi nás nastupuje živé do světa, co se líhne, rodí, stává mládětem. A teď: přítom ta potřeba lásky! Věc nade všechny dramatické konflikty a románové zápletky divná a krásná: být vítán a milován těmi, jimž bude ustoupiti; být přijat do domu života s radostí a láskou. Pojat do náručí, měkce a bezpečně veden, podpírán – dobyvatel! Ta božsky vítězná důvěra, ta žizeň života, schopnost dítěte radovat se, ta šťastná

pýcha, že umí chodit, mluvit, že stává se velikým člověkem! Jakým statkem, jakým vítězstvím, jakou radostnou hračkou, jakým zdarem jest asi život!

Takto nikterak nemohu souhlasit s Quintonem, který praví: „Dítě budí pohoršení, protože nemá ještě pudu sloužit, který se dostavuje až ve věku dorostlém. Má pud jen bavit se. Dorostlý člověk je ve věčném sporu s dítětem, které ho přivádí do zoufalství a dělá mu hanbu. Dítě myslí jen na zábavu a požitek. Zdá se, jako by všechny děti měly špatné povahy. Oddanost, sebezapření, altruismus, sebeobětování jsou jim neznámé. Příroda jim zatím přikazuje jen žít, sloužit nikoli. Nemají odvahy, jsou jen sobecké.“ – Tak tady to máte, ale všechno ve mně se přiči uznati, že tato pravda je skutečnou pravdou. Neznám, co by s nadšenější poslušností, s větší dobrotou ze všech svých sil a schopností sloužilo svému úkolu, než dítě, než mládě slouží svému příkazu žít. A jak nebýti sobecké? Není to malá věc z netvornosti kuřecího srdíčka, přerůstajícího tuto zem, krystalovati v člověka, v lidského jedince. S jakou vážností, celostí a opravdovostí se dítě tohoto údělu podjímá! A odvaha mládat, slepě vstupujících do života, je věru nesmírná: je to nadhrdinská odvaha potřebovati pomoci a lásky.

Tedy v tom jsem uviděl, co je na dětech podivuhodného: že vstupují do světa s přestatečnou silou a že tato vše vítězná síla je tolik dychtivá radosti a něhy.

* * *

A dále jsem potkal člověka dospělého. Nejdříve ovšem bych měl říci, že není ostrého ohraničení dospělosti, leda pak, kdy se stává tak plnou a nezvratnou, že žádných nejasných kontur a přechodů nepřipouští. Dospělost tuze nedočkavě nasazuje v něčem už u dítěte, a jazýček její váhy počne se nakláněti již v mládectví. Jaké že je mládí? Bývá prohlašováno za nejkrásnější úsek lidského života; srovnávají je s jitrním rozbřeskem, s růžově rozkošným ránem, s rozpukem jara, se vším, v čem se harmonicky pojí půvab a slib, šťastlivost s vítězstvím. Ale není to než poetické přirovnávání, které velmi přehlíží, že mládí se z velké části skládá z konfliktů. Jaká že je tedy mladost? Právě mladost mívá svá nejvlastnější utrpení, vyvolávaná srážkami snivosti, prudkého chtění, nadějí a procitajících vášní se zklamáním a nemožností. Svě krize, zjitřované tísní i vztekem z rozčarování. To je bolestný stav a třeba v něm uznati mnoho ušlechtilé statečnosti, nezvrátí-li se v otrávenost nebo v cynismus, kterými si pak při své výstavbě poslouží Osoba. – Ne zbůhdarma označuje Mácha čas jinošství nikoliv za jitro, nýbrž proti zvyklosti za noc, přicházející po slunném večeru, jímž je mu dětství. „Hvězda za hvězdou vystoupá na obzoru blankytného nebe, jako sen za

snem, žádost po žádosti v duchu jinochově. Zponenáhla ztrácí tento ze zraků svých zem, na které žije, jak ji hustá zahaluje, jak ji temná víc a více pokrývá noc. On je vzhůru – vzhůru touží ke snům svým, k nesčíslným hvězdám obrazotvornosti své. Výborně věk tento jazyk náš nazval jinoštvím; mladík ve věku tomto jest cizincem, jest jinochem zemi naší, on bloudí v jiných říších, vzhůru se vzpíná letem myšlenek svých, stojí sám, nevidí nic než přeludy vlastních obrazů svých. – Než čím výš a výše vystoupil, tím v chladnější noci vešel stín; posléze nechce býti sám, touží po dnu, sestoupí níž a níže a vrací se k zemi; nyní jest mužem a jitro jeho vzejde; sny jeho zacházejí jako hvězdy noční v ranní záři a on navrácenou sobě zemi v jitřním novém světle uvidí, miluje a žije v ní.“

To tedy je mládí toužnosti, snivosti a také světobolu. Mládí romantické. A jaké že ještě jest mládí? Mládí je také smělym trubačem revolucí; jeho polnice zvučí útočností dobytelských nástupů. Nese v sobě své prudké puzení po změně věcí, své novatérství a reformátorství, aby pohnalo dějiny a smetlo omyly otců. Vždycky jsou, u kterých se vzpoura obrací v tvořivý čin, ať už pak u těch mnohých, kteří na více nestačí, se zvrací v pouhou nenávisť. Budiž; mládí však nikdy nemá být lhotejné, a řekl bych, že má ve svém dobytelském nástupu vždycky pravdu. Potřebuje jí; mládí chce se celé odevzdati pravdě, nabídnouti se jí tak vášnivě, že jí ani nezkoumá. A jeho osudem zároveň je, že nikdy nemá pravdy celé; proto nastupující generace přicházejí jí vždycky rozkotati svou pravdou novou, zase neúplnou a pro to budoucnější mládí znovu neplatnou. Údělem mládí jest, aby majíc pravdu, vždycky se ve své pýše mýlilo; aby bylo zase mládím poráženo. Je zpupné, protože si na své štěstí není toho vědomo, jak mnoho má zranitelných míst.

„Nevypěstlosti znakem,“ vece Epiktet, „je příliš oddávati se věcem tělesným, jako dlouho tělo cvičiti, mnoho jísti, mnoho píti, často za potřebou choditi, souložiti. Avšak ty věci jen mimochodem sluší konati; o ducha však veškerou péčí je dbáti.“ – Ale počkat! Neřekl bych – mimochodem tato nevypěstlost může u některých fyzikčěji založených naturelů stát se programem celého života –, že mládí nemá dosti smyslu pro věci ducha. Naopak. Ovšem, je-li jeho duch jen duchem negace, bez míry i kázně, nespravedlivý, nakloněný příliš snadno to ostatní bagatelizovati, a zato velmi levně zase přeceňovat sebe, je s ním vůbec zbytečná řeč. Na duchu, který chce dobývat a dělat všechno lépe, nelze zároveň hned i požadovat stoickou péči. Moudříme-li, když stárneme, je to tím, že některých věcí, které se nám dříve zdály velmi důležitými, si počínáme méně ceniti a vážíme si více jiných (není-li v tom nové bloudovství), kterých jsme si dosti nevážili dříve. Ale moudrostí mládí jest býti mlád. Neznám pro ně jiné. Nechod'te mi s mládím přemoudřelým nebo přechytračelým! S mládím, které se sama sebe

odřiká, či takovým, které se sebou prohnane spekuluje. S tím mládím, ze všech nejprotivnějším: mládím Osoby, tím, které sebe, svou generaci, svou dobu podniká a provozuje s čiperně dravou bezohledností živnostenského konkurenta v malé ulici, jež nestačuje dost unést ty dva hokynáře: toho starého a nověji příšlého mladého.

Bakalář. *To drzost je, v ten nejhorsí čas chtít,*

kdy ničím člověk jest, přec něčím být.

*Jest celý život v krvi a kde víc
než v mladíku krev proudí tryskajíc?*

*To v svěží síle jest jen živá krev,
jež tká si z žití nový žití zjev.*

*To všechno vře, kdo chabý, upadá,
vše zraje v čin a statnost zavládá.*

Co světa půl jsme dobyli v té chvíli,

*co dělali jste? Kývali a snili,
vše samý plán a sen a záhada!*

Ó, jistě chladná zimnice je stáří,

kde zebe vrtochů nás tíž;

třicítku komu překročit se zdaří,

ten jako by byl mrtvý již;

včas utlouci vás, nejlepší to vděk.

– Kdo nežli já vás vyprostil pout, stínů

myšlenek úzkých těsných Filištínů?

Dle hlasu ducha já však volný sám

za vnitřním světlem svým se ubírám,

tak spěji vpřed, svým nadšením vždy mladý,

jas před sebou a tmu za svými zády.

Počkat! To stačí. Jaké je ještě mládí?

Mefistofeles. *Jdi, originále, s tou velebou!*

Poznám musí tebe uraziti:

lze, ať již hloupost, nebo moudrost sníti,

již nemyslilo lidstvo před tebou?

Však neškodí a nás to nepoleká,

*to změni několika roků let:
necht' mošt se v kvasu sebevíce vzteká,
přec vínem bude naposled.*

(K mladšímu parteru, kde se netleská.)

*Vám slova má jsou pouhý žert;
vám v zlé to nevykládám, dětský světe:
jen pomněte! je starý čert;
jej pochopiti, zestárněte!*

(Goethe: Faust II)

Hu, zatím jsem hodně zestárnul, jak to bylo dlouhé, a bakalář se dostal pod penzi! Ale mládí, jaképak je ještě mládí? – Zapomněli jsme při něm na jedno: na vojenskou povinnost mladých. Že z mladých lidí se dělají vojáci.

Jsou jimi. Jsou úderníky života, nu běda, necht' jsou také jeho žertvou. Ale Quinton – a ten tomu přec musel rozumět – praví, že mladá vojska nejsou nejlepšími vojsky; staří samci jsou prý nejobětavějšími v boji.

Zdráhám se mluvit o bitvách a obětích, pokud není válka. Mluvme o jiném: Jaké že ještě je mládí?

Mládí? Mládí je takové – že nám bývá líto, že nejsme již mladí.

*... nad lyru sladce zpěvnější,
nad zlato zlatější...*

*... mladé tělo se stkví a září
všemi vděky lásky. Nuž, chop se loutny –*

(Sapfo)

* * *

Nemohu zpívat. S nástupem dospělých tlačí se Osoba v nepořádku a v hustých houfech. Nechce se mi zpívat před Osobou. Osobo –

*– ležet, až přijde smrt, budeš a nic po tobě
nezbude,
ani touha ni stesk v budoucí čas: nejsi' ty
účastna
růží pierských Múz. Beze vši cti zajdeš
i v podsvětí
davem mlžných kde těl budeš se brát, duše
až odletí – –*

(Sapfo)

Chtěl jste mluvit o dospělosti, ne o Osobě.

Mrzí mne mluvit o dospělosti. Nejsme oba dost dospělí? Neznáme se dost?

Podle toho, co jste říkal dříve, asi ne; tvrdil jste přece, že člověk sama sebe nezná. Že – vědouce velmi málo – nevíme ani dosti dobře, co a kdo jsme.

Však, to právě je dospělý. Mládí ví dobře, že je mládím. To je jeho moudrostí. Dospělost spíše než ke své moudrosti dochází jen k svému moralismu; když ne jinak, aspoň moralismem chce udržet nějaké pravdy svého mládí. Dospělost neví dosti dobře, čím je, jestli již stářím, či ještě mládím – není-li právě Osobou, která si je sama sebou, svým úřadem na světě velmi jista. – Dospělost, ježto v ní právě jsem, zdá se mně valně složitá. Pro mládí se naskytá hojnost poetických podobností. Ovšem, člověka dospělého bychom mohli poněkud lichotivě přirovnati ke košatému stromu, který je zrovna v plném plodu a není ještě dohola očesan; ale vnucuje se o něm i jiné přirovnání. Mohli bychom ho v mnohém přirovnati k číslu novin; podobnostím Osoby jsou tak nejspíše noviny.

Míníte tím, že nese na sobě titul a dnešní datum: to a to se dnes událo, to a to bylo vykonáno?

Tak – a ještě víc. Ten život, to je jako kterékoliv číslo novin se vším všudy od začátku, od politického úvodníku až na konec po inzeráty: přijmu či nabízím práci, půjčku, výdělek, koupím, prodám dům, auto, pole, zbytky, vyměním, šetřte svého zdraví! Všechno, čím jsou vyplněny noviny, je životem dospělého. Najdeš tam situaci se všemi jejími stíny a slibnostmi; poučení i klam, hotové názory, informace i rozptýlení; maléry, všelikou oslavu, i pro zasmání, přehled trhu i něco kultury, stavovské otázky i morálku ze soudní síně.

To všechno je mi příliš kinematografické.

Mně také. – Nebo snad je dospělost onou duší, která na sobě nese mrtvolu, to jest své tělo? Když není duše, kráčí tato mrtvola životem z vlastní síly chvilku sama, konajíc své, dokud se nerozpadne.

To je mně příliš žalostné. Vy nevěříte, že člověk je živou mrtvolou a jeho činy jen pachem zániku a hniloby.

Mně také, opravdu. A v živou mrtvolu nevěřím, ani že činy člověka jsou jen pachem hniloby. I ne, vždyť je to mnohem lepší! Setkal jsem se s dítětem: bylo radostné a šťastné. Měl jsem setkání s dospělostí; i ona byla šťastná. Ani to není přece malé setkání!

A koho jste to potkal? Dělníka – sedláka – pána?

Oh, to ano, z každého něco; každému z nich se to v něčem podobalo. Ale byl jsem to já sám: potkal jsem prostě toho nejbližšího. A tu jsem se viděl ptáti se po smyslu svého života; po smyslu své práce i po smyslu svého nicnedělání; po smyslu svého blaženství i svých trápení. Toho podivného klidu i nepokoje, které mne plní, jasných pohod i temností, které se ve mně přehánějí. Po tom divném kyvadle, které, rozhoupano mezi střízlivostí skepse a schopností, ba palčivou potřebností věření, třebaže ne už nábožensky ubezpečeného; víry v mravnost, v rozum, vůli, až i v sen, ve všechno, co se může obrátit v lepší a vyšší – po tom kyvadle, které mezi ničím a vším odměruje dech a hodinu tohoto věku – A tu jsem si řekl, asi že toto ptaní je moudrostí dospělosti a jejím štěstím.

Proč moudrostí a proč štěstím?

Protože život si pak přeje být plněji žit.

A proč smysl?

Aby nebyl životem beze smyslu.

A to je pak dospělost?

Ano, myslím, že toto je teprve dospělost. Život s mnohými, v mnohých a v mnohém –

– Ale zdůrazňoval jste předem velice ten život vnitřní.

Právě že; na tom nejvíce záleží. Duše nechť je svobodna.

Říkal jste ale, že ani dobře nevíte, co jste, ani odkud a kam jdete –

– Ovšem, že dost dobře nevím; ale žiji, jsem a jdu, než budu smrtí ukončen. Mám rád tento svět, chci býti dobrý, chci svému blaženství, napomáhati všemu lepšímu, ničemu dobrému neškoditi. Jsem – i když nedosti vědomý. Jdu – i když kulhavě! Není toho mnoho, ale je to aspoň něco. A toto všechno je člověkovou dospělostí, jejím štěstím a moudrostí.

Ano, jste ve věku – neslibujete si snad, že za to budete pak, hm, honorován někde – tam nahoře – nu ve věčnosti?

Ne. Ani zde – dole – a v časnosti nejsem právě za tohleto nějak placen. A přece – nemohu popírat, že už tady na mne připadá pořád více než dost. Jsem jen kulhavým poutníkem, ale i tak dostalo se mi už zde více, než stačím obsáhnouti; jen malý kousek místa a času, a vidíš, ani to nestačím všechno spotřebovat.

Dobře, ale stačí-li toto – ba více než stačí, nač k tomu ještě něco takového jako duše ve znamení věčnosti?

– Duše by nebyla duší, kdyby se nenapíjala za svým maximem.

* * *

Stařec usazený pod stromem sotva pootočil hlavu, když z kadeřavé stráně dolů zalehl zpěv děvčat sbírajících maliny. Ruce měl složený na těžkých nohou, lehký vítr mu čechral řídké šediny. Ryšavý psík popoběhl, zaštěkl a náhle ustal, podrbáváje se na boku. Naproti u souseda spravovali tesaři střechu.

Nesnadno odhadnout, poznamenal Poutník, na kterých místech svého ostrova, jestli na těch šerých, či slunnějších, se starý člověk právě nachází. Řeklo by se, že je celý soustředěn jen na slabost svých údů, která ho ovládá ve všech jeho zevnějších pohybech. Těžko však rozhodnouti (neboť vlastně velmi málo nám o tom bylo řečeno), je-li pravým světlem stáří převážně minulost, pokud se dá vykrášlití vzpomínkami, či může-li jí býti spíše a raději přítomnost, která přece i starým lidem přináší mnohou chvíli pohody. Asi že staří lidé spíše dávají přednost vzpomínkám, protože vzpomínka je oproštěna té bezprostřední hlučnosti, kterou se vyznačuje ve svých projevech každá přítomnost. Dílo tesařů, a snad i ten zpěv ze stráně, obé na poslechnutí tak milé, mohou se starci zdát přítomností až příliš hlučivou a vtíravou.

*Má stará hlavo,
dnes už milujem*

*jen ticho samoty.
Ta srdce nezvichří
ran balzám chladný,
domova lesy,
cíli nejdražší!
Jde vítr z borovic,
mé stužky rozplétá
a odnáší.
Na horách měsíc,
loutna tiše zní.
Života moudrost?
Píseň rybáka
zpívaná z dálky
přes vod bezmezí.

(Wang Wej^[36])*

Kdožpak ví, co je v této dávné básni míněno těmi stužkami. Mohly by to být prostě jen stužky pozemského roucha, jež vítr rozplétá, co k tělu blíž a blíže proniká tesklivý chlad, či stužky vzpomínek, pestré pentličky mládí, zanášené do šera a uchycující se ve větroví už podzimně bezlistém.

Však právě, řekl Poutník, tak jsem stáří uviděl, když jsem se s ním setkal. Mezi rozplétanými a odlétajícími stužkami. Vítr se opíral o jeho nahrbená záda a stáří obtáčelo teplými šátky tělíčko děcka, jež se s ním vedlo za ruku. Děcko se bránilo výskajíc. Pak, výskajíc, se honilo za odlétajícími stužkami. Přineslo jednu zmuchlanou a ušpiněnou a stáří ji pečlivě vložilo do svého kapsáře.

– Dost málo na to, co by mělo být obrazem celého kusu života.

Tak tedy viděl jsem stáří, jak – byla vlastně ještě noc – ze všech domácích lidí nejčasněji se probralo ze spánku a starostlivě vyhlédlo, jaký bude nadcházející den. Pak usedlo v tichém čekání, až bude zanícen oheň.

– I to je hodně chud'oučké na obraz celého kusu života.

Tedy viděl jsem stáří, jak sedělo pod stromem, tesaři spravovali střechu a na stráni zpívala děvčata; jasným dnem poletovaly stužky světél a zvuků, děti, ptáci i motýli se za nimi honili, chytajíce je v rozmarné hře. A stáří si řeklo: nepracuji už zhruba, ani se mnoho neraduji; ale to vím, že svět se drží prací a radostí. Mou prací a radostí je téměř už jen klid, kterému se říká samota, schystání na cestu do krajin onoho ticha, které se nazývá věčností, a tam není již pak vůbec žádné síly těla ani vzruchů, kterými se hlasitě hlaholí. Dávno znám hlučné práce světa i zpěvné radosti života i stužky, které se v něm rozplétají a ulétají, ty pestré stužky marnosti. Moudrost života? – Dočkejte se stáří!

Ale totéž radí mladému bakaláři i starý Mefisto.

Tak? Tedy ani ten jiné moudrosti neví, a to mně jen utvrzuje v mínění, že je to asi jedna z těch málo skutečně pevných moudrostí, k nimž se nakonec životem dochází.

Chcete býti hodně stár?

Jak by ne? Chtěl bych dospěti ke všem moudrostem, kterými může člověk ve svém životě projít. Vždyť bych si rád vzal s sebou na cestu do věčnosti byt' i jen větvičku kvetoucího vřesu; proč ne k tomu i tu nejposlednější moudrost?

A která to je?

Měl byste se spíše ptáti, která to bude.

Nu?

Nu? Nejsem přece ještě tak stár, abych to najisto věděl. A abyste věděl, tohle není od vás poctivé: pořád chcete, abych vysvětloval, kde se jen vyznávám z nejistot. – Ale jestli vládne nějaká moudrost našim lidským životem; jestli je moudrost prvních kroků na světě, moudrost dětství, mládí, dospělosti i stáří, bude jistě moudrost i v tom posledním. Asi je pak také nějaká moudrost v odpoutávajících se a odlétajících stužkách, ve vzdávání se všeho, až pak nakonec i dechu.

Pozor! Nazýváte prostou nutnost moudrostí.

Nevím věru, v čem by se měla ve světě moudrost víc zakládat než v nutnosti. A to oboustranně: tam, kde se nutnost tvoří, i tam, kde je podstupována.

Zastavil se. Vidíš: každý se velmi bojí stáří, nikomu se nechce zestárnouti, a přece každý pak chce býti velmi stár, dožítí se co nejmožnějšího věku. Není tedy asi ve stáří nic takového, co by nestálo za to být pořád ještě s povděkem žito. Řekne se, bah, čeho se tu tak houževnatě chceme přidržet, to je už jen ten holý automatismus života sám, jeho pouhé tkanivo, třebaže pak už o hodně řidší, chudší, už ničím kvetoucím nevyšívané, ale pořád ještě k žití dost dobré, lepší než nic. Pravda, staré alegorie vykreslují život člověka jako stupně, z nichž na prvním nejnižší se nachází batole, na nejvyšším vrcholí člověk dospělý a nakonec se zase sestoupí dolů k starobě: „Člověk jest nejprve dítě, potom pachole, pak mládenec, tudy jinoch, napotom muž, nato stařec, posléze kmet; aneb při druhém pohlaví děvčátko, děvče, panna, žena, stařena, babička sešlá“ –

*– Ty oči starých žen
jimž svět nic není
jimž krása nic není
jimž ošklivost nic není
ty oči starých žen
neotáčejících se za míjením dnů
nesledující hodin
ty oči starých žen –*

(Fr. Halas: Staré ženy)

Ano, při stáří se nejvíce myslívá na úpadek těla, na ubytí a menší čilost tělesných sil; proto se tu zdá život vůbec ze své výše poklesat. Ale řekl bych, že člověkův život je spíše cestou trvale stoupající a stářím že se někam dochází, a nikoliv poklesá.

A dostupuje se kam?

Ke klidu, k smíření, k nežádosti.

Ouha! A je v tom něco tak žádoucího? Tohleto je mi nějaký Orient. Všechno spění, všechno postup a pokrok je přece –

– Je. Tak tady neklid, nesmíření a žádost – pravda, mnoho, téměř vše se tím na světě vykoná – ale málo-li se lidé ve svém plahočení také na to nastůnou?

Hájl jste dříve velmi horlivě svůj neklid.

To rozhodně. A neméně hájím klid, nežádost a smír stáří, posléze to nejlepší, co může člověk z bojů a bolestí svého života vytěžit. – Člověku je dáno dost možností, aby se s věcmi života vyrovnal. Je možno měřiti je žízni, existenční taktikou i smírem. Smír nezdá se mi z těchto možností tou nejhorší, ten smír, jaký v sobě nese nakonec všechna příroda.

Mateřidouška a nezdárnost

Vypadalo to svůdně. Nebesa byla zaklenuta jasným blankytem. Zelený kopec vynášel nás do středu okolních výšin modře ojíňených a na ničem z toho nezdála se spočívati jakákoliv tíseň. Na voňavých jedlích ukázali se černobílí ořešníci. Temná zmije smykla sebou mrštně pod keř. Tráva se třpytila tisíci drobnými květy; modrý vitod, bílý světlík, žlutý devaterník, červený mák; každá barva světa razila se v nich do srdečných jisker a hvězdiček. Napjatá struna ticha se lehounce zachvívala bzučícím hmyzem; jestřábi kroužili v mohutných kruzích vysoko k oblakům a v mechu kosmatého úvalu se krčily světlé hříby.

A jestli duše je jen přírodou a rozvane se do všech větrů?

Ano, vypadalo to svůdně.

Ani to, usmál se Poutník nečekaně jaře, by nebylo tak nejhorším osudem. Vždyť duše, kdyby přicházela ze zcela jiného, odlehlejšího zdroje, než je ten, který napájí přírodu, byla by tu přece jen tak trochu cizím hostem. Napodiv – bývá jím spíše uprostřed lidské společnosti, když v ní pro sebe nenachází dosti svého prostoru; však také představa, že bychom po smrti dejme tomu mohli splynouti v neosobní formě s nějakou společenskou mnohostí, není o nic lákavější než představa splnutí s mnohostí přírodní. Splnutí s přírodou krotí mnohou pýchu, ale také silně zkonejšuje v svěřavosti pocitů, jako bychom byli na tomto světě nějak cizími návštěvníky.

A myslím také na to, jak mnoha lidem je příroda téměř ničím, jak mnohým je jenom značně nepohodlným, ba i záludným koutem života, s kterým není možno blíže se srozumět. Jak se jim jeví býti jen hromadou nesmyslu, ze které se dá užítí jen toho, co je bezprostředně užitečné; něčím, na čehož silách a darech se kořistí stejně tak hrubě jako na lidské práci. Jak mnoha lidem je jen výletním místem, zábavním podnikem, zdravotním zařízením, prospěšným občas právě tak jako mytí hlavy či koupel nohou. Zrovna Osobě jeví se příroda

něčím jí od jádra nesourodým; její kolbiště je přece výlučně mezi Osobami. – A myslím zase na ty, kdo jsou spjati s přírodou z životního údělu: na rolníka, na pracovníky půdy a lesů, kteří poddání rytmu jejích počasů, prožívají nejtěsněji zákon změny a trvání, jímž je lidský život vůbec nejzákladněji ovládan, a kteří jsou nejbližšími podílníky její přízně a nepřízně, neboť půda je tvrdou matkou a svou láskou příliš neplýtvá.

Postaven do doby převážně se vyžívající slabostmi i strohostmi své mentality a zajaté v organizační krizi hospodářských a společenských řádů, do časů stejně tyranických jako zbabělých, stejně rozrušených jako netečných, neostýchám se přiznati, že tuze často jsem dezertérsky porušil kázeň řad. Přiznávám se, že veliký kus svého srdce a rozumu jsem bezcílně hodil před sebe, zbůhdarma do širého klína přírody. Její volání, lákání, šepot i mlčení doléhají až do mých snů, osudně a bez odporu se poddávám její čaromoci, opoután její krásou, štěstím, skrytostmi. Příliš miluji trávu, stíny lesů, šelestící list; přechasto jsem bláhově toužil uhodnouti myšlenku, která je v kráse květiny, poznati tajemství vložené v kameni, v květech i v korunách stromů, v naději, že budu pak vědět všechno, že pak už se nebude po čem ptát. – Mám rád přírodu.

Ale doba důtklivě zvedá prst a odkazuje ke svým šikům. Pozor! Tomu se říká útěk do přírody! Duch, zmatený a unavený složitostmi života, valně neschopný se vřaditi, uchyluje se do ní ukrytí svou slabostí: prý dobro a spása jen v přirozenosti. To takhle duch nutí se k návratu k přírodě, když si musí přiznati svůj bankrot. –

– Co! Jaký útěk a jaký návrat? Není útekem nenacházeti se oběma nohama někde, v čem není člověk cele pojat a obsažen. A není třeba žádného návratu, kde nebylo odcizení. Jsem příroda a nehledám v přírodě nějaký svůj návrat, nýbrž ji, přírodu. Jdu do svého; ani mne nenapadá se z ní vylučovat.

Příroda je nebezpečná; člověk se může do ní propadnout.

Propadne-li se přitom do sebe, tedy žádné neštěstí. Příroda dovoluje důvěrnému synovství a ničím se neuzavírá účasti vnitřního života; duše, byť i odkudkoliv přišla, není tu ze svého domova jakoby vyvržena na cizí daleký ostrov; není tu nijak jako ve vyhnanství. Máme nedílně s přírodou vznešený původ, jsouce částmi vesmíru a z těchže látek jako on. Mnohá nedobrota pak začíná v tom, že tato člověčká částice má tak osudnou náruživost udělati se pro sebe, ustaviti se ve znamení Osoby. Duše však není tolik ohrožována přírodou jako Osoba a cítí –

– Duše citová, útlá, sentimentální –

– Anebo také silná, svobodná, podivuhodná: duše, která si zamilovala přírodu. Jaká by to byla duše, kdyby nepoznávala – ovšemže duše mnoho žije citem, vždyť je mnohem vniternější než intelekt –, že příroda jí klade svou odpověď!

Kladou se otázky, nikoliv odpovědi.

Ale příroda svou odpověď klade.

A jakou?

Je mnoho odpovědí, kterým nemůžeme dosti rozumět. Odpověď přírody je: Ano, mám v sobě duši vesmírnou. A ty, člověče, mnoho, daleko se odvažuješ, že – jsa z její látky – utvořil sis svoje oddělené zosobnělé já. Vid', není snadno býti člověkem!

Není. Ach, matko, neznám, nevím, co jsem: jsem-li tebou, Osobou, či duší. Čeho ve mně není a čeho je ve mně víc a proč to všechno tak je.

Jsi můj, synáčku, jsi můj! Byl jsi vždycky tak trochu svéhlavý – a tak už to bývá: život tě zanesl daleko mezi cizí lidi –

* * *

Odkud to, že kulhavý člověk nás nepopuzuje, a kulhavý duch nás popuzuje? Proto, že kulhavý člověk uznává, že jdeme zpříma, a kulhavý duch praví, že kulháme my; kdyby toho nebylo, měli bychom k němu útrpnost, a nikoli hněv.

(Pascal: Myšlenky)

Čtenáři, odpusť autorovi! Dostal se dále, než mýnil, a zaneslo-li ho to příliš daleko, mezi cizí lidi, je s ním zle, dvakrát zle. Domnívaje se, že může i jiné upoutati to, co poutá jeho, sliboval čtení napínavé. A nyní se mu zdá, že nabral jen sypkého písku, který mu uniká mezi prsty a v kterém nikdo, kdo hledá v knihách zábavné vzrušení, nebude vidět nic tak cenného, co by zasluhovalo pozornosti. Očekávali jsme překvapující dobrodružství, senzační setkání, malebné a dramatické konflikty, v nichž hrdina trpí, podléhá a vítězí; tady se však jeden plete do literatury, neovládaje náležitě svého řemesla, a podává nám místo toho jen neplodné mudrování. To, čemu tento pán říká vnitřní *události*, je pro nás jen zádumčivým mumláním, ne-li podivínovou samomluvou. Ta jeho setkání s Kulhavostí, s Duší, Osobou, s člověkem

pod podobou Děťství, Mládí a Staroby, s Přírodou a co ještě považuje za důležité, nemohou přece hned tak někoho druhého bavit. Kdo chce slouti autorem, nepíše přece pro sebe a aby vyhověl jen sobě. A vy tady obral jste si věci, o které nikdo valně nestojí, které nejsou dávno tak zajímavé, jako když si vezme chudá holka bohatého, a na něž ostatně ani nijak lépe nestačíte, a žádáte, abychom i my bůhvíco na těch vašich pomyslných figurách viděli. Je to vlastně nesevdomitý útok na čtenáře; co tím pravíte jiného než: co je mi po vašich zájmech a libůstkách? Na to my odpovídáme: A co je nám tedy po libůstkách a starostech tvých? Co je komu do takových vnitřních událostí? – Víte co, raději mohl jste si to nechat!

Opravdu, v těchto místech a příliš pozdě už, aby se dalo ještě něco napravit, přepadla autora krize a mnohé pochybnosti mu vyrážejí pero z ruky. Nepřecenil jsem – sice bez domýšlivosti, ale přece jen neskromně –, co v této podobě mělo zůstat jen soukromím? Není to darebnost, skládati z takových zádumčivostí knihu, možno-li vůbec nazvati knihou cár pavučiny, několik roztřepených vláken, v nichž uvízla jedna bzučící a zmítající se lidská moucha za nožičku? K čemu je toho zapotřebí zaznamenávat svůj osobní zmatek, když jeho průkazním materiálem může být zase jen kulhavé mudrování?

*Ó blah, kdo ještě doufat můž
se vynořiti z toho moře bludů!
Co nevíš, to bys potřeboval juž,
co víš, to nemůž pomoci ti z trudu.*

(Goethe: Faust I)

Co se děje? Nic, někdo tu bojuje o svou duši, nejsa si bezpečně jist, zda vůbec nějakou má. Tím méně může ji dokázati těm druhým, z nichž mnoha na tom ostatně ani moc nezáleží, aby vůbec jakou měli. Není to malý konflikt, ale znehodnocuje se, když autor není náležitě schopen podati něco takového, čemu se říká jasné řešení. Ba kryje se svým laictvím, nechce být ani moralistou, ani reformátorem, a čert tedy věz, kam míří. Praví jen, že není v tomto konfliktu nějak na svých životních silách opoután, tím méně pak rozvrácen či nešťasten, nýbrž naopak: že v něm nachází víc životní plnosti i více životního prostoru. Ale nemůže to dost nabádavě prokázati a ještě méně je schopen podat na to nějaký zaručený návod.

*Mníš, pergamen že posvátná je studna,
zkad žízeň provždy doušek vyzíská?*

*Nenajdeš rosy, duše bludná,
když z vlastní duše tobě netrýská.*

(Goethe: Faust I)

Také nebezpečuje nikoho, že život – když se na to nějak jinak podíváme – je vlastně jen samou dobrotou a rozkoší; nemá pro to věru žádných důvodů soukromých ani obecných a považuje živobytí mnohem spíše za tvrdou než lahodnou záležitost.

A mnozí snad shledají, že Kulhavý poutník vůbec nemůže býti dobrou společností pro autora, který si usmyslil napsati knihu, natož pak pro ty jiné, kdož by to chtěli v životě snadno a rychle někam dotáhnout. Jeho mudrování, které má daleko do prospěšnosti učebnic, kalkulačních příruček, adresářů a služebních řádů, nikam a k ničemu makavému nevede.

Tak k čemu to tedy chtělo být napsáno?

Toho všeho je si autor velmi vědom a zanechal na dlouhou chvíli všeho psaní, aby zaváhal a se ptal, proč se pustil do něčeho, o čem teď pochybuje, že by tím mohl něco vhodného vykonat.

Může říci, že mu to jinak nedalo. Že se domníval, že snad se najdou někteří, kdo v takových vnitřních událostech poznají něco ze svého nejvlastnějšího a potěší se, že v tom nejsou v tuto chvíli na světě sami. Nevěřím, že by lidé si nepřáli míti duše. Ovšem velká bída je v tom, že podepsaný nejméně by ji mohl ze svého krámku dodat už hotovou, právě ušitou dle míry či v lacinějším provedení konfekčním. Má se důvodně co obávat, že ta, kterou se domnívá nositi sám, je z nedostatku lepších prostředků sestavena poněkud tulácky z velmi různých kousků, a to mu pak ovšem nedodává dost důvěryhodného vystupování. – Ale jaký jsem, takový jsem, a nikdo na mně už mnoho nespraví. Vagabund slušných zásad, obecnému dobru a cizímu majetku zrovna nebezpečný, ale přece jen duchový vagabund, kterému řádná literární práce dost nevoní.

Nehodím-li se k lepšímu, obecněji přijatelnějšímu, nejsem-li dosti schopen dodat bezvadné literární zboží, zneužívám tedy svého práva na soukromý projev. A tak, co jsem načal, také dodělám, i kdyby se to nikomu druhému k užitku či zábavě nehodilo. – Vyhod'te si mne třeba z jarmarku, ale udělal jsem si své!

Blízko i daleko

Dostal jsi se daleko, mezi cizí lidi...

Toto promluvila příroda jen úzkostí matky, když vidí své dítě příliš se vzdalovat do světa jí nedosti pochopitelného, příliš vymykati se z jejího rodičovského dosahu. Její prostrná mysl nevyzná se dost v umělostech světa lidí, a ona, pyšná na své dítě, zároveň se o ně bojí, ta matka trochu primitivní. – Má-li se člověk uživit, jinak to, matičko, nejde! – Vím, hochu, vím, ale přece se bojím, aby se ti tam něco zlého nestalo, aby ses mně tam docela neztratil –

Stane se, stane. Stává se z člověka někdy veliký pán a někdy také nic.

To promluvila pouhá úzkost matky. A přece je člověku jen mezi lidmi nejtepleji; ten vesmír, který přitahuje jeho pohled bezednými hloubkami v podobě hvězd, až se duše zatetelí sladkým zamrazením z divuplné sounáležitosti lidského času a nezměrného nekonečna, přece jen člověka v jeho nahé osamocenosti nakonec až do morku zazebe. Člověk náleží mezi lidi; jeho život je jenom jedinou maličkou krvavou buňkou veliké krvavé tkáně člověčenství a tato buňka nemůže blouditi, samotářsky odtržena, pro sebe po vesmíru. Pokud živa, pokud jest jí čerpati z obecné krve, musí se hned zas vraceti mezi své.

A družnost, společenství! Zvedněme kámen, a najdeme pod ním v příznivém vlhku hemživé společenstvo berušek, všelikého tvorstva, které stejnost životních podmínek a zájmů svádí do hromadného klubka. Zvedněte pytlový hadr, a vylekají se pod ním nuzáci, a pod palácovými stropy zhušťují se třpytivá klubka bohatých. – Nebo ne, takto je to příliš ošklivé: člověkův život a čin děj se v plném slunci! Pod jasným dnem a ve svorném a spravedlivém množství se tká jeho bytí a řád.

Mé místo v lidském společenství – Kulhavý poutník rozhodil rukama do prázdna –, má náležitost k sociálnímu celku, to je také něco takového, z čeho mi přicházejí pochyby. Ani v této věci nemám v sobě dost jasno.

Copak, nedostalo se vám v něm místa, které by vám – které byste byl nejlépe schopen zastávat?

Což o to, i přes hmotnou krizi by bylo na světě duchové příležitosti dost a dost; daleko více, než se hlásí pracovníků. O to by tu nešlo – svou práci bych vždycky měl, jen pořádně chtít a umět. Rozpaky mně přicházejí z toho, že tu žiji vlastně tak trochu na dluh, na divoko. Žiji pro sebe a za sebe, dáváje pozor, abych nepřipadal těm ostatním nějak za obtíž. A to by bylo tak

celkem všechno, nač se zmohu: dává to snad něco mně, nevím však, že by to bylo nějak podstatněji užitečno jiným.

Trápí vás to? Pokud se pamatuji, liboval jste si to, co jste nazval svým soukromnictvím.

Liboval i neliboval, a nemohu říci, že právě trápí; jen mne to někdy činívá poněkud nejistým. To se rozumí, mohl bych sebespokojeně prohlásiti, že jsem svým životem, tak jak jím jsem naplněn, zachránil, udržel, spasil v tísní bytí nějak trochu alespoň sama sebe, že jsem sám v sobě a o sobě nikterak nežil do prázdna – ale celku jsem tím přece nic vhodného nedal.

Aha, pocitujete v sobě snad určitý nedostatek mravního podkladu –

– Naopak! Míním určitý přebytek mravního podkladu. S tím se není dosti kam připojit a se nevnucovat.

I jděte! Svět přece stojí na mravních zásadách.

Svět Osoby? Haha! Jen zčásti. Příležitostně. Jen natolik, jak a kdy se to jeho aktuálnímu stavu hodí. Co bych to neřekl: v té jeho utilitářské koncepci mi vážnou nohu a cítívám se v ní dvojnásob kulhavým. Nejistoty politické i hospodářské, kulturní i mravní. Mravnost až do odvolání, kdykoliv obětovaná zisku jednotlivcovu, prospěchu částí, většinové mentalitě. Etika zneužívaná k tomu, aby byla jen polemickou plácačkou. Jak jsem to kdesi četl? *Časy*, kdy *ano* ztratilo skoro všechnu svou věrohodnost a *ne* skoro všechno ze své energie. – Neříkejte mně, že takto interesované dobře může nějak upřímněji záležeti na privátním smyslu pro dobro, tím méně na duši. To je artikl nejméně žádaný.

Hola, stáváte se moralistou: kážete dobu.

Kulhaví naříkají, když nestačí v kroku, co? Ach ne, nementoruji dobu, ale nebudu si ji přece okrašlovati a chváliti ji, kde nemám v čem. Myslím, že ta dnešní není nijak podstatně horší, než byla včerejší. Nepoznal jsem lepší a asi se také lepší již nedožiji.

A není snad kus závady i ve vás samotném?

Nechci se dělat krásný; jistěže je. Především jsem přece jen příliš nevázaný. Jakožto kulhavec svého způsobu žiji tak trochu bez dat; nemám dost smyslu pro časovost, nemohu celou svou bytostí beze zbytku splynouti, sociálně se vřaditi – poodcházím, toulám se, nu zkrátka, má nutnost je jen ve mně – jsem věru pro celek dost neupotřebitelný.

Nedalo by se to říci nějak jasněji?

Mnoho žádáno. Vždyť snad je to jenom taková nálada – nějaký takový komplex – Bývám dost často se sebou nespokojen –

– Vida! A ujišťujete velmi zarputile, že jste přece jen šťastný –

Pravdaže. To také jsem. Vždyť přece nespokojenost se sebou není naprosto žádným neštěstím. Podívej: potřeba duše, touha po dobru –

– A přitom špatné pocity vůči okovům lidské společnosti: To se hýbe nějaké zasuté svědomí.
–

– Svědomí? – I ano, ale nezasuté. A špatné pocity nikoliv, nýbrž správné a dobré: pocity, ba víc, vědomí solidarity s lidským společenstvím – a ovšem – tím i nějaké spoluviny. Spoluviny na bídách světa, které z dopuštění tohoto lidského společenství vzbázejí.

I na těch, na kterých nejste účasten?

Solidárnost zavazuje.

Tak tedy vyžadoval byste pro sebe ideálněji utvářenou lidskou společnost!

Pro sebe ani tak ne, nýbrž vůbec. Volnějši, ulehčenější kolektivní svědomí, aby – abych mohl být bez tísně uvolněnější sám. Ach ano, tedy i pro sebe!

A nezdá se vám, že tady je ve vás nějaká slabost? Něco podivně rozpolceného?

I ano. Tady cítím slabost i chybu.

Tak tedy *být i tvrdým!*

Morálka velikášství. Duše není tvrdá.

Nu, pak by tedy nezbývalo než postavit se nad společnost nebo mimo ni.

To tak: vyloučiti se a hrát si na pana pozorovatele nebo posuzovatele! Ani za nic. Chci být s těmi ostatními obětí, s těmi ostatními vítězem. Vyhrazuji si toto bolavé i šťastné podílnictví a za žádný sen, za žádnou iluzi ho neprodám.

Ale v tom právě bere se u vás ten zmatek.

A jaký! Vždyť je to odraz zmatku celého světa!

* * *

Je tedy ve mně potřeba duše, touha po dobru –

– Ale což, jestli život nemá žádného konečného smyslu, a tím tedy ani žádného mravního cíle?

„Člověk, který by naprosto a do důsledků popíral řád v životě a účelnost všeho, i svého vlastního života – jak by mohl býti živ s takovou myšlenkou?“ praví T. G. Masaryk. „Sám rozum přece zjišťuje a do jisté míry i konstruuje rozumný řád ve všem, co poznává; rozum už svou náturou jde za pořádkem a účelností, sám klade účely; mluvit o náhodě a bezcíllosti světa je proti rozumu, rozum sám je orgánem řádu a teleologie. Účelný světa řád je dán rozumem, naše poznání samo je teleologické.“ – Jsem kulhavý, nemám v sobě tolik rozumu, jsem příliš lehkověrný, trpný a zároveň i prudký, abych se tak bezpečně mohl ve světě a v životě dohadovat účelného prozřetelnostního řádu a abych se v tomto dobrém spoléhání dovedl tak neomylně ubrániti otřesům, které ve mně vzbouzí pohled na slepé brutality světa a života. Přenáším v sobě mnohou vnitřní vzpouru, ale i kdybych stokrát slyšel, že není v životě smyslu, všechno se ve mně vzpírá to uznati. Vždyť i tehdy – kdyby příroda a život nebyly dobré ani zlé, ani tehdy nic nebrání člověku dáti jim svůj mravní lidský výklad. Jako člověk si dovede z přírody i z života bráti to příjemné i krásné, může přece vyhledávati a klásti před sebe i otázku dobra. Proč bychom neměli směřovat k nejlepšímu, k nejvyššímu, co je v lidských mravních schopnostech? Proč nepřinášeti do své sounáležitosti k celku žádost dobra a potřebu čeliti zlu? Třebaže nic nevím, chci tu být k něčemu, chci býti dobrý „Proč by to špatné, bolestné, nesmyslné, co nám život dává, mělo víc vážit než to zdravé, šťastné a pěkné?“ říká dále Masaryk. „Dobrého je v řádu světa víc; ale to zlé cítí člověk silněji.“ To znám a tomu věřím. Přinesl jsem si do světa potřebu duše, touhu po dobru se vším, co k dobré vůli náleží, ale shledávám, že doba, jež je převážně působištěm Osoby, těch věcí ani tolik nežádá a nepotřebuje. Že je ve světě mnoho dobrého, co zůstává neuchopeno a neužito. Že mnohé by mělo a mohlo být lepší – právě tam, kde nepohne se rozum, když nepohne se duše.

Nezdá se vám, že se z vás ozývá přece jen mravokárce?

Nesmysl. Není moralismem věřiti v člověka, mnoho od něho očekávati a býti jím zklamán. Nejsem podivín ani hlupák ani pedant, že se ptám po posledních příčinách. Ale Osoba prostě žádných posledních příčin nepotřebuje. Osoba v sobě nenese mravnosti; má jen své chtění, a

pokud si nemůže udělat bezohledně po vůli, ukládá si jen praktické ohledy. Chytrost, tu potřebuje, to ano, ale moudrost duše by jí jen ubírala na dravosti, překážela by jí jen v životní praxi. Struktura tohoto světa je ztrápeně určována náročivostí skupin, do nichž se shlukuje Osoba, spoléhající na to, že její pravda nutně vyplývá z moci anebo z početnosti. Že všechno její dílo vychází z chytrosti, ačkoliv právě mnoha chytráctví bývá vyplýváno, aby z toho vylezly ty nejtěžší hlouposti. Je všeliká hloupost: neškodná, nevinně nestoudná a nejhorší z hloupostí, hloupost panovačná, agresivní. To právě bývá hloupost Osoby. V tomto světě Osoby je duše opravdu hodně přebytečná; byla by pro její chytrost i hloupost jen nemístnou komplikací. Stavím se za duši, přál bych si, aby se v životě uplatňovala aktivněji. Ale to vidím – držím tu s něčím, co nemá valnou naději na životní úspěch. Nemám žádného důvodu býti se sebou spokojen, jako kdybych byl činnou položkou tohoto světa, ale s tímto stavem světa nejsem také nijak spokojen.

*A kdo tím než ty sám, nechutné kyselo, vinen, když sám sobě všecko ošklivíš, coť se líbiti má?
Hleď na jiné, jak každý v svém stavu vesel a myslí dobré, dosti sladkosti ve věcech svých
maje.*

(Komenský: Labyrint světa)

Hoho! Proč mermomocí bych měl být takto žalostivý a nešťastný? Právě že mám ve věcech svých dosti sladkosti! Jsem šťastný – a jak by ne? Cítím odpor, ošklivím si a se vysmívám; zlobím se, laji, i zuřím; miluji, cítím radost, bývám okouzlen, povznesen a dojímán; bojuji i cítívám poklid a mír; jakpak, prosím, mohu nebýti šťasten, když je mi dáno žít tolika vnitřními vzruchy? Takovým životním napětím? Jaképak je tu zoufalství, dohledávati se v tom nějaké moudrosti?

Mohlo se chvílemi tak zdáti, že ta vaše duše je jaksi příliš křehkým a útlým výmyslem, že sna utkanou konstrukcí, která mnoho nevydrží.

A to tedy ne! Duše není žádnou takovou uboze povětrnou papěrou. Kdyby konstrukce, tedy z něčeho, co v nás je, co je v nás velmi připomínavě dáno. Ale ne: duše je, co může mít v sobě člověk nejsilnějšího. Necht' si třeba ta moje je kulhavá. Ale duše silná, svobodná a jednající jest jako orel, býk, lev i anděl evangelistů. – Co jest na člověku nejsilnějšího a nejjemnějšího, to má v duši svá křídla.

* * *

Je vyzkoumáno, zašklebil se Poutník, že všechno živočišstvo, a tedy i člověk povstalo prvotně z buňky, z jednobuněčného vejce, které oplodněno, počne se vraštití a dělití se na stoupající počet buněk dalších, kulovitě organizovaných, utvářejících ze sebe jakýsi měchýřek a posléze vchlípeně otevřený žaludkový vak, *gastrulu*, skládající se ze dvou zárodečných obalových blan a třetí vnitřní. Je tedy zvířecí i člověčí život nejprve pouhým žaludkem, ústrojím k přijímání a vyměšování potravy, kolem něhož se pak začnou vyvíjeti další služebné i vyšší orgány. Z jeho vnějšího obalu stane se pak kůže s šupinami, peřím, chlupy, rohy, drápy i nehty a poblánicí, a z něho se vyvinou i buňky všech smyslových orgánů, míchy, celého systému nervového a mozku. Z toho vnitřního vytvoří se útroby, žlázy a plíce. Střední blána se účastní na vytvoření krevního oběhu, ledvin, pohlavních žláz a kostry. – Tak to by tedy člověk byl v podstatě velmi důkladně i subtilně rozvinutým žaludkem, vybaveným pro boj o život chapadly a přísavnými orgány, to jest pohyblivými údy a značně vybranými mohutnostmi smyslů i mozku. Ale ze kterého z těchto jeho obalů se nejvíce vytváří Osoba, to věru je nesnadno zjistit. Asi z toho vnějšího, zvaného ektoderm, ale k jejímu úplnému utvoření mohla přispěti jen ještě nějaká dodatečná slupka nejzevnější, totiž obal životní praktiky, ve kterém zdá se pak už končiti každá možnost ještě nějakého dalšího vzestupného vývoje. Odkud se ale v oné gastrule vzala látka k duši, dalo by se těžko určití, troufám si však býti toho mínění, že duše jistě nevznikla z žádného obalu. Usmál se. – Její původ by mohl tkvítí spíše někde nejvnitřněji, blíž samotnému středu té prosté zárodečné buňky, ba ještě někde hlouběji, někde až snad v samotném nitru atomového jádra a ještě více a více a dále uvnitř: uvnitř samotné vůle stvoření, až uvnitř ve vůli věčna a nekonečna vytvořit bytí, které vnímá, cítí a myslí a chce mítí svůj smysl a cíl. – Ale co jsem to vlastně chtěl říci? Ach ano, nejsem z těch, kteří sázejí všechno na cit. Velmi si vážím rozumu, opravdu, a nechci jeho určitou obecnou část upíratí ani Osobě. Rozum jest téměř všecko; je kladný, konstruktivní, účinný – také řemeslný, ucelivý, napodobivý – (i zlý, kdyžtě vzniká z téhož obalu jako rohy a drápy) – ba ano, může téměř všecko. Ale duše je to, co v sobě nese dle svého původu sílu tvořivou.

Ve znamení knihy a obrazu

Zed', polepená programy biografů a divadel, hlásala nudu i zábavu neděle. Veliká podobizna autorova upozorňovala na právě vyšlý román, paleta s větvičkou vavřínu na nově otevřenou výstavu.

Mluvili jsme o Bráně věčnosti, která je všude před námi otevřena, poznamenal Poutník. Právě-li se brána, je to starobylé připodobnění z těch časů, kdy se ještě do hradů a hrazených měst vcházelo zděnými branami.

O bráně pekel bych věru nevěděl mnoho co si vymysliti; jak nám ji popsali, není z ní mnoho vidět, protože ji celou pokrývají červovitě se zmítající zástupy odsouzenců. Brána nebes se vypodobňuje jako zářivý jícen paprsků vroubený sbory andělů. Brána věčnosti rovná se však všemu, v čem právě jsme. Kdo ji před sebou nevidí stále přítomnou a dokořán otevřenou, tomu v občasných chvílích strachu se nemůže jeviti jinak než jako propastná tma, v které jsme byli, než jsme se zrodili, a opět jako propastná tma, ve které se znovu rozplyneme v hodině smrti. Má představa o ní je lidsky prostoduchá; zdá se mi, že nese na sobě veškerou podobu tohoto světa, vedle kterého ostatně ani žádný jiný neznám. A tak ji vidím jako přehromný portál, poněkud už i zvětralý, ale velkolepý a velebný vším, co je na ní možno spatřiti. Jsou do ní vtesány šeré reliéfy dějin se slavnými i božskými podobami hrdinů, tvořitelů i králů, vznešené letopočty a nápisy, ale také i zobrazení vražedných válek, bědy národů odváděných do zajetí, znázornění pýchy i otroctví, i zase veškeré všední lidské práce, všech našich řemesel i nejmenších radostí. Tak je na ní zvěčněno všechno, z čeho pozůstává náš lidský život. A jsou tam ovšem i podoby zvířat a všeho, z čeho se skládá příroda a svět, od drobné včelky až k tajemným obrazcům souhvězdí. A aby to bylo ještě plnější, v štěrbinách zdíva usadila se tu a tam i živá květina, nastavující svůj rozkvetlý kalíšek slunečnému větru, neboť tento život je i na samém pomezí věčnosti převelmi houževnatý. Tak vidím tam onen živý květ šípku, klásek traviny, který bych si, jakožto znamení nepopřeného života této země, rád odnesl s sebou až za bránu věčnosti, ale vidím tam posléze i celé rozkvetlé jabloně, modré lesy a obrysy hor, lány obilí ještě zeleného i srovnaného už do zlatých mandelů, orání i žně, slunce, vítr i déšť, třepotání motýla, včelu, holuba, který se snesl na římsou brány, slyším kovářovo kladivo, hádku kupců, všechen lidský shon a spěch, i žvatlání dětí. A tak je tato brána vyzdobena vším, co jsem kdy poznal, a ještě vším, co mně ani nebylo dáno poznati. Vida, řeknete, vždyť je to celý svět! A také že je; celý ho v tom poznávám, však také není jiné brány

našeho života. A když se mi podaří takto ji spatřiti, je mi vážně, je mi vážně, je mi vážně nad slávou pomíjivosti.

Sláva pomíjivosti – ba je to tak: mám lásku k veškeré té marnosti, lpím na ní všemi svými životními kořínky a ještě k tomu si jí osudně vážím pro její slávu. Kdyby se mne důtklivě ptali, co vlastně míním tou slávou, valně bych neobstál; mohl bych jen hodně neuspokojivě odpovědět, že tím myslím onen zvláštní citový i duchový význam, který jsem nutkán jí přikládati, ono snad až příliš prostné spolehnutí, že i marnost je rouchem věčného, a onu divnou bázeň, že mine a nezapadla do mého nitra dost hluboko, a už jí pro mne nebude, a nebyla dost pocítěna. Ale mohl bych v tom jíti i výše a dále; je to ten závažný význam, který věcem tohoto světa prisuzuje i všechno umění. To přece umění vpisuje své lidské záznamy a výjevy na ten portál věčnosti – a – a také na plakátiště.

Zasmál se. Nu ano, když ne brána, tak aspoň plakátiště. Ono k té Bráně věčnosti je Osobě jaksi daleko a bylo by jí tam trochu lekavě; a spouště toho, co se u ní obživuje pod titulem umění, zrovna tak. – Duše obrací se na duši, ale Osoba si dává svůj duchový konzum obstarati zase jen Osobami. Jako hledá v životě své vyžití a své štěstí bez duše, tak stejně je chce nacházet bez duše také v písmě i v obraze. Nepřeje si viděti se zobrazenou na nějakém portále věčnosti; to by jí bylo příliš strašidelné a obludné. I ona chce být šťastně vyřešena; žádá si tedy viděti se jen na promítacím plátně časnosti v ustavičně opakovaných historkách o ní a pro ni, uzavřených předčasně šťastným koncem. – Osoba autorem, čtenářem i hrdinou.

Chce-li být Osoba literárním hrdinou, říká si člověk.

Což o to, i všelijak jinak: milenec, stoprocentní muž, zajímavá žena, vítězný i ukřivděný, hlas srdce, charakter a typ, člověk těchto časů, osobnost – všecko, co chceš. Není, zač by se Osoba nemohla vydávat. A čeho nemá dost v sobě, to hledá aspoň v historkách o jiných. Ale kdepak by mohla přemoci svou chtivost po senzacích, svou třicetihalérovou zvědavost a životní nervózu, i pustí všechnu uzdu své náruživosti po trapnostech všeho druhu! S dychtivým zájmem sleduje na jevišti muže, který si vzal ženu, ale ukáže se, že mu není věrná; který má dítě, ale ukazuje se, že není jeho. Jistěže větším a závažnějším případem je, že máme dobrou a věrnou ženu a vlastní dítě – kde tamto je ponejvíce jen škaredá trapnost –, ale Osoba spatřuje právě nejspíše v trapnosti to, čemu se říká tragický živel.

A životnost v klepu.

V klepu, historkách nabitých cizími záležitostmi, indiskrecemi ze sousedova soukromí, informacemi o trampotách a směšnostech bližního, ba vlastně drzostmi. Prý je to žízeň po životě; prý je to ten život a vzruch, kterého se nedostává všednějšímu člověku. Mohou to být sebepošetilejší anekdotické kombinace, nic nevádí; jenom když to není nějaký život vnitřní!

Vnitřní život se jeví Osobě podvratným a oslabujícím. Osoba, unavená svým denním shonem, plahočením a existenčními starostmi, chce si od nich odpočinout, pozapomenout, pobaviti se.

Není to vnitřní život, čím je přemožena a unavena! A na potřebě zábavy a odpočinku může se ovšem docela prospěšně postavit zábavní průmysl, ale naprosto ne nějaké umění. Umění není, nemůže býti nástrojem, kterým se mysl vypíná, zhasíná, vyřazuje z činnosti.

Však proto se navyrábí všelijakých historek, protože Osobě je nepohodlné sledovati myšlenku, brát účast na nějakém myšlenkovém dění. Zábavní průmysl stal se už velikou sociologickou skutečností. Vnější život je ochoten zajímat se zase jen o život vnější. Přikukuje z přednějšího nebo zadnějšího sedadla, co se tak může přihoditi jiným. Vžívá se chutě do cizích, banálně vymyšlených a nesvědomitě vykombinovaných osudů ze znužené zvědavosti, z touhy po senzaci, z chudoby vlastního osudu, z prázdnoty nitra.

Je to zaplacený pohled na život z jeho nejnáhodnější, nejnesouvislejší, nejjepicovitější stránky. Kukátko, kterým blešivý nakukuje do blešího divadla. Panoptikum, kde fantošové přihlížejí fantošům, jak vypadají, jak – pokud běží pružné pero – dýchají a se hýbou.

Praví se, že všechny takové historky, pokud mohou podati aspoň vzorkovitou představu o těch kterých úkazech a zápletkách života, poskytují ve své dokumentárnosti a přírodopisnosti možnost poznati a hodnotiti člověka, a tím že dávají mnohé poučení a užitek.

Řekl bych – jde-li tak výslovně o poznání a hodnocení –, že by to šlo lépe rovnějšími a bezprostřednějšími cestami než právě prostřednictvím literární industrie. Snad je i z literární industrie možno vyvoditi si ledasjakou obeznámenost o nějakých případnostech života, ale méně už nějaké jejich duchovnější zařazení. Třeba snad nějaké poznání, ale poznání tak neutříděné, že zůstává jen surovinou; senzaci, jejíž působivost je v tom, že rozptýlí, ale rozhodně nezsilní mysl; klep, který se vydává za poselství, ale nikomu nic nevyřizuje; uspokojení, které spíše jen balamutí a uspává; a posléze šikovná či ještě šikovnější nápodoba nějaké krásy, kterážto nápodoba však veškeré vlastní krásy postrádá. Soudím, že nejhodnotnějším poznáním, jaké může umělecké dílo podati, měl by býti nejprve autor sám.

On především musí být tím, co ve svém díle podává nejhodnějšího podivu, nejdějovějšího a nejsilnějšího.

Je-li však autorem Osoba, nejde nikdy o dílo jakožto duchový projev, nýbrž o řemeslný výkon a odbornou výrobu.

O co by jiného? O výkon chytrosti, o výrobu hlouposti – ať jakkoliv: jedno i druhé se tu spojuje proti moudrosti skutečného umění; proti bolestným i šťastným potřebám duše.

Až dokud hloupí milovati budete hloupost a posměvači posměch sobě libovati a blázní nenáviděti umění?

(Příslaví 1, 22)

Neboť pokoj hloupých zmorduje je a štěstí bláznů zahubí je.

(Příslaví 1, 32)

Nu, víte, pravda sice už biblická – ale vždycky spíš duše a její pokoj a štěstí bývají považovány za něco hloupého a bláznivého.

Duše je pokojem hloupých a štěstím bláznů jen v mínění Osoby. A zatím pokojem Osoby je opravdu hloupost a jejím štěstím opravdu bláznivost, ať už se Osoba napařuje jeviti se jakkoliv povýšenou, intaktní a rozumnou. To právě je hloupostí a bláznivostí Osoby, že si není vědoma zhoubnosti svého pokoje a vražedností svého bláznovství, a přece má pod jejím pokojem a bláznovstvím obstát svět.

Však s tím také má celý svět nemálo starostí!

Rozum, který vynalézá stroje, nemusí být duši nijak nakloněn; ale umění, kterému se nedostává duše, chybí všechen pravý hloubkový rozměr. Lepší praxe nevážívá si horší praxe, lepší vtip horšího, ostřejší intelekt slabšího, duše spíš než chytrosti váží si moudrosti. Ale v umění produkovaném Osobou staví se jen holé řemeslo proti duchu.

Ale v umění se mluví o díle, tím tedy i o práci, a každá práce má svou praktiku.

Dílo a práce – to ovšem. Rozumějme, nechci nijak znevažovati žádné řemeslo: čím blíže je skutečné řemeslo bližší řemeslu, tím více možno to ceniti. Ale ducha není možno provozovati živnostensky. Umění tou měrou, jakou se stává otázkou pouhé řemeslnosti, přestává být

otázkou tvorby. A to tedy nemám pražádné vážnosti k tomu, co produkuje Osoba pro Osobu ve znamení svého uměleckého řemeslnictví.

Tvrdí se však, že nedokonalosti románů, divadelních kusů, obrazů a ať už je to, co chce, pocházejí od toho, že dotyčný artikl nebyl řemeslně dost dobře udělán. Co prý je platný obsah, co myšlenka, když autor dosti neuměl své řemeslo!

Jestli jen také uměl to ostatní! Ovšem, řemeslo je samozřejmý předpoklad, má-li už něco takového, jako je umělecký výraz, býti nazýváno řemeslem. Každý umělec, který si tohoto jména zaslouhuje, má odpovídající dávku řemesla; neznám skutečného umělce, který kdy měl za sebe co říci a byť i jakkoliv revolucionářsky se prohřešoval na zvyklosti, aby v tom, co svého podává, byl řemeslně nedokonalý. Nemá řemesla té nebo oné tradice, školy, mistra toho či onoho, příkladů z opačných konců, a tím se jeví v první chvíli necvičeně amatérský, nedoučený, bludný a vůbec nenáležitý; ale kolik přináší svého umění, tolik má, bezmála v matematickém vztahu, i svého řemesla. Pojmenujte mně jediného umělce z těch, kteří měli opravdu co vlastního projevit, a vynajděte mně na něm řemeslnou slabost! Není přece žádného obecného řemesla v umění. Je řemeslnost – velmi se mi nelíbí užívatí této výrobnické hantýrky – té oné doby, stylu, školy, toho či jiného umělce, osobnosti té a té; ale každá z těchto řemeslností je vázána na určitého ducha, na určitý obsah a výraz: každý, kdo se má v umění čím projevit, musí na to mít i své řemeslo, či raději řeknu způsob a výraz sobě a své věci vlastní a tajemství své. To jen Osoba staví v oblastech umění na řemesle obecněji či specializovaněji, vypůjčujíc si na to něčí řemeslo, něčeho řemeslnou úroveň, aby tak dospěla k produkci, jež je v podstatě jen konfekční výrobou.

Doba spotřebuje mnoho té produkce a je takto vděčnou půdou pro mnohý úspěch.

Doba, které úspěch je měřítkem výkonu, není zrovna vděčnou půdou pro umění. Kdyby měly být hodnoty ověřovány jejich okamžitým úspěchem, mnoha dobrého bychom se nedohledali. Zůstaly by většinou hodně neznámými – Poutník se pousmál –, vyjímaje ovšem *knihy tohoto roku*.

Knihy tohoto roku nebývají právě knihami příštích let. Nasycují čtenářský hlad – nemluvě o nevybraném labužnictví snobismu – až do knihy příštího roku, až zase do té novější senzace, novější historky.

Nechci historky, chci slovo! Nechci informace, chci vědění! Nechci půl pravdy, ale spokojím se celým okouzlením! Chci knihy, které bych mohl čísti znovu a znovu, a vždy by mně měly

co povědět, v čem utvrdit, v čem pobídnout. – Snížil hlas k důvěrnému šepotu. – Ať jsem ve svých zálibách i trochu zrůdný: nechci nikoho přemlouvati ani se s nikým přít, když přiznám, že častěji mi toho pouhé verše dají mnohem a mnohem více než dlouze vysoukávané romány. Ne že jsou – jak se mínívá útvarem hračkářštějším, vyumělkovanějším než jiné literární druhy. Ale bývají více, osobněji i krystalizovaněji, pocity a myšlenkami, uvolňuje se v nich i víc z původce i víc z umění. Neukládajíce si úkolu popisnosti ani dokumentárnosti, bývají více mimočasové a uchovávají si i více trvalé životnosti. V tom, jak se v jejich rytmech nezanikavě člení čas a jak své rozeznělé strofy klenou z nekonečna dění, je jim dána věčná mladost v tom nejlepší slova smyslu; ba vlastně i jinak: i milost stáří, které nehýne sešlostí věkem, změnami lidských řádů ani železným chodem dějin, a které, nerušeno věky, zůstává slovem živým.

*Ač tedy jako všechny tvory
má jen krátký život, přece jeho zpěv
zní po věky, když člověk sám již skonál.*

(Ou-jang Siou)

Věčná mladost – to přece většina literatury, výtvarného a ostatního umění se snaží v stále nových barvách vymalovávat obraz mládí, Věčného mládí; patrně se v tom pamatuje pořád ten věčný sen o Zlatém věku, pohání touha zadržet v sobě aspoň něco z jeho čarovného odlesku –

– Odlesk značně sešinitý povrchností doby s jejím náramně lacino pojatým ideálem životního zdatu, s jejím tuze pohodlným, sobělibým a prázdným kultem mladosti. Zdatnost Osoby se chce prezentovat mladistvým vzhledem; to přece nejde tak docela bez líčidla. Je to éra Osoby, která vším, i umělým životním optimismem na heslo, i za jednotkové ceny, se vynasnažuje akvírovat a dosvědčovat, že našla svou životní pravdu. Až kupodivu, jak z převeliké většiny jsou knihy, hry, obrazy psány a malovány, produkovány jen pro mladé lidi a pro ty, kteří se za ně vydávají. Pro úspěch a první ohlas mezi mladými: to tady i Osoba má zadržet naspěch vychovávat si z čerstvého mládí co nejrychleji Osoby.

Čerstvé mládí, čerstvá smyslovost.

Ale ovšem, čerstvá smyslovost přináší vždycky kus nového života do umění. Avšak smyslovost zkonvenčnělá je jen otupující grimasou a posléze pitomostí.

A co nová a aktuálnější tendence?

Domnívá-li se někdo, když požije aktuální ideologie, že bude hned automaticky produkovat také umění, bude se nakonec muset spokojit přece jenom spíše tou ideologií; nejvlastnější bytost umění je více mimočasová.

Tak tedy snad nějaké umění pro umění?

Proč a k čemu? V umění se přece hledá a nachází člověk!

Tak tedy nový realismus?

Realismus o sobě jako protokol o skutečnostech získává sice jejich záznam a popis, ale nedává jim žádnou vyšší souvislost. Realismus bez účasti duše zůstal by přece jen příliš panoptikem a žurnalismem. – Ale co, nezáleží tolik na jméně; nejde přece o vývěsku na krámě. Podstatné je, že hlasem umění je hlas duše. Čas je až k prasknutí naplněn Osobou; její dravou příčinností a krátkým rozumem jsou přecpána všechna tržiště. Budiž všechno její, ale ani pak jejímu kulturnímu živnostnictví žádného místa v dílnách tvořivého umění nepřiznám.

Myslíte, že Osoba nese vinu na každém uměleckém nezdaru?

Naprosto ne! Ale Osoba nese vinu na veškerém kýči. – Nelze utlačit duši a chtít potom ještě tvořiti. Osoba si osobuje umění, ale je od jádra neschopna tvořivého projevu; je schopna jen konfekce a produkce. Proto je tolik výroby a tak málo skutečného umění. Tolik kulturní industrie a tak málo kulturní milosti. Tolik intelektuální výkonnosti a tak málo duše. Tolik záškubů a tak málo opravdivého života. A tak mnoho, tolik tíživě rmutné pomíjivosti i ve znamení knihy a obrazu!

A jestli přece jen nejste moralista? Abyste se pak naposled nenašel tady:

„Co to než tvá fantazie dělá? Kdyby ty se ne tak v lidských věcech přebíral a vším všudy co svíně věchtem zmítal, byl by jako jiní myslí pokojné, potěšení, radosti, štěstí požívaje.“ – Kdybych totiž jako ty, v zevnitřnostech vězel a nápadné nějaké nemastné zasmání za radost, přečtení nějakých trochu škarret za moudrost, kousek nějaký nápadného štěstí za vrch sytosti držel. – Slibovalo mi se a ukazovalo tytéž zboží, umění, potěšení, bezpečnost. Ale co mám? Nic. Co umím? Nic. Kde jsem? Nevím sám. To vím toliko, že po tak mnohém motání, po tak mnohých pracech, po tak mnohém myslí unavení a zemdení nic naposledy nenalézám než u sebe bolest, u jiných k sobě nenávisť.

A to tedy ne! Darma s tím přicházíš: ničím se nedám otrávit. I kdybych nic neměl, nic neuměl, a nevěděl, kde jsem, nenalézám v sobě naposledy ochromující bolest nicoty. Trpím-li v čem, netrpím zhola více než nakolik je zhruba člověku trpěti, a jsem-li šťasten, nejsem šťasten štěstím pochybnějším a temnějším, než kolik bylo člověčímu štěstí uděleno. Nežádám si nic zvláštního, a hledám-li v sobě duši, není to z trosečnictví, abych jí ucpal nějakou mučivě zející jámu nicoty, do které by se můj život v černé marnosti propadal. Téměř bych řekl, že duše je až přebytkem tohoto života – tak strašně úzkého, tak strašně širokého –, kterému vždycky tolik mnoho schází a tolik mnoho přebývá!

Znamé jméno

Jaké je vaše sociální místo mezi Osobami?

Takové, jak se mezi nimi podle chvíle a situace podstatněji či méně podstatně jako Osoba jeví.

A vaše místo jakožto duše?

To je to soukromnictví.

A jakožto člověka?

Divně svobodné i nesvobodné. Jednou nohou v řádu, tou druhou – asi je to ta kulhavá – mimo něj. Vlastně tedy jakási poloviční divokost.

A co vlastně míníte Osobou?

Osoba je bližní, kterého sice mohu respektovati, ale ne si vážit, tím méně pak milovati.

A čím je vám ta předpokládaná duše?

Duše je soulad mezi citem a myšlením, okřídlený smír mezi bolestmi a radostmi života, vděčnost k jsoucnu a hlavně – hlavně je vzpourou proti nicotě.

Přebývá vůbec ve vesmíru nějaká nicota?

Ano. – Je to nicota přebývající v člověku.

* * *

Brána věčnosti byla v této chvíli hlavou opřenou v dlani a lampičkou svítící na stole.

Tolik vám záleží na duši – jste si toho také vědom, že víra v duši, jestliže je duše nesmrtelná, zavazuje i k těm posledním důsledkům?

Rozumím. – Co mohu po tom všem říci? Jistě: setkání s Bohem by bylo tím největším všech setkání. Tím největším, nejsenzačnějším dobrodružstvím, jaké by bylo možno učinit, jaké by mohlo být slovem i písmem vypověděno. Sliboval jsem veliká a důležitá setkání; vypověděl jsem je všechna a nyní by zbývalo toto poslední. – Tak tedy: *setkání s Bohem nebylo mi dáno*. Neuzřel jsem ho na trůně neseném anděly ani jsem neuslyšel jeho hlasu z hořícího keře; starozákonní Hospodin, tvrdý hospodář, štědrý dobroděj a mstivý trestatel svých vyvolených nevolníků mne nezavolal svým pohledem.

Co tu tedy mohu vypovídat, kde všechno dohadování a mudrování končí a měla by nastoupiti jen víra?

Bezbožník pro pýchu, kterouž na sobě prokazuje, nedbá na nic; všechna jeho myšlení jsou, že není Boha.

(Žalm 10, 4)

Nestojím o pýchu bezbožníkovu. Nezařídil jsem se na popírání Boha, pranic mne to nepudí ježiti se jako pekelný havran na suché větvi, zhoła nic v tom nevidím holedbati se nevěreckou sprostotou, jež prašivá, vyvržená a malomocná cikání v rozbité chajdě za hradbami, kterou si sama z bídneho roští zrobila, co blahý věřící má pěkný dům na náměstí hned vedle kostela. – To tedy i tato druhá pýcha byla by mi velmi vzdálena.

Co tedy zbývá?

Nejprve jedno spoléhání, častokráte otrásané, ale nikdy nevyvrácené: v spravedlivost ve smrti. Zemru, jako umírají velicí i malí; v tom se mi dostane stejného podílu jako všemu, jako všem. Spoléhání. Ale nemám v něm obsažen stejně jistotný pocit, že ze mne něco přetrvá: něco osobního, vědomého, co si říká Já; a přece, na tom trvám, do člověka je vloženo to největší, nejvyšší, co v sobě živý tvor může nést. Jestli je to duše – že jsem žil tak silně sebe, pociťoval dech věčnosti a nekonečnosti a z toho úžas, hrůzu i štěstí! Nevím, čeho by bylo možno unést

v sobě víc. Ovšemže, jsem kulhavý a těžce nevědomý; nevím, jak jsem byl stvořen a ani jak budu zničen, nezajdu-li snad jako mol: a přece se necítím hračkou neodpovědného.

Snad jsem takto z těch, kteří podle slov jednoho z kardinálů „čehož neznají, tomu se rouhají, říkajíce věci, jež žádný zákon nemůže oprávniti, žádný důvod nemůže hájiti, žádná záminka nemůže omluviti; žádný obmysl a smělost nemůže přikryti, neděje-li se to vtipným mlčením; věci, jež jsou hodnější nápravy než řečňování; opovržení než slov; a zapomenutí než vzpomínky v paměti lidí.“ – Mluvě zde o věcech, pro které se mně tak těžko dostává výrazu, jsem pravděpodobně jen hlasem zavrženíhodného náboženského nepořádku, zhroucené církevní víry, nejhanebnějšího bezbožství. *Neboť v podstatě jsem člověk náboženský.*

Co bych tu schovával: jsem v podstatě náboženským člověkem. Jinak by mne to přece tak nepudilo dohledávati se neuchopitelných příčin. A náboženský už proto, že pokolení přede mnou byla křesťany a pohany, věřila v Boha i v bohy a zanechala v nás toho neutratitelné dědictví. Pocítil jsem se pohanem, setkávaje se s místy, která se zdála požehnáním a sídlem božstev přírody. Domnívám se dost důvodně, že jsem uzřel dávnou Medulinu, bohyni hájů; co jiného to mohlo být, ta žena příjemné tváře, s bílým šátkem na hlavě, s košíkem jahod a s kytičkou lesních květin v ruce? Podsaditý a sivě zarostlý mužiček, těkající v křovinatých lučinách, mohl snad býti Mochovík; změniv svou podobu, stal se zničehonic zajícem a sklouznul pod kvetoucí jetel jako droboučká šedivá myš. Za převelmi pražícího poledne práskaly svými biči Poludnice a běsným úprkem přeletěly rachotivé vozy tažené divými bělouši. A počkej, pozastav se, dávný pohane! Hleď, jak ti padá do srdce podoba člověka vbitého na kříž; na cestách i rozcestích ukřížovaná podoba toho, jenž lidstvu kázal evangelium lásky.

Co bychom si tu zapírali! Člověk je věčný náboženský primitiv a může viděti Boha i v tom, co Bohem není: v sobě, či v přírodě; ve vědě, v materii, v zabijácké lhostejnosti; nebo v davech či v převelmi zlaceném oltáři i jen v černém talárku knězově.

Tak tedy není čím se tu chlubit ani co zapírat: nepřivedla mne víra k bohu církví. A přece nejsem člověkem bez víry. Už proto, že se tolik dožadují duše; už proto, že je ve mně, člověku svobodném (aspoň se za takového mám), vůle dobra, ba musím říci i pokory a hodnoty. Už proto, že – valně bez žádosti – tak velice lnu k tomuto světu, ke všemu, co tak nevysvětlitelně jest, a čeho neznám začátek ani konec. Už proto, že nacházím vážnost života a cítím, že se v ní i život můj dotváří a naplňuje.

Protože více pravého štěstí a svobody mám v duši, a nikoliv v Osobě.

* * *

Čtenáři, asi se cítíš ošizen; dávno tě snad omrzelo naslouchati řečem Kulhavého a zaklel jsi se, že takového kamaráda by sis nezvolil. Tu jsem se ovšem zle omýlil: nešlo o malé, málo vzrušující věci, a byly tedy jen nedostatečně vysloveny.

(Poutník byl přece kulhavý.)

Tak tedy nebylo toho více, než jako kdyby neumělý pokoušel se preludovat na velice velikých varhanách. Dotýkal se (ostýchavě a zase příliš troufale) různých rejstříků varhan bytí, ale nepodařilo se mu docílit čistých souzvuků ani pak nějaké jasné a souvislé skladby. On sám cítil za nimi hluboce dohucívající, v daleku, v široce klenutém prostoru se ztrácející doznívání, jak se bludným hmatem dotýkal těch varhanových kláves domníváje se, že se mu podaří vpraviti do toho něco ze své vnitřní melodie.

Ty však jsi kritičtější. A tak tedy pochybuj si dle libosti o autorovi; ale nemusíš proto pochybovati též o těch varhanách.

Poznámky:

^[1] Quintus Horatius Flaccus (65–8 př. n. l.), básník, představitel zlatého věku římské literatury.

^[2] Marnost nad marnostmi!

^[3] Sapfó (kolem 630 př. n. l.), řecká básnička z ostrova Lesbos.

^[4] Epiktétos z Hierapole (asi 55 – asi 135), filozof.

^[5] Jean de La Fontaine (1621–1685), francouzský básník, prozaik a dramatik, proslul zvláště svými bajkami.

^[6] Li Po (701–762), čínský básník.

^[7] Richard Dehmel (1863–1920), německý lyrický básník, dramatik, romanopisec.

^[8] Ou-jang Siou (1007–1072), čínský esejista, básník, historik a politik.

- ^[9] Oravský Podzámok. Čapek sem ve 30. letech jezdíval na dovolené.
- ^[10] René Quinton (1865?–1925), biolog, oceánolog; autor knihy *Maximy války*, česky 1933.
- ^[11] Sir James Hopwood Jeans (1877–1946), britský fyzik a astrofyzik.
- ^[12] Svatý Augustin (354–430), teolog a filozof.
- ^[13] Lao-c' (kolem 570–490 př. n. l.), čínský filozof, zakladatel taoismu.
- ^[14] Raoul Ponchon (1848–1937), francouzský básník, kritik.
- ^[15] Duše, dušičko moje...
- ^[16] Blaise Pascal (1623–1662), francouzský matematik, fyzik, filozof.
- ^[17] Michel de Montaigne (1533–1592), francouzský filozof, spisovatel.
- ^[18] Nikolaj Ivanovic Bucharin (1888–1938), sovětský politik a teoretik.
- ^[19] Simmias, Kebes – žáci filozofa Sokrata.
- ^[20] Acheron – podsvětní bolná řeka Vzdechů a žalu.
- ^[21] Tartarus – část podsvětí vyhrazená nejhorším hříšníkům, místo nejtěžších trestů.
- ^[22] Kokytyos – podsvětní řeka Nářků a zármutku.
- ^[23] Pyriflegeton – Ohnivá řeka, protékající Tartarem.
- ^[24] Okeanos – vodstvo obtékající pevninu, svět živých.
- ^[25] Styx – podsvětní ledová řeka Hrůzy a nenávisti, nepřekročitelná hranice podsvětí.
- ^[26] Mikroskopický živočich s vířivým pohybovým ústrojím.
- ^[27] Georges Rouault (1871–1958), francouzský malíř a grafik.
- ^[28] Cchen-Cchan (8. stol. n. l.), čínský básník.
- ^[29] Kaliban – ani ryba, ani člověk, netvor ze Shakespearovy *Bouře*.
- ^[30] Samolibost, domýšlivost, ješitnost.
- ^[31] Čuang-c' (asi 365–285 př. n. l.) čínský filozof, představitel taoismu.

^[32] Čang Cheng (78–139), čínský básník, matematik a astronom.

^[33] Tomáš Akvinský (1225–1274), teolog a filozof.

^[34] Romano Guardini (1885–1968), italský teolog, představitel existencialismu.

^[35] Alexis Carrel (1873–1944), francouzský lékař.

^[36] Wang Wej (699–759), čínský básník a malíř.